НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ISSN 0201-419

КУЛЬТУРА СЛОВА

CULTURE OF THE WORD

Збірник наукових праць

Заснований у 1967 р.

Випуск 87

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
Київ 2017

УДК 811.161.2;81'38:42
К 90

Засновники:
Національна академія наук України,
Інститут української мови.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 11864 – 735Р від 19.10.2006.

Включено до переліку друкованих наукових фахових видань України (наказ МОН України від 22.12.2016 №1604).

До друку рекомендувала вчена рада Інституту української мови НАН України (протокол № 13 від 19.12.2017 року)

Збірник підготовано за матеріалами круглого столу «Культура слова» і час: до 50-річчя видання». Презентовано не лише історію щопіврічника, а й інтегративну природу культуромовних студій, архітектуру філологічного знання, зафіксовану в рубриках видання.

Оновлена назва розділу «Теорія та історія лінгвостилістики» проектується на серію майбутніх публікацій з історії стилістики в Україні.

Оригінальні й різнопланові лінгвістичні розвідки запропоновано в рубриках «Слово в художньому творі», «Мова і час», «Термін і сьогодення», «Мова засобів масової комунікації». У «Рецензіях» предметом дискусії між письменниками й мовознавцями стала специфіка відтворення історії української мови в художньо-наукових виданнях.

Потужна інформаційна наснаженість і доступність викладу сприяє привабливості збірника як для фахівців-філологів, так і для широкого кола читачів.

Адреса редакції:
Інститут української мови Національної академії наук України,
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001.
Тел.: 278-4281, 279-1885;
e-mail: kultura-slova@ukr.net

ISSN 0201-419

ЗМІСТ

МОВА І ЧАС

ТЕРМІН І СЬОГОДЕННЯ

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

РЕЦЕНЗІЇ

CONTENTS

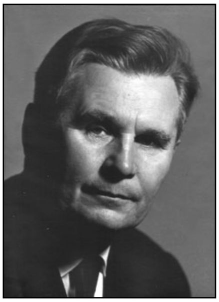
WORD IN FICTION

LANGUAGE AND TIME

TERM AND PRESENT

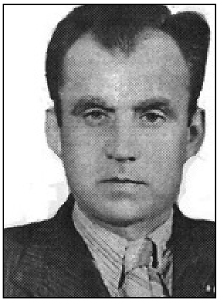
LANGUAGE OF THE MEDIA

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Михайло Андрійович Жовтобрюх
(вип. 1):

«Людина мислить за допомогою мови й за її допомогою оформляє й виражає свої думки, тому збагачення й удосконалення власного мовлення одночасно є також і розвитком та удосконаленням свого логічного мислення».

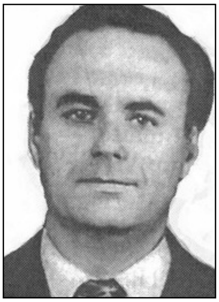
Йосип Адріанович Багмут
(вип. 2 – 3):

«Мова, будучи могутнім засобом порозуміння людей, їх спілкування, має в собі незліченні, глибинні скарби для передачі найтонших нюансів думки, різноманітних знань, досвіду, багатовікової мудрості…».

Віталій Макарович Русанівський
(вип. 4 – 12):

«Мовні багатства служать не лише для вираження думок, а й для образного живописання. Подібно до мелодії в музиці, ритму в танці, барв в живопису слово є засобом створення художніх цінностей».

Микола Миколайович Пилинський
(вип. 13 – 34):

«Стилістика – це той мовний рівень, на якому письменники збагачують нашу мову чи не найбільше…».

«КУЛЬТУРІ СЛОВА» – 50

УДК 81’38

Світлана Єрмоленко

НАС ВИБРАВ ЧАС…

Авторка аналізує тематичне наповнення збірника «Культура слова» за півстоліття (1967–2017): розглядає статті мовознавців, письменників, діячів культури, присвячені феномену літературної мови; наголошує на універсальному змісті видання, яке охоплює всі галузі українського мовознавства й ставить за мету не лише популяризувати лінгвістичні знання, а й виховувати шанобливе ставлення до мови, культивувати зразкову літературну мову, забезпечуючи цим цілісність української культури.

Ключові слова: *культура мови, літературна мова, теми, рубрики видання, автори, мова в українській культурі.*

The article reviews the editions of the collection «Culture of the word» for half a century (1967–2017): the topics of relevance for each time are considered, which were raised in their articles by authors – linguists, writers, cultural figures; emphasizes the universal content of the publication covering all branches of Ukrainian linguistics and aims not only to promote linguistic knowledge, but also to raise a respectful attitude to the language, to cultivate a model literary language, thus ensuring the integrity of Ukrainian culture.

Key words: *language culture, literary language, topics, editions, authors, language in Ukrainian culture.*

Історія збірника «Культура слова» (попередні назви «Питання мовної культури» – вип. 1–4, «Рідне слово» – вип. 5–9) починається з 1967 року. Саме цього року в Інституті

мовознавства АН УРСР побачив світ перший випуск видання «Питання мовної культури». Це був кінець шістдесятих років XX ст., часу т. зв. відлиги, коли повернулися із заслання реабілітовані письменники, коли студенти університетів могли придбати перевиданий Словник української мови за редакцією Б. Грінченка, кількатомові видання творів Юрія Яновського, Олександра Довженка, вагомі за змістом збірки творів Івана Франка, Лесі Українки, Агатангела Кримського, тобто формувати свої бібліотеки української класики, яка сьогодні доступна читачам в електронних джерелах, а на той час їхні інтелектуальні запити задовольняла пожвавлена в Україні книговидавнича діяльність.

З'явилися наукові видання українською мовою з різних галузей наук, російсько-українські словники наукової термінології; було створене спеціалізоване видавництво перекладної художньої літератури… В Інституті мовознавства працювали над історією української літературної мови. Нові матеріали про мову художньої літератури 20-х років XX ст. були відкриттям для тодішнього молодого покоління.

Був задум – створити видання практичного плану, присвячене аналізу мовної практики з погляду культивування літературної мови в її усному й письмовому різновидах. З одного боку, офіційна ідеологія у час відлиги сприяла утвердженню української мови через активізацію видань українською мовою, розширення завдань інституцій, які вивчають і пропагують українську мову, а з другого, 1958 року приймають закон про добровільне вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах. Республіканська конференція 1963 року, присвячена культурі української мови, засвідчила дволикість такої державної політики.

Показові теми публікацій перших випусків, наприклад: *Білодід І. К.* Дбаймо про високу культуру мови (виступ академіка в Університеті мовної культури м. Харкова); *Медведєв Ф. П.* Університет мовної культури Харківського комітету радіомовлення; *Пилинський М. М.* Увага: в ефірі «Слово про слово»; *Коптілов В. В.* «Затерті» слова і «сататі» ієрогліфи (про рум'яного перекладача і стару Нафталінічну).

За наведеними публікаціями простежуємо, що засоби масової інформації привертали увагу до культури української мови в спеціальних радіо- і телепередачах, запроваджуваних на всій території України.

Збільшувалася кількість перекладів українською мовою з мов світу.

Активність перекладацької практики виявила різні тенденції репрезентації художнього слова тогочасною українською літературною мовою. Це були, з одного боку, пошуки нових засобів стилістичного урізноманітнення мови через використання діалектних джерел, мовних ресурсів попередніх історичних періодів у розвитку української мови, а з другого, перекладацька практика не була позбавлена штампованих висловів загальновживаної мови, далекої від естетичних вимог художнього стилю. Автори збірника реагували на ці тенденції в мові української перекладної літератури.

Змінювався час і мовно-культурна ситуація в Україні, відповідно змінювалися запити суспільства й тематика випусків збірника.

Відповідальні редактори різних випусків збірника «Культура слова»: Михайло Андрійович Жовтобрюх (вип. 1), Йосип Адріанович Багмут (вип. 2–3), Віталій Макарович Русанівський (вип. 4–12), Микола Миколайович Пилинський (вип. 13–34), Світлана Яківна Єрмоленко (від 35 випуску …).

Збірник виходив у світ спочатку як щорічник, з 1976 року – як щопіврічник. Його випуски від початку заснування у різний час готували відповідальні секретарі: Єрмоленко Світлана Яківна, Анніна Ірина Олексіївна, Ленець Катерина Василівна, Масенко Лариса Терентіївна, Сидяченко Наталія Георгіївна, Дужик Наталія Сергіївна, Сюта Галина Мирославівна.

Від 1977 (вип. 13) року кожен випуск готує випусковий редактор. Є редакційна колегія, редакційна рада збірника.

Як всеукраїнське видання збірник об’єднував авторів із різних навчальних закладів і різних міст України: Київ, Дніпро, Одеса, Харків, Луганськ, Львів, Суми, Тернопіль, Луцьк, Полтава, Дрогобич, Івано-Франківськ, Черкаси, Чернігів, Чернівці, Ніжин, Кам’янець-Подільський…

Від першого випуску видання тематично охоплювало всі галузі українського мовознавства: лексикологію, фразеологію, граматику (словотвір, морфологію, синтаксис), стилістику, історію мови, діалектологію, акцентологію, етимологію. Адже в кожній лінгвістичній галузі є теми, так чи інакше дотичні до «культури мови» в широкому розумінні цього поняття: вони пояснюють, як побудована мова, якою спілкуємося, чому дотримуємося загальноприйнятої літературної норми, яка історія становлення такої норми, чому ми так говоримо й пишемо. Врешті, така інформація про цікаве мовознавство завжди передбачає виховання чуття слова й розвиває мислення кожної не байдужої до своєї мови людини.

Шістдесяті-сімдесяті роки XX ст. – це підготовка до створення академічного Словника української мови в 11-ти томах й робота над укладанням цієї лексикографічної праці. Тому й серед публікацій у виданні «Культура слова» переважають дослідження лексикографів. За загальними показниками кількості терміновживань у збірнику впродовж 1967 – 2008 рр. найчастіше досліджували питання лексикології. Автори публікацій пояснювали значення слів, семантичні й стилістичні відтінки їхніх граматичних форм, фіксованих у загальномовному словнику, наголошували на критеріях становлення літературної лексичної норми (А. А. Бурячок, К. В. Ленець, В. В. Жайворонок, В. П. Забєліна, Л. А. Коробчинська, І. С. Назарова, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло). Увагу мовознавців привертала динаміка лексичного складу української літературної мови, тобто поява нових слів, перехід певних лексичних номінацій в пасивну лексику, в архаїзми (В. Т. Коломієць, Т. К. Черторизька), а також історія слів української мови за фіксацією в писемних пам’ятках (В. Й. Горобець, З. Г. Козирєва, М. М. Фещенко).

Від початку заснування збірника «Культура слова» на його сторінках думки про значення рідної мови для професійної діяльності кожної людини висловлювали письменники, актори, працівники радіо (Олесь Гончар, Олександр Сизоненко, Дмитро Гнатюк, Дмитро Білоус, Павло Громовенко…).

Характерний для мовомислення українців, діяльнісний, конкретно-чуттєвий образ мови запропонував, наприклад, Петро Панч: «Мова є канвою, на якій людина вишиває узори свого життя..» (стаття «Мова рідна, слово рідне…», вип. 6). Письменники розповідали про те, який вплив на формування їхньої мовотворчості мало українське народнопісенне слово (публікація Олеся Гончара), поетична мова Тараса Шевченка (публікація Олександра Сизоненка). Дмитро Гнатюк згадував своє дитинство на Буковині, коли читати Шевченкові поезії треба було потайки, коли в школі мала звучати тільки румунська мова.

Шлях українців до рідної мови в усіх імперіях був непростий. А тим більше – шлях не лише до збереження в різних суспільно-політичних умовах української ідентичності, а й творення цілісної української культури. Таку цілісність мав забезпечувати зв'язок представників української культури, науки, мистецтва, оприявлений на сторінках мовознавчого видання.

Видання «Культура слова» своїми публікаціями впродовж 50 років прагнуло зберігати, культивувати, популяризувати в практиці спілкування ті мовні скарби, зокрема фразеологічні, у яких виявляється національний гумор, характерне світосприйняття українців. Глибокі й різнобічні фразеологічні дослідження В. Д. Ужченка, який своїми численними розвідками прикрашав, урізноманітнював зміст видання (пор. публікації *Ні пуху ні пера чи «ні пера ні пуху»; Якому катюзі по заслузі? Далеко куцому до зайця; Горобцю по коліна…*), – це важлива сторінка історії українського мовознавства, так само як і дослідження з української фразеології авторів Г. М. Удовиченка, І. С. Панасевич-Гнатюк, Н. Д. Бабич, М. Ф. Алефіренка, Н. М. Неровні, уміщені в рубриках: *Скарби народного слова; Слово в художньому творі; З історії культури і писемності; Фразеологічна стилістика.*

Серед перелічених рубрик є назви із широким змістом. Вони стосуються публікацій про *діалекти, говірки, наріччя* української мови (автори А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс). Навіть на такому короткому як для історії мови відтинку – п'ятдесят років – можна спостерігати зміни в оцінці мовних

фактів, явищ. Своєрідний діалог часу маємо в публікаціях про активні дієприкметники теперішнього часу (вип. 5, автор Ф. Я. Середа), про діалектизми в сучасній прозі (вип. 5, автор Г. О. Козачук).

Широкий спектр граматичних явищ, пов'язаних із вибором граматичної норми, об' єднують рубрики багатьох випусків збірника «Культура слова»: *Граматична стилістика; Уживання граматичних форм; Суфікс і семантика слова; Наші консультації; Як правильно.* Конкретні приклади прийменникових і безприйменникових словосполучень на зразок *іти по лікаря, іти за лікарем, уводити в ..., добирати до..*; *надівати картуза, надівати картуз*; уживання дієслів з різними суфіксами (*оформляти – оформлювати*) автори розглядають, спираючись на матеріал різних стилів української мови.

Мовні консультації стосуються побутової культури українців, яку фіксують такі, наприклад, назви: *Каша – ячмінна, перлова, ячна (яшна)* (автор К. Г. Городенська).

Майже в кожному випуску вміщено матеріали про мову художньої літератури. Це лінгвостилістична інтерпретація як окремих словесних образів, так і цілісних художніх текстів. Залежно від стрижневої ідеї, обраного об'єкта аналізу розвідка потрапляє в одну із численних рубрик: *Слово в художньому творі; Мова художньої літератури; Мова і час; З історії культури і писемності; Слово і музика…*

Як приклад нетрадиційного прочитання художнього тексту, або, висловлюючись точніше, прочитання, що продиктоване вимогами застосованих методів, назвемо статтю М. М. Пещак про оповідання «Харитя» М. Коцюбинського (вип. 29, 38) та розвідку Г. М. Сюти про мовний образ малого Мирона в оповіданні І. Франка (вип. 66–67).

Щоб пізнати національну культуру, треба осягнути зміст мовних знаків, у яких втілено поняття, що означають не лише абстрактні явища, а й конкретні назви речей, з якими пов'язана історія побуту, світовідчування українців. Тому різні випуски «Культури слова» вміщують інформацію про історію власних і загальних назв, їх етимологію, походження. Етимологічні розвідки В. Г. Скляренка про *коровай, ластівку,*

ласку, рай тощо привертають увагу читачів як своїм цікавим змістом, так і поетичними назвами (заголовками): «Щоб наш коровай ясен був», «Прилетіла ластівка голубою ласкою…», «Нащо й клад, коли в сім'ї лад», «У нашім раї на землі»…

Найдинамічніші в мові процеси завжди відбувалися й відбуваються нині в сфері масової комунікації, тобто в стилі, який традиційно називаємо публіцистичним. Дослідники цього стилю (Т. Коць, О. Стишов, О. Тодор, М. Навальна, В. Красавіна, С. Чемеркін, С. Соколова, І. Анніна, Л. Козловська та ін.) фіксують показові для конкретного часу й суспільних подій, що відбуваються в ньому, нові лексичні засоби, звертають увагу на характерну оцінну лексику, аналізують мову реклами.

Упродовж 50 років у виданні визначилося коло постійних авторів, які «вели» свої теми, наприклад, про закономірності літературного наголошування писали В. Г. Скляренко, В. М. Винницький, про історію власних імен – Г. П. Півторак, про етимологію – В. Г. Скляренко, про фразеологію – В. Д. Ужченко, про історію топонімів – В. П. Шульгач, О. П. Карпенко, І. М. Желєзняк, про історію антропонімів – І. В. Єфименко, про поетичне слово – Л. О. Ставицька, про граматику й про мову поезії – І. Р. Вихованець.

Словникові поради найчастіше пропонувала К. В. Ленець.

Конкретика консультацій чи відповідей на запитання з часом змінюється, проте є «незмінні» поради: уже півстоліття мовознавці рекомендують уживати в книжному висловленні нормативне словосполучення *мати характер*, а не *носити характер* (у 1-му випуску про це писав Й. А. Багмут), але ненормативне слововживання виявилося «живучим» і в усному спілкуванні, і в писемній практиці. Актуальний і сьогодні такий запит на консультацію: «Який вислів правильний: *говорити українською мовою* / *говорити по-українському (по-українськи)*?» (у 1-му випуску про нормативність цих паралельних форм писав О. Ф. Дем'яненко).

Серед численних публікацій звертаємо увагу на статті «в одному примірнику», коли ні тема, ні прізвище автора не повторюються в змісті випусків: *Критенко А. П.* «Ой три шляхи широкії» (архітектонічна симетрія поетичного

твору). Оригінальний глибокий аналіз будови Шевченкового поетичного твору містить переконливе спостереження автора: «Кожний окремий текст Шевченка можна повністю зрозуміти, збагнути і витлумачити тільки звертаючись до всієї творчості поета. З цього погляду кожний окремий текст поета є ніби частиною всієї його творчості і, навпаки, – уся його «творчість є ніби єдиним текстом» (вип. 14: 25).

Інші статті «в одному примірнику»: *Регушевський Є.С.* Мезоніми в українській мові (вип. 18); *Ольховий Я.* «У перетику ходила…» (вип. 26); *Мотора Є.* Французькі імена в мовній мозаїці України (вип. 34).

Починаючи з 72 випуску змінюється формат збірника «Культура слова» і його наповнення. На обкладинці – портрет письменника, а також знакові висловлювання автора. Вибір постаті письменника обумовлений черговою ювілейною датою. Окремий розділ випуску лінгвісти присвячують аналізу мовотворчості майстра слова, його внескові в розвиток української літературної мови.

В оновленому збірнику «Культура слова» привертають увагу нові рубрики: *Теоретична стилістика, Теорія лінгвостилістики, Мовна норма: стале і змінне, Культура фахової мови, Мовосвіт письменника, Постаті українських мовознавців.*

Видання й надалі є порадником у питаннях дотримання норми літературної мови. Вміщені на сторінках збірника консультації найчастіше свідчать про 1) розширення словника за рахунок а) запозичень; б) заміни запозичених слів питомими українськими; 2) наявність у сучасній мовній практиці слабких правописних норм (правило «дев’ятки», вживання апострофа); 3) недостатнє володіння лексичною нормою, що спричиняє неточність слововживання.

Водночас збільшення кількості запитаних консультацій – це показник розширення сфери функціонування української мови.

Відгукуючись на потреби часу, в Інституті української мови за матеріалами збірника «Культура слова» (перші 70 випусків) було підготовлено диск «Говоримо й пишемо

зразковою українською мовою» (диск видано за підтримки фонду Л. М. Кучми).

На відзначення у 1997 році 30-річчя нашого видання (це було ніби вчора, а сьогодні вже не 30, а 50 років!) академік АПН України, шанований автор «Культури слова» Любов Іванівна Мацько відгукнулася такими проникливими словами: «Проросло це видання з культурологічних ідей українських шістдесятників, пробилося через асфальт нашої боязні і невпевненості в силі рідного слова, виростало в щілині тоталітарного муру, не загубилося у вітрах перебудови, навіть витримало безгрошів'я так спрагло очікуваної незалежності, щоб випростатись оновленим у кольорах української державності…» (вип. 50).

Отож новий час обирає для «Культури слова» нові теми, рубрики й нових шанованих читачами авторів…

Статтю отримано 15.12.2017

Svitlana Yermolenko

TIME HAS CHOSEN US...

The review of the Culture of Word edition (first titles "The Question of Linguistic Culture", "Native Word"), initiated in 1967, contains information on topical issues of the culture of the Ukrainian language, as they have been described and interpreted by linguists, writers, and cultural figures during the past 50 years.

From the first issue of the topic, the publications of the collection concerned all branches of Ukrainian linguistics: lexicology, phraseology, grammar, stylistics, history of language, dialectology, onomastics, accentology, etymology. The authors of the articles reveal the nature of the literary norm of the Ukrainian language, the formation and historical development of the literary standard. On the material of a particular history of words, the development of lexical meanings, history and etymology of the established expressions, linguists explain how the Ukrainian literary languages function, the features of which are its norm depending on the style varieties, the spheres and situations of use, and the interaction with the territorial varieties of the national language.

The materials of the collection popularized the aesthetic value of folk and artistic texts, attracted attention to the culture of the language of

translation and the significance of the language and translation practice for the development of the literary language.

In articles by linguists, readers found answers to complex questions of word formation, word-formation, the origin of consistent expressions of the Ukrainian language, the history of words, and the explanation of the dialect diversity of the Ukrainian language.

Responding to the socio-cultural demands of society, the yearbook (later, the half-early collection) offered intelligence about the history of their own names, provided materials to assist the teacher.

From time to time you can see how the number of publications on the theoretical issues of stylistics and language culture, issues of terminology, history of culture and writing has increased. The practice of the popular science publication expanded the content of the concept of "language culture" – from the narrow one, that is, the focus of attention is mostly on fixing the errors observed in the linguistic practice, to a broad understanding of linguistic culture as part of the national-linguistic consciousness of Ukrainians who learn a holistic culture through language, in particular, through the promotion of linguistic knowledge.

УДК 81'38 Анатолій Мойсієнко

«КУЛЬТУРА СЛОВА» УПРОДОВЖ ПІВСТОЛІТТЯ

У статті зроблено короткий огляд публікацій збірника «Культура слова» за півстолітній період. Звернено увагу на актуальні питання, що поставали на сторінках видання щодо функціонування слова в різних сферах суспільно-культурного життя, в різностильових текстових структурах. Підкреслено важливу роль видання в утвердженні нормативних, культурно-естетичних принципів мовної політики в Україні.

Ключові слова: *«Культура слова», поетика слова і образу, естетика слова, мовна норма, культура мови.*

The article gives a brief overview of the publications of the collection «Culture of the word» during the half-century period. The attention was paid to the actual issues posed on the pages of the publication about the functioning of the word in various spheres of socio-cultural life, in the various text structures. Underlined an important role of the publication

in the adoption of normative, cultural and aesthetic principles of language policy in Ukraine.

***Key words**: «Culture of the word», poetics of word and image, word aesthetics, linguistic norm, culture of language.*

Рівно п’ять десятиліть минуло відтоді, як у 1967 році побачив світ перший випуск збірника «Питання мовної культури» – видання Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук України, яке згодом одержало назву «Рідне слово», а з 1976 року виходить під заголовком «Культура слова» (останні понад двадцять років як видання Інституту української мови), значно розширивши тематичні рамки, зберігши проте основну спрямованість у висвітленні актуальних проблем з життя слова – це практичне освоєння нормативних, естетичних принципів живого мовно-літературного процесу.

Важко в коротких нотатках бодай побіжно оглянути численні матеріали, що представлені в таких рубриках, як «Мова і час», «Слово в художньому творі», «Граматична стилістика», «Розвиток словникового складу», «З історії мови», «Теорія і практика перекладу», «Наші консультації» тощо.

Вже самі назви рубрик засвідчують, що проблеми суспільного життя мови, функціонування слова (оригінального, перекладного) в художньому творі залишаються визначальними для видання впродовж тривалого періоду.

Так, статті В. Русанівського «Слово і образ» (№1), «Слово в поезії» (№6), «Естетика художнього слова» (№11), С. Єрмоленко «Життя слова» (№12), «Мінливе й вічне слово поезії» (№48-49), «Якби ти знав, як много важить слово» (№66-67), З. Франко «Про експресивну місткість слова» (№16), Г. Колесника «Нам треба голосу Тараса» (№26), «І позичаєш тую мову» (№8), Л. Масенко «Святої правди голос новий» (№26), «Чумацький Шлях сріблясту куряву простеле» (№39) та ін., об’єднані ідеєю художнього слова, в кожному окремому випадку спираються на функціональний контекст з різноманітними засобами різнорівневих взаємодій,

взаємовідношень. Як і вимагає науково-популярний характер збірника, теоретичний елемент у таких статтях іде рука об руку з конкретним аналізованим матеріалом. Авторські узагальнення виростають, як правило, на основі конкретики слова; у свою чергу, на підтвердження теоретичних роздумів дослідники вдаються до яскравих мовних прикладів.

В індивідуально-авторських новотворах В. Русанівський вбачає, наприклад, одну з характерних ознак сучасного мовного розвитку, при цьому широко послуговується лексичними оказіоналізмами з доробку таких видатних майстрів слова, як П. Тичина і М. Рильський, М. Стельмах і О. Гончар, М. Бажан і Д. Павличко, Б. Олійник і І. Драч, Л. Костенко і М. Вінграновський... Нерідко за зразком окремих «терміноподібних» слів, що виникають у живому мовленні, зазначає дослідник, письменник являє нам власний новотвір, вживання якого в творі зумовлюється певними художньо-композиційними, естетичними принципами (пор.: «Скажи, чого ти тікаєш? Звідки ця бігоманія?» (О. Гончар)). Образно називаючи художній стиль «дзеркалом розвитку решти функціональних стилів літературної мови і разом з тим могутнім знаряддям її дальшого прогресу», В. Русанівський переконливо показує, як окремі мовні елементи, традиційно «закріплені», скажімо, за розмовно-побутовим чи науковим стилем, органічно вплітаються в мову художньої літератури.

Питанням співвідношення розмовно-побутової, термінологічної, діалектної тощо лексики в мові художньо-белетристичних творів присвячені статті С. Єрмоленко «Слово, оновлене часом» (№11), М. Пилинського «Поетичне слово і НТР» (№30), Н. Бойко «Терміни у мові художньої прози» (№26), К. Ленець «Книжні елементи в різних стилях» (№11), О. Бірюкової «Сакральні образи у авторів Нью-Йоркської групи» (№62), Л. Паскаленко «Професійно-виробнича лексика у художньому творі» (№28), Г. Козачук «Діалектизми в сучасній прозі» (№5), А. Зеленька «Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури» (№26), П. Гриценка «Мови чисті джерела» (№25), С. Єрмоленко і Г. Гримич «Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні» (№2), Т. Топольської «Народнопоетичні

номінації у творчості Володимира Свідзінського» (№48-49), І. Матвіяса «Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка» (№65), «Діалектизми в мові творів Уляни Кравченко» (№71) та ін.

Так, Н. Бойко пише про потенційну образність професійно-виробничої лексики, яка під пером майстрів слова стає основою для авторських новотворів, пор. в О. Гончара: «авіакозакування», «кіномефістофель». С. Єрмоленко звертає увагу на те, як далеко не поетична лексема «проблема» підкоряється законам естетизації, наприклад, у таких рядках М. Вінграновського «*Для мене найпроблемніша з проблем / Проблема серця і чола народу».* Зазначає, що семантична багатоплановість лексичної одиниці в поетичній системі вірша постає завдяки розширенню синтаксичних зв'язків слова, як це спостерігаємо в І. Драча: «Ця мати вміє сина виряджать, Затужить тонко серцем і рукою»; «Голодні небом [крила]», де дієслово *затужить*, прикметник *голодні* звичайно не вимагають після себе іменника в орудному відмінку, проте саме такі синтаксичні поєднання в текстовій структурі і творять те, що ми називаємо поезією. Разом з тим, звертаючися до поетичної творчості І. Драча, дослідниця слушно підкреслює, що поезія з'являється не лише там, де маємо несподівані форми слів і словосполучень, експресивні утворення, а й там, де вона може «розкритися» у звичайних, загальновживаних словах, розмовних формах, прозаїзмах, коли вони потрапляють у відповідне контекстуальне оточення. І тут же наводить приклад оригінального обігрування в індивідуальній метафорі загальномовної фраземи *завдати щось на плечі*, пор.: «завдавши сто ніг на свої забур'янені плечі, з жахом тікають од вас незабудовані пустирі» (І. Драч).

Цікаві спостереження над природою фразеологічних виразів і найрізноманітніших авторських видозмін їх у художньому творі подибуємо у статтях В. Чабаненка «Невичерпне джерело збагачення мови» (№21), «Посилення виразності фразеологізмів» (№7), А. Григораш «Письменник і фразеологізм» (№18), М. Алефіренка «Народжені й оновлені сьогоденням» (№33), Є. Конопленко «Фразеологізми у

романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» (№27), Т. Шульги «Розмовно-побутові фразеологізми в гумористичній прозі Євгена Дударя» (№66-67) (порівн.: «А дощ аж збожеволів – лив цистернами» – І. Драч, замість традиційного: *дощ лив як з відра*; «Чекати дощу біля річки – на це здатний тільки ти» – П. Загребельний, замість: *ждати з моря погоди*).

Про творче, новаторське ставлення до слова українських поетів і прозаїків різних поколінь, причому на досить широкому матеріалі з їх творчого доробку, йдеться в працях Г. Колесника «У пошуках точного слова» – про лірику Максима Рильського (№3), Г. М. Вокальчук «Авторські новотвори в поезії 20-х, 30-х років» (№42), Л. Козловської «Експресивний синтаксис епічних творів М. Стельмаха» (№48–49), Т. Коць «Словесний образ «тиші» у прозі Панаса Мирного» (№ 54), О. Рудь «Художньо-виражальні функції складних слів у поезії Василя Барки» (№ 52), Л. Бублейник «Поетичне слова Олега Ольжича» (№57–58), Л. Масенко «Проза Юрія Щербака: питання поетики» (№41), Н. Данилюк «Я обізвався серцем в світ» – про М. Вінграновського (№33), Л. Шевченко «А ще він любив слово» – про Григора Тютюнника (№33), Г. Сюти «Кілька штрихів до поезії Емми Андієвської» (№50), «Мовний портрет поета: ідіостиль Богдана Бойчука» (№71), Н. Грицик «Стилістичне моделювання національного простору в поезії Віри Вовк» (№65), Г. Дядченко «Мовний образ людини в поетичних творах Сергія Жадана» (№64) тощо.

Окремі випуски чи добірки у різних числах видання (переважно з нагоди ювілеїв) присвячені І. Котляревському (№53–54), Г. Квітці-Основ'яненку (№63), Т. Шевченку (№26, 37, 80), І. Франку (№21, 31, 66–67, 85), Лесі Українці (№59), І. Нечую-Левицькому (№79), П. Кулішеві (№72), М. Коцюбинському (№81), П. Тичині (№41, 84), М. Рильському (№28, 48–49), А. Малишку (№78), М. Стельмаху (№76), Борису Тену (№51), Д. Павличку (№36, 60), Б. Олійнику (№74), М. Вінграновському (75), Л. Костенко (№73), А. Дімарову (№77).

Про особливості окремого твору (лексико-граматико-стилістичні, образно-композиційні) на матеріалі класичних і сучасних авторів ідеться в публікаціях І. Анніної «Словесний

образ у поезії і в прозі (на матеріалі поеми Т. Г. Шевченка «Княжна» і повісті «Княгиня» (№10), А. Критенка «Ой три шляхи широкії...» (№14), Т. Безкишкіної «Садок вишневий коло хати» (№23), М. Пещак «Вираження часових відношень в оповіданні М. Коцюбинського «Харитя» (№29), «Засоби вираження просторових відношень в оповіданні М. Коцюбинського «Харитя» (№33), Л. Пустовіт «Слова, як намисто на нитку, нанизувались на мотив» – про «Червону зиму» В. Сосюри (№8), Л. Рожило «Словесний образ старої Половчихи (за новелою Юрія Яновського «Шаланда в морі»)» (№13), О. Ковальчука «Ритми прози і різноголосся роману (замітки про мову роману М. Стельмаха «Дума про тебе» (№17), Л. Бурківської «Історизми в повісті Богдана Лепкого «Мотря» (№54), А. Мойсієнка «Поетика поеми М. Бажана «Політ крізь бурю» (№13), К. Ленець «Експресивний словотвір (на матеріалі повісті О. Гончара «Бригантина») (№10), В. Мінасян «Барви живого слова» – про «Оглянься з осені» В. Яворівського (№30), Л. Масенко «Символіка повісті Валерія Шевчука «Камінна луна» (№42)…

Що приваблює насамперед у роботах, присвячених поетиці одного твору? Це намагання авторів простежити розвиток образного механізму в композиції вірша, поеми, новели чи роману, зосередити увагу на окремих мовностилістичних засобах, схарактеризувати їх значення для цілісної художньо-композиційної одиниці. Так, у згаданій роботі Л. Рожило на прикладі лише слова «стояти» з однієї з новел «Вершників» Ю. Яновського (воно шість разів функціонує з різними відтінками в невеликому тексті, причому щораз на вістрі важливих сюжетно-композиційних ліній) показано, як експозиційний реалістичний образ («на березі стояла стара Половчиха», стояти = чекати) доростає згодом кульмінаційно-романтичного у фіналі новели – «не рухнулася з місця – залишилася стояти»: «залишилася стояти на березі висока та строга, як у пісні», «вражена звісткою, вона не має сили піти від моря, а може, її там тримає ще надія на повернення чоловіка».

Поетиці окремих художніх засобів у літературному творі присвячені публікації О. Божук «Епітет *український* у прозі

Б. Антоненка-Давидовича 20 – 50-х років XX ст.» (№61), В. Мастеровенко «Епітет у романі П. Куліша «Чорна рада» (№57–58), О. Сидоренко «Є слова, що білі-білі» (епітет *білий* у Олександра Олеся)» (№48–49), В. Забеліної «Через порівняння до образу» (№25), С. Бибик «В мене молодиця як калина (про стилістичні функції порівнянь у мові прози Марка Вовчка)» (№64), Л. Пустовіт «Засоби вираження метафори» (№11), Г. Сюти «Поза межами слова (метафоричні побудови Юрія Тарнавського)» (№64), Л. Кравець «Метафора вітру в українській поезії XX ст.» (№72), С. Доломан «Антитеза в мові художньої літератури» (№24), М. Плющ «Експресивно-оцінне значення повторень» (№20), Л. Михайлюк «Стилістичні функції повтору в поезії І. Драча» (№27) та ін.

Про поетику звукообразу, звукового повтору в художньому творі йдеться у статтях Н. Плющ «Звуковий живопис у поезії Тараса Шевченка» (№37), Л. Зіневич «Добірних звуків шата пурпурова (звукосмислова організація поетичної мови М. Зерова» (№63), Л. Мацько «Стилістичні функції звуконаслідувальних слів» (№22), Н. Грицик «Звук у системі орнаментальних засобів Віри Вовк», Г. Сюти «Засоби звукосмислової організації лірики Лесі Українки» (№59) та ін.

Певне, зацікавлять читача статті В. Шиприкевич про творчу лабораторію створення роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні» Панаса Мирного та Івана Білика (№13), Г. Колесника і А. Полотай – «Слово про рідну матір» Максима Рильського (№28), Г. Колесника – «У творчій майстерні О. Гончара» (№12), в яких на основі чернеткових записів, автографів, зіставлень з попередніми виданнями простежується складний процес художніх пошуків, наполегливої праці митців над словом. Хоч виступів самих письменників на сторінках науково-популярного збірника, присвяченого питанням культури рідної мови, зовсім не густо. А здавалось би, хто ще більше втаємничений у слово, кому ще в такій мірі підвладні найглибинніші пласти дорогоцінного народного скарбу, як не письменникові?

Звичайно ж, читачеві запам’яталися схвильовані, перейняті увагою до чистих джерел народного слова статті

Петра Панча «Мова рідна, слово рідне» (№6), Бориса Тена «Називаймо, як зве народ» (№8), Олеся Гончара «Цвіт народного слова» (№12), Дмитра Білоуса «Наша мова калинова» (№30), Бориса Харчука «Сорочка духу народу» (№39), Сергія Плачинди «А мова – як море» (№43).

У кількох числах збірника вміщено невеликі добірки висловлювань про мову та стиль таких видатних українських письменників, як Іван Франко (№21), Павло Тичина (№32), Максим Рильський (№28, 48-49), Олександр Довженко (№30), Олесь Гончар (№14). Відверто кажучи, кілька публікацій – це аж надто скромно, навіть якщо врахувати і «колективну» добірку в 33-му числі збірника «за участю» П. Тичини, М. Рильського, О. Гончара та М. Бажана. Навіть коли додати і публікації мовознавчої спадщини М. Рильського в кількох випусках. Цитатами про мову і стиль представлено кількох російських письменників. Думається, подібна рубрика мала б містити і матеріали, які б репрезентували творчість відомих зарубіжних митців, зокрема і з інших республік колишнього Радянського Союзу.

У розділі «Теорія і практика перекладу» аналізуються українські інтерпретації творів світового письменства (Ернест Хемінгуей, Гарсіа Маркес, Трумен Капоте, Едуард Клаудіус, Бруно Апіц, Йорго Сефері, Карел Чапек та ін.). Актуальним питанням теорії і практики перекладознавчої галузі присвячені статті «Затерті слова і «сататі ієрогліфи» В. Коптілова (№3), «Переклад і час» Д. Білоуса (№27), «Лексико-фразеологічні особливості перекладу художньої прози» А. Лагутіної (№16), «Російські дієприкметники українською мовою» С. Головащука (№30), «Неначе тіло без душі» Л. Назаренко (№34), «Ще раз про мовну культуру перекладу» М. Венгренівської і А. Гнатюка (№36) тощо. Мабуть, багатьом нашим перекладачам не завадило б познайомитися з тонкими фаховими спостереженнями, якими діляться автори цих робіт стосовно передачі тих чи тих іншомовних висловів, словоформ на українському мовному ґрунті. Хоч, звичайно, в окремих замітках при стилістичному аналізі, як оригінальних, так і перекладних текстів, не

обходилось і без далеко не найліпших потрактувань, про що автору цих рядків доводилося вже мовити з іншого приводу.

Проблеми норми і стилю знайшли відображення у статтях «Літературна норма в часовому і просторовому вимірі» (№57-58), «Енеїда» І. П. Котляревського і нормативна основа сучасної літературної мови» (№ 53-54) С. Єрмоленко, «Мова перекладів М. Зерова та літературні норми початку ХХ ст.» Л. Зіневич (№71), «Диференційні ознаки норми літературної мови» (№74) Л. Струганець, «Норма в сучасному українському словотворенні» (№74) Є. Карпіловської, «Точність термінологічного вживання» Л. Симоненко (№21), «Літературна норма vs норма поетична» (№74) Г. Сюти, «Стильова розмовна норма та розмовна лексика» (№74) С. Бибик, «Засади нормування лексичної системи мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.» (№86) М. Зарінової та ін.

Чимало публікацій у збірнику присвячено питанням мовної культури періодичних видань, науково-популярної публіцистики. Це, зокрема, статті О. Стишова «Нові лексичні запозичення в мові засобів масової інформації» (№51), «Оказіоналізми у мові сучасних масмедіа» (№59), О. Тодор «Конфесійна лексика в мові періодики» (№59), «Запозичення-англіцизми у мові преси 80–90-х рр.» (№52), Л. Козловської «Нове оцінне слово в журнальних публікаціях 90-х років» (№51), Т. Коць «Мовні смаки і сучасні тенденції в загальнолітературній нормі (на матеріалі газет 90-х років» (№51), М. Скиби «Розмовні метафори в газетному тексті» (№26), К. Ленець «Зауваження до мови науково-популярних видань» (№3) тощо.

Постійно друкуються у збірнику матеріали з історії мови, окремих слів. Це, зокрема, численні етимологічні розвідки В. Скляренка, студії з історії власних назв людей Г. Півторака, топонімічні етюди В. Шульгача, С. Вербича, інші публікації.

У багатьох статтях і замітках ідеться про лексико-семантичні, граматико-стилістичні, вимовні особливості сучасної української мови. Найрізноманітніші питання, що стосуються слововживання, розглядаються під рубрикою «Наші консультації». Ось хоч би кілька назв опублікованих тут заміток: «Копіткий чи кропіткий?», «Елітний чи

елітарний?», «Наукоємний чи наукомісткий?», «Варіанти найменування обрядового гільця», «Метафора і лапки», «Чи правильно пишемо наші прізвища?», «Про найуживаніші норми мовного етикету» тощо.

З різною частотністю протягом усього періоду з’являється рубрика «На допомогу вчителеві». Правда, як на нашу думку, матеріали, видрукувані в ній, не відзначаються хоч якоюсь специфічністю, щоб саме їх треба було безпосередньо адресувати вчителеві. Наприклад, у двадцятому числі «Культури слова» під цією рубрикою подано нотатки І. Ковалика «Словотворчий» чи «словотвірний», які, безсумнівно, мали б привернути увагу не лише учителя, а й студента, взагалі філолога, і могли б з таким успіхом бути надруковані в розділі «Наші консультації». Або опублікована в цьому ж випуску збірника замітка Б. Канцелярук «Чи добре «мати місце», яка, до речі, має підзаголовок «Про культуру мови перекладу», могла б з’явитися так само в рубриці «Теорія і практика перекладу» чи в «Наших консультаціях».

Що ж до орієнтації на вчительство, то «Культура слова» не однією своєю рубрикою, а цілісно – від першої до останньої сторінки бачиться потрібним і корисним виданням для шкільного педагога. Коли ж говорити про публікації, які б відбивали безпосередню специфіку рубрики «На допомогу вчителеві», то варто назвати вміщену в 34 випуску ґрунтовну статтю М. Жовтобрюха «Культура мовлення і школа», до речі, вміщену в розділі «Мова і час». Старійшина українського мовознавства на широкому фактичному матеріалі оповідав про красу і велич рідної мови, про її місце в загальній культурі людини і особливо учителя, якому за «суспільними обов’язками належить тактовно прищеплювати скрізь і завжди й насамперед у своїх вихованців відповідальне ставлення до мови як одного з найважливіших чинників культури людини». Практичні поради автора щодо засвоєння орфографічних, лексичних, словотвірних, граматичних норм учнями спонукатимуть і вчительство, і кожного до подальшої роботи над культурою мови, мовлення, що разом з тим сприятиме гуманізації загальної культури, бо «скалічена,

попсована мова ніколи не підносила людину, а, навпаки, завжди принижувала її, примітизувала її мислення, заважала їй інтелектуально зростати».

Під рубриками «Зверніть увагу і прочитайте», «Рецензії» у збірнику видрукувані короткі огляди книг «Олександр Опанасович Потебня» В. Франчук (№13), «Мандрівка в країну слова» Є. Чак (№25), «Теорія і практика перекладу» В. Коптілова (№27), «Поетичне слово в українській народній пісні» Н. Данилюк (№72), «Розмовляймо українською: мовознавчі етюди» І. Вихованця (№77) тощо.

Хай дарує читач за розлогий перелік прізвищ і назв. Бо хотілося хоч таким чином увести в обіг ряд публікацій про того чи того автора, той чи той твір. Адже жодного разу, здається, «Культура слова» («Питання мовної культури», «Рідне слово») не аналізувалася на сторінках педагогічних чи письменницьких видань. Сьогодні добра частина літераторів, боюся, взагалі не підозрює про існування такого періодичного збірника. Його наклад у останні роки − 500 примірників. А починалося ж з десяти тисяч! Видання, яке, безперечно, відіграло важливу роль в утвердженні нормативних, культурно-естетичних принципів мовної політики в Україні, сьогодні неможливо знайти в книгарнях чи кіосках.

У передмові до першого випуску збірника («Питання мовної культури») наголошувалося на практичному характері публікацій, що передбачали б спостереження над різними випадками слововживання, розрізнення значень слів, з̓ясування закономірностей фонетичної, морфологічної, синтаксичної нормативності, пояснення лінгвістичних і позалінгвістичних причин лексичних, інших помилок у мовленні, а також розкриття природи словесно-художньої образності літературного твору.

Упродовж п’яти десятиліть ці та інші питання загалом знаходять належне висвітлення на сторінках видання. Актуальними вони залишаються й нині.

Статтю отримано 14.12.2017

Anatolii Moisiienko

«CULTURE OF THE WORD» IN THE COURSE OF HALF A CENTURY

The article gives a brief overview of the collection «Culture of the word» for the period from 1967 to 2017. The first issue was released in 1967 under the heading «Issues of Linguistic Culture» as a publication of O.O. Potebnia Institute of Linguistics of Academy of Sciences of Ukraine, which later became known as "Native Word", and since 1976 the collection is published under the heading "Culture of the word" (the last twenty years – as the publication of the Institute of the Ukrainian language).

The main focus of the collection was the coverage of actual problems in the life of the word, which implies a scientific understanding of its nature and functioning, the practical mastering of normative, aesthetic principles of the living language-literary process.

Already the very names of the headings – «Language and Time», «Word in the Artwork», «Grammatical Stylistics», «Development of the vocabulary», «From the History of Language», «Theory and Practice of Translation», «Our Consultations», etc. – show that the problems of the social life of the language, the operation of the word (original, translated) in the literary work remain crucial to the publication for a long period.

Investigations of individual author styles are united by the idea of artistic word, in each individual case, rely on a functional context with various means of multilevel interactions, interrelationships. As demanded by the popular scientific nature of the collection, the theoretical element in such articles is supported by a particular analyzed material, it is a question of creative, innovative search for words in the collection of poets and writers of different generations. Separate editions or collections in different issues of the publication are devoted to Ukrainian classics – I. Kotliarevsky, H. Kvitka-Osnovianenko, T. Shevchenko, I. Franko, Lesia Ukrainka, I. Nechui-Levytskyi, P. Kulish, M. Kotsiubynskyi, P. Tychyna, M. Rylskyi, A. Malyshko, M. Stelmakh, Boris Tan, D. Pavlychko, B. Oliynyk, M. Vinhranovskyi, L. Kostenko, A. Dimarov. A number of articles are devoted to the poetry of a separate work, individual artistic means. The section «Theory and practice of translation» analyzes the Ukrainian interpretations of world literature, examines the topical issues of the theory and practice of the translation science, and the authors share detailed professional

observations regarding the transfer of those or other foreign expressions, word forms on the Ukrainian linguistic basis.

The attention was paid to publications devoted to issues of linguistic culture of periodicals, popular science journalism, as well as to materials published under the headings "To help the teacher", "Our consultations", "Reviews".

УДК 81'27

Світлана Соколова

КУЛЬТУРА МОВИ І СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто основні проблеми культури української мови, пов'язані з набуттям нею статусу державної і відповідним розширенням її суспільних функцій. До таких проблем належить масове тиражування неякісних публічних текстів, зокрема створених шляхом автоматичного перекладу з російської мови без редагування; у них трапляються помилки, подібні до тих, які й раніше були зумовлені інтерференцією (стихійною або свідомою, спричиненою політикою «зближення мов»), а також нові помилки, пов'язані з міжмовною асиметрією, яку не враховують комп'ютерні програми автоматичного перекладу. Питання культури мови варто вважати однією з найважливіших проблем сучасної української соціолінгвістики, що потребує розв'язання не лише на рівні просвітницької діяльності, але й на рівні свідомого регулювання.

***Ключові слова**: культура мови, інтерференція, міжмовна асиметрія, автоматичний переклад, засоби масової комунікації, розширення суспільних функцій мови.*

The article deals with the main problems of the Ukrainian language culture, associated with obtaining the status of the state language, accordingly the extension of its public functions. These problems include poor quality public mass replication texts in particular, created by means of automatic translation from the Russian language without editing, they may contain mistakes similar to those that previously were caused by interference (spontaneous or deliberate, caused by the «convergence of languages» policy) as well as new mistakes associated with interlingual asymmetry, which do not include computer software automatic translation. The question of language culture should be

considered one of the most important problems of modern Ukrainian sociolinguistics, which needs to be solved not only at the educational level, but also at the level of conscious regulation.

***Key words:** language culture, interference, interlingual asymmetry, automatic translation, mass media, expansion of social functions of language.*

Під культурою мови зазвичай розуміють «дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування» [Єрмоленко 2007а]. Це загальне визначення, воно стале і практично не пов'язане з суспільними умовами функціонування конкретної мови, однак спирається на поняття мовної норми, яку носії мови сприймають як «зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства» [Єрмоленко 2007в]. Саме з умовами функціонування мови пов'язані й основні завдання культури мови як наукової дисципліни щодо конкретної мови в конкретний період її існування. І саме в цій сфері виявляється зв'язок культури мови з соціолінгвістикою.

Українська мова в Україні тривалий час існує в умовах вимушеного контактного білінгвізму з близькоспорідненою російською мовою, і ставлення офіційних інституцій і суспільства до цього співіснування і його наслідків – величина змінна. Ретроспективний соціолінгвістичний аналіз свідчить про те, що українська мова у попередній період розвитку зазнавала суттєвого впливу за рахунок взаємодії, яку умовно можна поділити на «природну», зумовлену прямим мовним контактом, що завжди позначається на стані обох контактних мов, і штучну, яка в радянський період полягала у свідомому наданні переваги мовним засобам, спільним для контактних мов – української та російської – або навіть притаманним лише російській мові. Другим чинником впливу суспільних обставин минулого на сучасний стан української мови була комунікативна нерівність української і російської мов, внаслідок чого українська мова практично була усунена з наукового спілкування найвищого рівня (написання

дисертацій і наукових статей, особливо поза гуманітарною сферою, створення і переклад з інших мов складної науково-технічної документації та ін.), зі сфери вищої освіти (крім гуманітарної сфери), а відтак і переважно з професійного мовлення фахівців найвищої кваліфікації. «Виявляється, що генофонд нації, як називають мову, зазнає глибоких деструктивних змін саме через порушення суспільних сфер функціонування мови» [Єрмоленко 2007б: 102]

Тому «головне завдання української соціолінгвістики полягає в науковому аналізі деформацій, яких зазнало українське мовне середовище в попередній колоніальний період» [Масенко 2005: 1], [Масенко 2017].

Актуальними є дослідження сучасних тенденцій нормалізації української мови [Єрмоленко 2007б: 111; Карпіловська 2012; Струганець 2011], зокрема й у галузі термінології [Кочан 2013], упровадження в мовно-освітню практику літературного стандарту української мови.

Нині відбувається процес **розширення суспільних функцій української мови** у сфері державного управління, у науково-технічній сфері, у сфері інформації тощо. Проте через відсутність механізмів забезпечення належної мовної освіти цей процес відбувається здебільшого хаотично, спричиняючи додаткові культуромовні проблеми. Адже, крім перерозподілу функціонального навантаження між українською та російською мовами, відбулося й **розширення інформаційного простору** за рахунок електронних ЗМІ, нерідко з автоматизованим перекладом, посилився вплив загальних **глобалізаційних процесів**, зокрема й мовних. Загальні **демократизаційні процеси,** а також скасування цензури, відмова від редагування та коректури публічних текстів так само спричинилися до зниження рівня мовної культури суспільства.

Так, поширений тепер в електронних ЗМК автоматичний переклад спричиняє продукування текстів, які практично не редаговані і є зразками «антистилю»:

(1) І коли ***вантажівка*** (рос. *грузовик*, треба: *вантажівку*) *змушують зупинитися,* ***що вийшли*** (рос. *вышедшие*) ***з машини хлопці*** (треба: *хлопці, що вийшли з машини*) http://

autotheme.info/news/35779-nova-problema-na-dorogah-dlya-vodiyiv-na-shho-slid-zvernuti-uvagu.html (26.06.2017);

(2) РФ підготувала проект резолюції Радбезу ООН про створення ***збройної*** (рос. *вооруженной*, треба: *озброєної*) *стрілецькою зброєю місії для захисту спостерігачів ОБСЄ на сході України на початковий період в 6 місяців* https://tsn.ua/svit/rf-hoche-vvesti-mirotvorciv-oon-na-donbas-na-shist-misyaciv-rosiyski-zmi-990503.html (13.09.2017);

(3) [вчені] порадили не розігрівати повторно вже ***зварену буряк*** (рос. *сваренную свеклу*; треба: ч.р.). *Для вживання в їжу буряк краще варити один раз,* ***так як*** (рос. *так как*; треба: *оскільки*) ***вона ставиться*** (рос. *она относится*, треба: *він належить*) *до тих продуктів, які втрачають повністю вітаміни, коли їх нагрівають знову* http://medobzor.in.ua/index.php/zhinkam/1157-yaku-jizhu-ne-mozhna-rozigrivati-dvichi (3.12.2016).

У прикладах 1, 3 грубо порушені граматичні норми української мови, що зумовлено відмінністю роду та відміни іменників різних мов (рос. *грузовик* – укр. *вантажівка*, рос. *свекла* – укр. *буряк*), співвідношенням російського активного дієприкметника (*вышедшие*) з українською підрядною конструкцією (*що вийшли*), яке вимагає корегування порядку слів. У прикладах 2, 3 сплутано переклади одиниць, які в російській мові є лексико-семантичними варіантами (*относиться 1, 2; поступать 1, 2*) і навіть омонімами (*вооруженный* – пасивний дієприкметник і прикметник), яким відповідають різні українські слова (пор.: рос. *вооруженный автоматом* – укр. *озброєний автоматом*, рос. *вооруженные силы* – укр. *збройні сили*). Крім того, що такий текст є малозрозумілим і малоестетичним, сплутування перекладу формально тотожних одиниць за їх багаторазового повторення у ЗМК може спричинити закріплення саме помилкових висловів у свідомості тих, хто тільки опановує українську мову або не має досвіду правильного слововживання. Ось іще приклади таких «антизразків»:

(4) Хвора (рос. *больная,* треба: *болісна*) *тема для громадськості Нідерландів – це розслідування аварії рейсу MH-17.* http://tsn.ua/svit/medvedyev-hoche-obgovoriti-

z-niderlandskim-prem-yerom-spravu-pro-katastrofu-mn17-zmi-696186.html (15.07.2016);

(5) Зараз проводяться дослідження, щоб підтвердити грип. Жінка ***ставилася*** (рос. *относилась,* треба: *належала*) *до групи ризику, страждала порушенням системи обміну речовин* http://tsn.ua/kyiv/u-kiyevi-vid-gripu-pomerla-persha-lyudina-869213.html (26.01.2017).

Багаторазове повторення таких одиниць у ЗМК зумовлює іншомовну «інтервенцію» на семантичному рівні, досить поширену в українській мові. З минулих часів закріпилися і досі активно функціонують вислови: *відзив на дисертацію* – замість *відгук про дисертацію; заключення* (у науковій роботі, медичне, експертне) – замість *висновок; заключний* (про виступ, тезу) – замість *підсумковий, прикінцевий; выписка з протоколу / історії хвороби* (документ) – замість *витяг*, і це навіть попри виправлення у зразках документів, наведених на офіційному сайті МОН (http://mon.gov.ua/activity/nauka/atestacziya-kadriv-vishhoyi-kvalifikacziyi/kadry.html, доступ 11.11.17). Зміна офіційного зразка, обов'язкового для наслідування, посприяла тому, що в документах, які стосуються дисертацій, ці слова вживають переважно правильно, хоча в інших наукових працях досі поширені нерекомендовані форми (див., наприклад інтернет-ресурси http://kr-diplom.kiev.ua/knygarnya/vidzyv1.htm; http://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/196/41.pdf). Паралельні форми трапляються навіть у тому самому документі: *Приклад* ***виписки*** *з протоколу засідання правління ІГС (або іншого статутного органу) рішення про делегування представника ІГС для участі в установчих зборах та до складу громадської ради при Новоград-Волинській райдержадміністрації*. І далі на тому самому ресурсі наведено зразок: ***Витяг*** *з протоколу засідання правління ... районної громадської організації* (http://nvrda.com.ua/index.php/gromadska-rada/878-priklad-vipiski-z-protokolu-zasidannja, доступ 11.11.17). Мовознавцю приємно бачити, що мовні поради, автори яких застерігають від неправильних форм, спричинених впливом російської мови (серед них і згадані в цій статті), починають виставляти на офіційних сторінках держадміністрацій, зокрема тих

регіонів, де цей вплив найбільший. Наприклад, дуже потішила рубрика «Говоримо і пишемо правильно» на сайті Головного управління Держсанепідслужби в Одеській області (http://oblses.odessa.ua/ukr_slovo/760-govorimo-pishemo-pravilno.html, опубліковано 19.03.2013).

Багато помилкових або принаймні сумнівних уживань закріплено в чинних кліше в багатьох офіційних документах, у зразках таких документів, які пропонують державні установи всупереч рекомендаціям мовознавців: *довіреність* замість *доручення, поступити в лікарню* замість *бути ушпиталеним, госпіталізованим, виписка з лікарні* (процес) замість *виписування, забір* (аналізу) замість *узяття*; *учбовий* (план, автомобіль) замість *навчальний, направлення* (на роботу, навчання, лікування) замість *призначення, скерування.* Попри рекомендацію найновішого академічного російсько-українського словника, який для рос. слова *направление* як перший переклад у значенні ‘документ’ подає саме *призначення* (РУС ІІ: 416), у медичних закладах використовують саме *направлення*, як і в документах щодо працевлаштування. Пор.:

(6) Чи має університет право примушувати випускників-бюджетників працювати 3 роки за ***направленням****?* (http://studway.com.ua/ pracevlashtuvannya-studentiv/, опубліковано 14.01.2015);

(7) Випускники НТУУ «КПІ», які навчалися за державним замовленням і яким присвоєно кваліфікацію фахівця (бакалавра, спеціаліста, магістра) з вищою освітою, працевлаштовуються на підставі ***направлення*** *на роботу.* (http://studprofkom.kpi.ua/work, доступ 11.11.17).

Саме така форма міститься у пропонованих зразках документів: https://nubip.edu.ua/sites/default/.../Направлення%20на%20роботу%20ЗРАЗОК.doc (доступ 11.11.17).

Проблема перекладу слів (найчастіше – термінів), які в інших мовах (не лише російській) мають форму активного дієприкметника – субстантивованого (рос. *нападающий* – укр. *нападник*), такого, що перейшов у прикметник (рос. *опоясывающая боль* – укр. *оперізувальний біль*) або став

частиною складного слова (рос. *ростактивирующее вещество* – укр. *рістактивувальна речовина*, *речовина для активування росту*), не нова, але актуалізована саме у зв'язку з новими умовами функціонування української мови, оскільки треба не лише відкорегувати наявні терміни, але й постійно створювати нові, використовуючи власне українські словотвірні моделі з урахуванням динаміки словотвірних змін [Карпіловська 2016].

Отже, до нагальних проблем сучасної соціолінгвістики належать, зокрема, такі, як підсвідомий опір мовців сприйняттю текстів, створених малозрозумілою та малоестетичною штучною мовою електронних ЗМК. У тих, для кого українська не є першою засвоєною мовою, такі тексти формують хибне уявлення про власне українську мову як малозрозумілу та малоестетичну, а природних носіїв української – просто дратують. Іншими важливими проблемами є так звана «інтервенція» на семантичному рівні та така сама «інтервенція» на рівні засобів вираження. Це тиражується за допомогою електронних ЗМК, отже, крім помилок, запозичених з минулого (*відзив, заключення, выписка, поступити* та ін.), активно виникають нові.

Питання культури мови варто вважати одним із найважливіших завдань сучасної української соціолінгвістики, яка має зосереджувати увагу не лише на фактах зі спадщини минулого, але й на тих, що породжені теперішнім станом недостатнього поширення літературного стандарту української мови. Ці проблеми потребують розв'язання як на рівні **просвітницької діяльності**, так і на рівні **свідомого регулювання.**

Єрмоленко С. Я. (2007а). Культура мови // Українська мова: Енциклопедія (вид. 3-тє, зі змінами і доп.). – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. – С. 298-299.

Єрмоленко С. Я. (2007б). Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007.

Єрмоленко С. Я. (2007в). Норма мовна // Українська мова: Енциклопедія (вид. 3-тє, зі змінами і доп.). – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. – С. 438-440.

Російсько-український словник: У чотирьох томах (т. I–IV) / П. Ю. Гриценко (голова ред. колегії). – К.: Знання, 2011–2014.

Карпіловська Є. Соціальні чинники динаміки норм в українській мові кінця XX – початку XXI ст.: система та узус // Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Halina Kurek (ed). – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012. – С. 47-58 (Biblioteka "LingVariów", t.15).

Карпіловська Є. Системно-структурний підхід до вивчення динаміки сучасної української мови: здобутки та перспективи // Українська мова. – 2016. – № 4. – С. 41-60.

Кочан І. М. Словотвірні норми і термінологія // Термінологічний вісник. – 2013. – № 2(1). – С. 202-209.

Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2017.

Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук. – К.: Інститут української мови НАНУ, 2005.

Струганець Л. Мовна норма: стале і змінне // Культура слова. – 2011. – Вип. 74. – С. 34-43.

REFERENCES

Yermolenko, S. Ya. (2007a). Culture of language. In *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya (p.* 298-299*)*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediya» imeni M.P. Bazhana (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2007b). Language and Ukrainian-studiing worldview: Monohrafiya. Kyiv: NDIU (in Ukr.)

Yermolenko S. Ya. (2007v). Linguistic norm. In *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya (p.* 438-440*)*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediya» imeni M.P.Bazhana (in Ukr.)

Hrytsenko, P. Yu. (Ed.) (2011-2014). Russian-Ukrainian dictionary. (Vol. I-IV). Kyiv: Znannya (in Ukr.)

Karpilovs'ka, Ye. (2012). Social factors of the dynamics of norms in the Ukrainian language at the end of the XX – beginning of the XXI century: system and usage. In *Języki słowiańskie w ujęciu sociolingwistycznym*. (p. 47-58). Halina Kurek (ed). Kraków: Księgarnia Akademicka (Biblioteka "LingVariów", t.15) (in Ukr.)

Karpilovs'ka, Ye. (2016). System-structural approach to studying the dynamics of modern Ukrainian language: achievements and perspectives. *Ukrayins'ka mova (Ukrainian language)*, 2016, 4, 41-60 (in Ukr.)

Kochan, I. M. (2013). Word-building norms and terminology. *Terminolohichnyy visnyk (Terminological Bulletin)*, 2(1), 202-209 (in Ukr.)

Masenko, L. (2017). The language of Soviet totalitarianism. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio» (in Ukr.)

Masenko, L. T. (2005). Ukrainian language in the sociolinguistic aspect. (D. Thesis, Ukrainian language). Kyiv: Instytut ukrayins'koyi movy NANU (in Ukr.)

Struhanets', L. (2011). Lingual norm: constant and variable. *Kul'tura slova (Culture of the word)*, 74, 34-43 (in Ukr.)

Статтю отримано 24.11.2017

Svitlana Sokolova

CULTURE OF LANGUAGE AND SOCIOLINGUISTICS – THE POINTS OF INTERSECTION IN MODERN UKRAINE

The main tasks of the culture of language as a scientific discipline about a specific language in a particular period are primarily related to the conditions of its functioning. Ukrainian in its previous development was significantly influenced by Russian language due to the natural language interaction, caused by a direct linguistic contact, as well as by the artificial one, that in the Soviet period lay in the fact of conscious emphasizing of language skills common with the Russian language or even not typical of Ukrainian language. Nowadays, there appeared new sociolinguistic factors caused by the expansion of public functions of the Ukrainian language. The quality of modern public texts, created by the obscure and not aesthetic artificial Mass media language, belong to urgent problems of modern Ukrainian linguistics. These texts cause subconscious resistance of speakers to their perception. The other important problem is the so called "intervention" at the semantic level, resulting from interlinguas semantic asymmetry, the same "intervention" at the level of ways of expression (the spread of word forms and word-formation means or completely inappropriate for Ukrainian language or specific in another function).

The peculiarity of modern period of functioning of the Ukrainian language is that such facts are replicated with the help of electronic media, so in addition to mistakes borrowed from the past (*vidzyv, zaklyuchennya, vypyska, postupyty* etc.) new ones are actively emerging.

The question of the culture of language should be considered one of the most important problems of contemporary Ukrainian sociolinguistics, focusing not only on the facts that are the legacy of the past as well as on those, generated by the current state of the language including the expansion of its functional yield. These problems should be solved not only at educational level, but also at the level of conscious regulation.

УДК 81'38 Світлана Бибик

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ СТЕРЕОТИПИ В АНОТАЦІЇ ДО НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ЗБІРНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ВИПУСКІВ «КУЛЬТУРИ СЛОВА»)

У статті запропоновано аналіз анотації як одного з найпоширеніших жанрів наукового тексту. Розрізнено довідкові, оцінювальні, рекомендаційні анотації, відзначено умовність їх диференціації. Проаналізовано анотації до збірника «Культура слова» з урахуванням того, що такий складник видання є довідково-рекомендаційним жанром. Відзначено, що анотації містять абстрагований погляд на науковий продукт. Простежено роль синонімічних лексичних і синтаксичних засобів оформлення узагальненої думки про матеріали науково-популярного збірника. Наведено синонімічні оцінні засоби, притаманні анотаціям. Наголошено на такій важливій жанрово-стильовій ознаці анотацій, як адресність, що засвідчує апеляція до свого читача чи окреслення читацького кола. Узагальнено, що анотація – це вагома інформативна частка книги, статті (чи то наукової, чи то публіцистичної). Її жанрово-стереотипні формули орієнтовані на інформативність, оцінність, адресність, відсутність вираженого авторського «я» чи «ми». Це відсторонений погляд на пропонований друкований продукт, що має стисло виразити його структуру, зміст, підкреслити важливість праці.

Ключові слова: *анотація, адресність, оцінність, інформативність, синонімія.*

The article proposes an analysis of the annotation as one of the most popular genres of scientific text. The reference, evaluation, recommendation annotations are distinguished, the condition of their differentiation is noted. Annotations to the collection of the

“Culture of the word” have been analyzed, taking into account that such a component of the publication is a reference genre. It is noted that annotations contain an abstract view of a scientific product. The role of synonymous lexical and syntactic means of processing a generalized thought about the materials of the popular scientific collection is traced. The synonymous evaluation tools, which are inherent to annotations, are given. It is emphasized on such an important genre-style feature of annotations as targeting, appearing in an appeal to its reader or definition of the reader’s circle. It is generalized that an abstract is a significant informative part of a book, an article (scientific or publicistic). Genre and stereotyped annotation formulas are aimed at keeping such features as informative, appraisal, targeting, the absence of a pronounced author’s “I” or “we”. This is a distant look at a printed product that has to briefly express its structure, content, and emphasize the importance of research.

***Key words**: annotation, targeting, estimation, informativeness, synonymy.*

Анотація – один із актуальних жанрів наукового стилю, що входить до складу бібліографічного опису. Міні-тексти анотацій подають коротку характеристику роботи, перелік основних питань, які становлять зміст книги, статті тощо. Ті, хто читає анотацію, мають зробити висновки про доцільність докладнішого ознайомлення з друкованим продуктом. Саме ж анотування твору передбачає вказівку на його призначення, цінність, спрямування.

Існують різновиди цього інформативного жанру: довідкова, оцінювальна, рекомендаційна анотація. Хоча ці типи текстів дуже поширені, бо є обов’язковим складником сучасного наукового (та й не тільки) друкованого твору, але навряд чи зможемо десь прочитати конкретні поради щодо його створення. Лише мовна практика попередників, т. зв. наслідувальне навчання, може допомогти виробити стратегію викладу короткого змісту певного тексту.

Анотації, що їх додають до випусків «Культури слова», належать до довідково-рекомендаційного різновиду, адже вони призначені подати не лише характеристику змісту збірника за рубриками, а й оцінку актуальності певної

інформації. Крім того, як науково-популярне видання, зазначений журнал зорієнтований на те, щоб пропагувати і навіть рекламувати кращі або ж новітні статті, поради, рекомендації зі слововживання. Така анотація має зацікавити, привернути увагу до збірника, сприяти його прочитанню.

Які слова, фрази є головними в анотації, які мовні звороти надають міні-текстам жанрово-стильової стереотипності?

Насамперед відзначаємо, що анотації, як це їм і притаманно, не містять вираженого авторського «я» чи «ми». Адже це абстрагований погляд на науковий продукт. Замісниками його назви чи змістових частин виступають слова *збірник, випуск, матеріали, статті, розвідки, рубрика, праця, допис*. Деколи вдаються до вживання назви творця статті – *автори* (*збірника*), *дослідники*: *Автори збірника розглядають мовотворчість Ліни Костенко, Бориса Грінченка..*; *Автори зосереджують увагу на естетиці художнього слова*; *Дослідники звертають увагу на мову* і под.

Простежуємо, що впродовж останніх 20 – 30-ти років синтаксис анотацій не залишався незмінним. У збірниках 90-х рр. широко послуговуються як активними дієслівними присудковими формами (*До випуску увійшли статті…*; *Випуск містить розвідки..*; *Рубрика ознайомлює з..*), так і пасивними на **-ться** (*Висвітлюються / Порушуються проблеми..*; *Пропонуються практичні рекомендації щодо правильного написання слів*; *Збірник містить матеріали, в яких аналізується стан розвитку..*), формами на **-но / -то** (*З погляду культури мови проаналізовано стиль..*; *Ряд праць присвячено проблемам історії мови, етимології, акцентології, ономастики*). Частка конструкцій на **-но / -то** відчутна в анотаціях останнього десятиліття (*У збірнику вміщено..*; *У цьому випуску збірника вміщено статті..*; *Висвітлено важливі питання..*; *У дописах авторів визначено / простежено..*; *Питання граматичної стилістики розглянуто..*; *Висвітлено / розглянуто важливі / актуальні питання..*; *Запропоновано оцінки..*; *Висвітлено дискусійні питання..*). Про дискусійність питання нормативної основи дієслівних форм на -ться в науковій мові вже писали

Н. Ф. Непийвода, К. Г. Городенська [Городенська 2001]. Утім, редакція збірника «Культура слова» дотримується думки про те, що витісняти такі дієслова з ужитку не можна, адже вони порівняно з іншими формами дієслів мають абстрактну семантику, більший ступінь узагальнення.

Рекламну функцію в анотаціях виконують книжні оцінки інтелектуального продукту, як-от: *Мовознавчі нариси написано з **високим професіоналізмом** та проникненням в особливості індивідуального стилю письменника*; ***Істотний** внесок у вивчення історії мови та культури становлять..*; *У **незвичному** плані подано..*; ***Інформативною** є традиційна рубрика..*; ***Зацікавлять** читача матеріали..*; *Розвідки **привертають увагу**..*; ***Цікавими** для читача будуть матеріали..*; ***Цікава** інформація про фразеологічні явища..*; ***Корисна** інформація представлена у дописах редакційної пошти*; *Традиційно **цікавою** й **різноаспектною** є рубрика «Слово в художньому творі»..*; ***Пізнавальне** значення мають матеріали про..* тощо.

Як стереотипні варто розглядати притаманні анотації книжні оцінні конструкції зі словами *актуальний, сучасний, важливий*, пор.: *Статті, вміщені у збірнику, висвітлюють **важливі** питання сучасної української стилістики..*; *Простежено **актуальні** для сьогоденної мовної практики..*; *Винесено на обговорення **дискусійні** питання…*

Не менш важливе питання в оформленні анотацій у виданнях, що мають наукові традиції та виходять регулярно впродовж тривалого часу, – застосування синонімічних конструкцій. Адже постійним читачам аж надто клішовані звороти впадатимуть у вічі. В анотаціях, що їх готує редколегія журналу «Культура слова», фіксуємо таку варіантність: *У рубриці висвітлено..*; *.. рубрика присвячена..* / *Ювілейну рубрику присвячено..*; *Рубрика містить матеріали..*; *В окремій рубриці йдеться про..* Сам процес творення мовного продукту передають синоніми – *Автори аналізують / розкривають / розглядають / висвітлюють проблеми..* і под.

Явище синонімії найбільш виразно постає в контексті лексико-граматичного оформлення тієї самої думки. Пор.

на прикладі частини анотації, коли йдеться про зміст прикінцевої рубрики збірника: *Дописи рубрики «Наші консультації» – це подані у формі практичних рекомендацій відповіді на запитання читачів про норми..*; *Рубрика «Наші консультації», як завжди, створена у формі відповідей на ваші запитання*, а також: *Подано практичні рекомендації щодо конкретних слововживань / норм сучасного літературного слововжитку*.

Кожна з частин анотації, кожне з речень має нести нову стислу інформацію про матеріали випуску. Принагідно редколегія відзначає появу нової рубрики. Тому анотації зберігають і моменти історії розвитку науково-популярного видання «Культура слова». Наприклад, у випуску 76 читаємо: «Питанням динаміки мовної норми присвячено нову рубрику журналу – *«Мовна норма: стале і змінне»*, в якій розглянуто..; Ще одна нова рубрика – *«Культура фахової мови»* – дає змогу… А в анотації до випуску 61 зауважено: «Вперше представлена рубрика *«Сакральне слово»*».

Ще одна важлива жанрово-стильова ознака анотацій – адресність, що виявляється в апеляції до свого читача чи визначенні читацького кола. До початку нового століття в анотаціях «Культури слова» обов’язково зауважували коло тих, для кого створено збірник. Ось варіанти: *Збірник розраховано / розрахований на викладачів вузів, учителів, працівників преси, радіо, телебачення, студентів, учнів старших класів*; *Збірник розрахований на широке коло читачів*; *Для викладачів вузів, учителів, працівників*… Ще у 90-ті «заінтриговували» свого читача й зазначали, що *Читачеві сподобаються матеріали розділів..*; *Зацікавлять читачів матеріали..*; *У рубриці читач дізнається, як наголошувати.., як правильно вживати…*

А який показовий для прикінцевих частин анотацій вираз *стати у пригоді,* тобто ‘знадобитися’?! Пор.: *Практичні рекомендації щодо .. стануть у пригоді широкому колу читачів*. На жаль, багато хто замість «стати в пригоді» помилково вживає «стати в нагоді» (правильно: *випала нагода, шукати нагоди, якщо буде така нагода, з нагоди ювілею*… Такі вирази доречні, коли йдеться про випадки,

щось випадкове, про якийсь захід). Про це не втомлюються писати мовознавці [Єрмоленко 2017].

Отже, анотація – це вагома інформативна частка книги, статті (чи то наукової, чи то публіцистичної). Її жанрово-стереотипні формули спрямовані на утримання таких ознак, як інформативність, оцінність, адресність, відсутність вираженого авторського «я» чи «ми». Це відсторонений погляд на друкований продукт, що має стисло виразити його структуру, зміст, підкреслити важливість праці.

Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 11 – 14.

Єрмоленко С. Я. Нагода – пригода в анотаціях // Українська мова. – 2017. – №2. – С. 165.

REFERENCES

Gorodenska, K. G., (2001). Syntactic Specificity of the Ukrainian Scientific Language. *Ukrayins'ka terminolohiya i suchasnist' (Ukrainian terminology and modernity)*, *IV*, 11 – 14 (in Ukr.)

Yermolenko, S.Ya. (2017). The opportunity is an adventure in annotations. *Ukrayins'ka mova (Ukrainian language)*, *2*, 165 (in Ukr.)

Статтю отримано 23.11.2017

Svitlana Bybyk

GENRE AND STYLE STEREOTYPES IN THE ANNOTATION TO THE SCIENTIFIC POPULAR COLLECTION (ON THE MATERIAL OF "CULTURE OF THE WORD")

The article proposes an analysis of the annotation as one of the most popular genres of scientific text. The reference, evaluation, recommendation annotations are distinguished, the condition of their differentiation is noted. Annotations to the collection of the "Culture of the word" have been analyzed, taking into account

that such a component of the publication is a reference genre. It is noted that annotations contain an abstract view of a scientific product.

The role of synonymous lexical and syntactic means of processing a generalized thought about the materials of the popular scientific collection is traced. The synonymous evaluation tools, which are inherent to annotations, are given. It is emphasized on such an important genre-style feature of annotations as targeting, appearing in an appeal to its reader or definition of the reader's circle. It is generalized that an abstract is a significant informative part of a book, an article (scientific or publicistic). Genre and stereotyped annotation formulas are aimed at keeping such features as informative, appraisal, targeting, the absence of a pronounced author's "I" or "we". This is a distant look at a printed product that has to briefly express its structure, content, and emphasize the importance of research.

It is noted that each part of the annotation, each of the sentences must carry a new concise information about the materials of the release. Accordingly, the editorial board notes the emergence of a new heading. Therefore, the annotations are kept by the moments of the history of the development of the popular scientific publication of the "Culture of the Word".

As a popular science publication, the magazine is intended to promote and, if you want, to promote the best or the latest articles, tips, and recommendations on word-of-mouth. Such an annotation should be of interest, to attract attention to the release, to facilitate its reading.

УДК 811.161 Наталія Мех

РУБРИКА «З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ І ПИСЕМНОСТІ»: ПОСТАТІ, ПОДІЇ, АКЦЕНТИ

Автор робить спробу проаналізувати зміст рубрики «З історії культури і писемності» збірника «Культура слова», розглядає різні часові зрізи нашої писемної культури, простежує зв'язок між цими зрізами, звертає увагу, як у статтях висвітлено важливі питання вивчення української писемної культури.

Також висловлено міркування та побажання щодо наповнення рубрики новими темами, закцентовано увагу на ювілейному випуску «Культури слова», а саме на мовній особистості та багаторічній

праці головного редактора – знаного лінгвостиліста, філолога, лінгвофольклориста, славіста – Світлани Яківни Єрмоленко.

Ключові слова: *історія культури і писемності, знакові постаті, духовна культура, культурні продукти доби, рубрика, ювілейне видання, головний редактор.*

The article attempts to analyze the heading «On the history of culture and writing» of the journal «Culture of the Word». In the given section different time slices of our written culture are considered, the connection between these sections is analyzed. The authors comprehend important issues of studying the Ukrainian written culture.

The main topics and topical issues that were considered by the scientists on the pages of the mentioned unit are investigated. The reasons and suggestions regarding the further development of the heading are stated.

The attention was paid to the anniversary issue of «Cultures of the word», namely, the linguistic personality and many years of work of the editor-in-chief – a famous linguist-stylist, philologist, linguist-folklorist, slavist – Svitlana Yermolenko.

Key words: *history of culture and writing, personalities, spiritual culture, cultural products of the day, rubric, jubilee edition, editor in chief.*

Наша «Культура слова» святкує перші 50 років. Це поважне видання, яке полюбили як фахівці-філологи, учителі, так і широке коло читачів. Структура збірника відносно стабільна. Центральними рубриками були і залишаються «Мовосвіт видатного митця» та «Слово в художньому творі». Тут завжди багато науково-популярних розвідок про мовотворчість письменників-класиків. Іноді, якщо відзначають ювілейну дату, то рубрика «Мовосвіт…» розгортається на цілий збірник. Такими були випуски, присвячені 200-ччю з дня народження українського генія, Великого Кобзаря, Тараса Шевченка, а також мовотворчості універсального енциклопедиста Івана Франка.

Окремо варто зупинитися на випуску, який вийшов у ювілейний для видання рік – 50-й. У рубриці «Постаті українських мовознавців» основна увага та шана віддана багаторічній праці головного редактора – знаного

лінгвостиліста, філолога, лінгвофольклориста, славіста – Світлани Яківни Єрмоленко.

Щаслива та людина, якій вдалося зрозуміти, для чого вона прийшла у цей світ. Вона знайшла своє призначення, своє місце у бурхливому потоці безкінечних життєвих подій. Вона відчуває свою потрібність. Вона має сили, бажання, натхнення служити іншим, дарувати радість, спрямовувати, підказувати, підтримувати ближніх. І при цьому вона не втратила вміння вчитися, пізнавати та прагнути нового. Вона не байдужа… Їй болить все, що порушує гармонію, зовнішню та внутрішню. Їй болить…

Ми всі, учні, колеги Світлани Яківни Єрмоленко, щасливі бути причетними до її служіння. А служіння видатного вченого – це любов до слова, це захист та плекання рідної мови та культури.

У головного редактора «Культури слова» свій погляд на те, яким має бути збірник. Тут про складне потрібно говорити просто та зрозуміло. У збірнику немає нічого випадкового. Все працює на одну мету – піднесення та утвердження Слова.

Важливою, на наш погляд, є рубрика, що з'явилася нещодавно. Це започаткована у 2016 році рубрика – «Думки понад часом». Тут головний редактор збірника розмірковує над актуальними питаннями, ділиться своїми думками про мову та культуру загалом.

Проте є й інші цікаві та потрібні підрозділи «Культури слова». Вони збагачують збірник різноаспектною науково-популярною інформацією. До таких належить і рубрика «З історії культури і писемності», активізована від 1991 року.

У названій рубриці – мова про різні часові зрізи нашої писемної культури, встановлення зв'язку між цими зрізами. Автори осмислюють важливі питання дослідження української писемної культури.

Низку досліджень присвячено вивченню імен в історичному аспекті, напр.: З історії власних імен: *Софія, Віра, Надія, Любов* (вип. 43), *Петро, Петрівка, петрів батіг* (вип. 48-49).

Актуальними є публікації про релігійний стиль:

- в історичному аспекті, пор.: «Мови Біблії» (вип. 66-67),

- у мові художньої літератури, в усній народній творчості та у наших традиціях, пор.: «Лінгвокультурний зміст назв українських календарних свят» (вип. 78), «Клечальна неділя» (вип. 50).

Є розвідки, присвячені проблемі вивчення мови через історію, пор.: «Мова через історію: доцільність чи данина традиції» (вип. 75).

Статті пропонують ціннісні орієнтири української культури, напр.: «Ідейно-естетичні цінності доби і українське мовознавство початку XX ст.» (вип. 74) та ін.

Мовознавці досліджують історію окремих слів, пор.: *Цимбали, цимбалоньки* (вип. 46-47), З історії слова *гостинець* (вип. 79), *Липа липова*? (з історії походження й функціонування лексеми *липа, липовий*) (вип. 79), «*Весна іде, красу несе*» (походження слова *краса*) (вип. 62) та ін.

Читач має змогу ознайомитися зі студіями про творчість і погляди знакових представників української писемної культури та науки минулого, таких як митрополит Іларіон та його видатний твір «Слово о Законі і Благодаті» (вип. 75), Олекса Синявський (вип. 73), В. Сімович (вип. 41), гетьман Сагайдачний (вип. 40) та ін. Адже добре відомо, що культурні продукти минулої доби впливають на формування національно-мовного світогляду.

Хотілося б також поміркувати про майбутнє тематичне розширення рубрики «З історії культури і писемності».

Звичайно, важко переоцінити роль культурної спадщини минулих століть, а також роль видатних особистостей, знакових постатей. У сучасному глобалізованому світі вони є нашими духовними орієнтирами, надійними дороговказами.

Рік 2017 – це рік таких ювілеїв:

- 300 років з дня народження Григорія (Георгія) Кониського (1717–1795), письменника, філософа, церковного діяча;

- 200 років з дня народження Миколи Костомарова (1817–1865), історика, письменника, громадського і політичного діяча;

- 250 років з дня народження Артема Веделя (1767–1808), композитора, хорового диригента, співака, скрипаля;
- 180 років з дня народження Павла Житецького (1837–1911), філолога, педагога і громадського діяча;
- 125 років з дня народження Миколи Куліша (1892–1937), письменника, драматурга;
- 120 років з дня народження Євгена Маланюка (1897–1968), поета, мистецтвознавця, літературознавця.

Ці та інші ювілеї святкуються на державному рівні 2017 року. Нам видається слушним подавати невеличку інформацію про такі постаті в названій рубриці. Адже коли говоримо про історію нашої культури, то акценти на постатях надзвичайно важливі. Саме осмислення знакових особистостей, історії на часі.

Проте не менш важливо, розглядаючи історію культури та писемності, закцентувати увагу на видатних пам'ятках нашої духовної та мовної культури, таких як «*Повість минулих літ», Патерик Печерський, «Пересопницьке Євангеліє»* та інші.

Цього року ми закономірно звертаємося до знакової пам'ятки української культури – «Лексикона» Памва Беринди (Київ, 1627 р.). Це джерело вважають найвидатнішим досягненням староукраїнського словникарства. У словнику зібрано близько 7 тисяч слів. Це переважно загальні та власні назви тогочасної церковнослов'янської мови. Цю лексику автор подає з перекладом та тлумаченням українською літературною мовою початку XVII століття. Памво Беринда прагнув відновити церковнослов'янську традицію літературної мови і цим протистояти експансії латинізації та зокрема польської культури. Принагідно відзначимо, що становлення староукраїнської лексикографії в цілому відбувалося на конкретному історико-культурному тлі.

На інший історичний зріз припадає діяльність Георгія Кониського (1717–1795) – українського філософа, письменника, проповідника, церковного та культурного діяча. Звернімо увагу на енциклопедичну інформацію про нього: «Кониський – блискучий знавець античної спадщини, патристики, схоластики, творчості Е. Роттердамського,

Я. А. Коменського, Р. Декарта, Г. Галілея, П. Гассенді. Філософський курс, прочитаний ним у КМА в 1749 – 1751 рр., за структурою і способом розгляду проблем значною мірою зберігає характерні риси барокової схоластики. Водночас у ньому чітко проглядаються й елементи ранньопросвітницької філософії. Він є прихильником концепції двох істин – віри і розуму й, відповідно, розмежування теології і філософії. Використовуючи в процесі пізнання три щаблі – чуттєве сприйняття, формування інтелектом поняття про сприйнятий об'єкт і судження, – автор надає великої ваги чуттєвому пізнанню, але вирішальну роль у відкритті істини залишає за інтелектом, апелюючи до сили природного світла розуму. […]

Щастя, за Кониським, досягається інтелектуальною діяльністю, плеканням добрих нахилів, вихованням. Ідею спільного блага Кониський поєднує з прагненням до індивідуального, особливого добра.

Крім філософських творів, Кониському належить драма-мораліте «Воскресіння мертвих». Працював і над удосконаленням української системи силабо-тонічного віршування» [Філософська думка 2002: 104-105].

У 2017 році виповнилося 295 років від дня народження преподобного Паїсія Величковського, який фактично був сучасником Георгія Кониського. Виходець із родини простого полтавського священика, він своїм служінням зумів відкрити нову сторінку в історії світового чернецтва, особистим прикладом показати велич аскези, відкрити красу і радість віри Христової.

Вважаємо, що варто цю рубрику розширити за рахунок інформації довідкового характеру. Адже історія – це і факти, і події, і постаті.

Підсумовуючи, наголосимо на важливості і актуальності не лише для видання «Культура слова», а й для українського мовно-культурного простору рубрики «З історії культури і писемності». Адже вона дає змогу пізнати витоки нашої історії, коріння нашої культури.

Пам'ятаймо!

САДУ БЕЗ КОРІННЯ НЕ ЦВІСТИ!

Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник. – К., 2002. – С. 104-105.

REFERENCES

Philosophical Thought in Ukraine (2002). Bibliographic Dictionary. Kyiv (in Ukr.)

Статтю отримано 13.12.2017

Nataliia Mekh

RUBRIC "HISTORY OF CULTURE AND LITERATURE": PERSONALITIES, EVENTS, ACCENTS

The article attempts to analyze the heading "On the history of culture and writing" of the journal "Culture of the Word". In the given section different time slices of our written culture are considered, the connection between these sections is analyzed. The authors comprehend important issues of studying the Ukrainian written culture.

The main topics and topical issues that were considered by the scientists on the pages of the mentioned unit are investigated. The reasons and suggestions regarding the further development of the heading are stated.

The attention was paid to the anniversary issue of "Culture of the word", namely, the linguistic personality and many years of work of the editor-in-chief – a famous linguist-stylist, philologist, linguist-folklorist, slavist – Svitlana Yermolenko.

We will emphasize the importance and relevance not only for the publication «Culture of the word», but also for the Ukrainian language and cultural space of the heading «On the history of culture and writing». After all, it gives an opportunity to plunge into the depths of our history and culture, to pour again and again into pure sources, to its roots, to the origins ...

УДК 81'373.47:316.774 Тетяна Коць

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ В ЗБІРНИКУ «КУЛЬТУРА СЛОВА»

У статті простежено розвиток функціонально-стилістичного і нормативно-стилістичного напрямків дослідження публіцистичного стилю в збірнику «Культура слова». Розглянуто вживання штампів і образних засобів, розмовних одиниць у мові періодичних видань. Звернено увагу на тенденції розвитку літературної норми і їх відбиття в публікаціях збірника.

***Ключові слова**: публіцистичний стиль, стильова норма, літературна норма, історія стилю.*

The article examines the development of functional-stylistic and normative-stylistic trends in the study of journalistic style in the collection «Culture of the Word». Considered the use of stamps and figurative means, spoken units in the language of periodicals. The attention is drawn to the tendencies of the development of the literary norm and their reflection in the publications of the collection.

***Key words:** journalistic style, stylistic norm, literary norm, history of style.*

Історія вивчення публіцистичного стилю починається з кінця XIX століття. М. Левицький, І. Нечуй-Левицький, М. Сулима започатковують той напрямок лінгвостилістичних досліджень, у якому працює сучасна наука. Незмінними відтоді й до сьогодні залишаються критерії оцінки стилю засобів масової інформації – поповнюваність суспільно-політичною лексикою і словесно-художніми засобами, стислість викладу, розповідний виклад теми, що потребує вживання інфінітивів, повторення однотипних структур речення тощо.

У 40 – 50-х роках XX ст., у зв'язку з проголошеним курсом «жорсткої нормалізації» літературної мови, мову періодичних видань було суттєво збіднено і стандартизовано. М. М. Пилинський писав, що виданий у 1937 році «Російсько-український словник» (у 1948 році був перевиданий) започаткував зміну курсу розвитку мови і став початком

декларування книжно-літературних форм. У словнику не було розмовної лексики і синонімічних еквівалентів, він став «настільною книжкою кожного літературного працівника в редакціях районних, обласних та республіканських газет і забезпечив високий рівень нормалізації наукового, публіцистичного і офіційно-ділового стилів, а також газетно-інформативного та інших різновидів стилю масово-політичної інформації» [Мова 1979: 29]. Мовознавці розуміли, що в «мови штампів» немає майбутнього, і тому не лише фіксували тенденції мовної практики публіцистичного стилю, а й намагалися змоделювати шляхи його розвитку. У 1968 році було опубліковано нове видання «Російсько-українського словника», реєстр якого було значно розширено за рахунок уведення розмовної лексики. Тенденцію повернення до живої народної мови відбивав і «Словник української мови». Т. I – XI (К.: Наукова думка, 1970-1980).

Започатковані на межі століть теоретичні засади вивчення публіцистичного стилю знаходять своє продовження в 50 – 60-ті рр. XX ст. Як елемент стилістичної системи української мови публіцистичний стиль розглянуто в «Курсі історії української літературної мови» (Т. I. – К., 1958), де він має назву *суспільно-публіцистичний,* та в праці І. Г. Чередниченка «Нариси загальної стилістики сучасної української мови» (К., 1962). Один з розділів дослідження було названо «*Стилістика масової радянської преси та агітаційно-масової публіцистики*». Як функціональний різновид української мови *публіцистичний стиль* розглядає «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» за ред. І. К. Білодіда (К., 1973) і визначає його основні характеристики на різних рівнях мовної системи. Такі праці значно активізували вивчення публіцистичного стилю, що й засвідчує низка випусків збірника «Культура слова», який був синхронним відображенням тенденцій мови української преси. Дослідники помічали всі мовні новації на сторінках періодики і давали їм авторитетну мовознавчу оцінку. Уже в перших випусках з'являються розвідки, які репрезентують

два напрямки аналізу стилю – функціонально-стилістичний і нормативно-стилістичний.

Функціонально-стилістичний напрямок дослідження публіцистичного стилю активно розвивався в 70-ті роки XX ст.: мовознавці з'ясовували лінгвістичну природу жанрової форми, пропагували естетичні критерії газетної мови. Назви публікацій відбивають основну проблематику лінгвістичних науково-популярних пошуків того часу: «Слово і образ» (Г. М. Колесник), «Експресивне словотворення в публіцистиці» (Г. М. Сагач), «Нові слова для нових понять» (М. М. Фещенко), «Осміює і викриває слово» (С. В. Вареник), «У пошуках комічної ситуації» (С. В. Вареник), «Розмовні метафори в газетному тексті» (М. М. Скиба).

У збірнику «Культура слова» з'являються критичні статті про мову періодики того часу. Перспективи розвитку публіцистичного стилю вбачали в збагаченні його мови образними і експресивними засобами. Г. М. Колесник зазначав: «Образне відтворення дійсності у публіцистиці є не кінцевою метою, а лише засобом: воно служить яскравішому і глибшому розкриттю думки і донесенню її до читача» [Колесник 1978: 35]. Мовознавці наголошували, що тільки мовностилістична майстерність і яскрава літературна форма можуть забезпечити публіцистичному творові популярність і довговічність.

Показовим для публіцистичного стилю, зокрема для фейлетонів, нарисів завжди було експресивне словотворення. Г. М. Сагач аналізує словотвірні новації мови преси і, звертаючись до журналістів, пише: «Емоційне у публіцистичному стилі використовується з метою реального відображення дійсності, із специфічною стилістичною настановою – створювати художньо-переконливі образи з влучною оцінкою певного явища, факту, події» [Сагач 1978: 42]. Такі мовні одиниці увиразнюють авторську позицію і є невід'ємним засобом досягнення агітаційно-пропагандистської функції газетного тексту (у сучасному тлумаченні – функції впливу на масову свідомість).

Взірцем публіцистичної мови автори збірника називали дописи у пресі О. Гончара, М. Рильського, П. Тичини і

розміщували їх міркування про шляхи розвитку стилю. П. Тичина розповідав про те, що в редакціях брали матеріали за умови, що там немає неологізмів, і зауважував, що «слово, як основний наш матеріал творчості, мусить бути завше свіжим, освіженим і молодим. Таким воно може бути лише тоді, якщо додержано буде трьох моментів: коли воно взяте безпосередньо від землі, від народу; коли воно відповідає величі своєї епохи; і нарешті, коли воно внаслідок відцвітання старого, створюється як нове, як неологізм» [Культура 1984: 11]. М. Рильський вбачав розвиток публіцистичного стилю у відході від штампів і поверненні до образного багатства живої народної мови: «Ви розгортаєте газету або журнал, читаєте статтю чи начерк, і вас охоплює іноді безнадія від тої сірості, штампованості, в яких зовсім невірно вбачати відрадні прикмети стабілізації і стандартизації мови. Та й як, власне, може бути «відрадна» стандартизація мови, коли жива мова – це процес, а не закам’янілий факт, це широковода річка, що віддзеркалює в собі і береги, і небо, і мінливість хмар, і прудкий блискавичний льот аероплана, і зигзаги пташиних крил, і покритий зеленою ряскою непорушний ставок! І це в країні, де кожен день відкриває нові обрії, можна говорити про них усе тими самими до нудоти заяложеними словами?» [Культура 1984: 12].

С. В. Вареник помічає частотне вживання штампів навіть у фейлетонах і на прикладі вживання поширених стереотипів *на душу населення, з відривом від виробництва* показує обігрування журналістами різних комічних ситуацій і збагачення мови образними засобами: *танцювальна площа на душу населення, виробництво сміху на душу населення, кількість баюр на душу населення, кількість інфарктів на душу населення, у відриві від письмових столів* [Вареник 1983: 64-65]. Дослідниця фіксує, як нове на той час, явище видозміни фразеологізмів у заголовку «*Краплі з моря і море з крапель*» (пор. *крапля в морі*). Цей звичний уже з 90-х років XX ст. публіцистичний засіб мовознавці в сучасних дослідженнях називають трансформацією фразеологізмів з метою привернення уваги читача і увиразнення інформативності заголовків [Вареник 1984: 68].

Мовна практика реагувала на рекомендації мовознавців, і мова преси поступово ставала багатшою і образнішою. Штампи були, але вже не такими частотними. Згодом Л. Завгородня наголошує, що мовні стереотипи і словесні штампи не можна оцінювати тільки негативно. На її думку, «мова газети як засобу комунікації, розрахованої на масового читача, потребує раціонального використання готових універсальних структур – мовних стереотипів, кліше, оскільки за їх наявності нове, невідоме (отримувана інформація) поєднується із старим, знайомим (формою подання цієї інформації), і встановлюється контакт між «планом змісту» і «планом вираження змісту» [Завгородня 2001: 10-11]. Публіцистичний стиль упродовж всієї історії літературної мови поєднує антиномії двох своїх визначальних функцій: власне інформативної і експресивної. Інформативна функція потребує стандартизації мовних засобів, їх певної однотипності. Експресивні одиниці увиразнюють публіцистичні тексти ідіоматичністю, образністю, емоційним забарвленням.

За публікаціями в збірнику «Культура слова» можна простежити динаміку ціннісних орієнтирів доби і їх відбиття у заголовках преси. До 90-х років XX ст. поза увагою дослідників були політичні гасла. І. О. Анніна досліджувала інформативність рекламних заголовків 80-х років і зазначала, що їх основною темою було пропагування здорової їжі, напр.: *Пий кисле молоко – житимеш довго; Вчасно проводьте заготівлю огірків; Риба для схильних для повноти; Черствий хліб увесь дім наситить; Денна норма йоду і вітамінів групи В – в скумбрії; Чай, чай, чай* [Анніна 1988: 26-27].

У 90-х роках XX ст. активно досліджують номінації з суспільно-політичної сфери, оцінність якої змінювалася за лічені дні. Суспільно-політичні та економічні зміни у житті суспільства приводили до змін у мисленні людей. О. Тимчук наводить цитату з «Літературної України», яка розкриває швидку зміну оцінки життя суспільства: «Ідеологічні цінності епохи розвиненого соціалізму, ще донедавна такі беззаперечні, перетворилися на ідеологічний мотлох

імперського лжепатріотизму, кінські дози ідеологічного зілля, ще донедавна таке щасливе життя тепер назване напівжебрацьким животінням під кремлівськими колючими зорями, амнезією, духовною летаргією, культурною стагнацією, а будівничі «світлого майбутнього» стали гомосовєтікусами» [Тимчук 1996: 33]. Л. Козловська зафіксувала аксіологічні метафори, які характеризують саме той період становлення української державності, напр.: *ерозія державної влади, ерозія української ментальності, паперовий суверенітет держави* [Козловська 1998: 42]. Досліджуваний матеріал показує, що однією з диференційних ознак мови ЗМІ як засобу впливу на масову свідомість є її кумулятивна функція, тобто здатність фіксувати в мові попередні етапи пізнання та переносити їх на наступні етапи, що й забезпечує спадкоємність культури.

На переоцінку історії, суспільних категорій, політичного життя реагує мовна практика ЗМІ, яка демонструє пошуки нової стильової і літературної норм, що можна розцінювати не лише як «демократичний» розвиток мови, а й як розхитування традиційних стандартів. С. П. Бибик зазначає: «На зміну врівноваженому стилю подачі інформації прийшла мода на перенесення на шпальти висловлення інтерв'юера, яке передає афективні стани мовців, їх розкутості, характерної для побутової ситуації, їх епатажності» [Бибик 2013: 134].

Традиційне, прийняте в українській стилістиці термінологічне поняття *публіцистичний стиль*, що і відбито в збірнику «Культура слова», у 90-ті роки XX ст. поступилося поняттю *засоби масової інформації*. На сучасному етапі розвитку суспільства з'являється поняття *засоби масової комунікації*. С. Я. Єрмоленко зауважує: «Оскільки сучасна масова комунікація об'єднує мову радіо, телебачення, мову газет, мову Інтернету і передбачає при цьому живий зворотний зв'язок адресантів і адресатів, учасників соціальної комунікації, вона стає надійним джерелом для вивчення динаміки мовних змін, активних процесів у мові і мовній свідомості наших сучасників» [Єрмоленко 2013: 123]. Еволюція комунікаційного простору зафіксована і в

назвах рубрик «Культури слова». У перших випусках статті про мову газет, журналів були розміщені в рубриці «Слово і час», адже мова публіцистичного стилю найбільше реагує на часові зміни позамовного світу і відбиває тенденції розвитку літературної мови загалом (нормативно-стилістичну проблематику публіцистичного стилю ця рубрика висвітлює і досі). Дослідження функціонально-стильової норми згодом знайшли своє відображення в рубриках «Слово в публіцистиці», «Мова засобів масової інформації», «Мова засобів масової комунікації». Сьогодні мовні одиниці ЗМК розглядають у дискурсі – у тісній взаємодії з умовами їх виникнення й формування, з урахуванням авторських прагматичних настанов. І тому в останні роки в науковий обіг увійшло поняття *публіцистичний дискурс*.

За публікаціями в «Культурі слова» можна чітко визначити час появи назв нових реалій життя суспільства, які входять в активний слововжиток насамперед завдяки ЗМІ. Це особливо буде цінним для майбутніх поколінь мовознавців, істориків мови, адже багато з тих слів, які колись були неологізмами, уже застаріли. М. М. Фещенко у 1979 році фіксує входження в мову періодики слів: *аргонавт, геонавт, океанавт, астронавтика, акванавтика, мотопед, гідропед.* О. А. Стишов у 1998 році аналізує вже інші назви нових реалій: *ді-джей, хілер, скінхед, ріелтер, соціоніка, уфологія, літотерапія.* Такі слова, як і суспільно-політична лексика, завжди будуть часовими маркерами своєї доби.

Збірник «Культура слова» репрезентує ще один напрямок дослідження публіцистичного стилю – *нормативно-стилістичний*. Мова періодичних видань завжди була і віддзеркаленням літературної норми свого часу, і своєрідною випробувальною сферою для новацій. Упродовж 40–70-х років XX століття був період консервування закріплених правил і рекомендацій. У 80-ті роки XX століття відбуваються зрушення в осмисленні стильової і літературної норми. Усі розуміли, що мова може функціонувати лише розвиваючись. М. М. Скиба наголошувала, що «газетний стиль значно більше, ніж художній, орієнтується на норму, традицію, що обумовлено тенденцією до

високої нормативності мови», проте прагне руху, змін, удосконалення». [Скиба 1984: 70]. Цитованою була думка Р. О. Будагова: «Чим більш «жорстокою» [у перекладі було саме *жорстокою* – Т. К.] стає лінгвістична норма, тим більше виявляється для контрнорми… Тенденція до уніфікації літературної норми співіснує з тенденцією до її різноманітності, експресивності» [Скиба 1984: 70].

Збірник фіксує актуальні питання літературної норми вже впродовж 50-ти років. О. А. Сербенська, вивчаючи мову преси кінця ХХ ст., робить спробу системного опису і різнопланового аналізу (лінгвістичного, соціологічного, психологічного) явищ мови преси як певного естетичного стереотипу, що залежить від дії соціальних чинників. «Поліфункціональність преси, наголошувала дослідниця, вимагає від мови гнучкості, масовість – універсалізації, постійна динаміка розвитку суспільства – розбудови й оновлення» [Сербенська 1988: 33]. Автори статей звертали увагу на поширені кальки з російської мови, що, на їх погляд, негативно позначалося на морфологічних, синтаксичних механізмах української мови. Ненормативними називали словосполучення: *написав слідуючі рядки, не являються членами товариства, кидається в вічі кожному, згідно комплексного плану, слухачі склали залік по курсу, пропозиції по модернізації автокрана*. Слабкою нормою було творення вищого ступеня порівняння прикметників, складних слів з числівниковим компонентом, напр.: *більш активніше працювати, семидесятирічного лісника* та ін. [Сербенська 1988: 35-37]. Не позбулася мовна практика цих огріхів і сьогодні, і тому мовознавці час від часу повертаються до цих питань знову. О. А. Сербенська писала: «Найважливішими завданнями вважаємо роботу над виробленням проблемно-конструктивного стилю мислення працівників редакцій, подолання застійних явищ у психології, позбавлення шкідливих стереотипів, постійний пошук, самодисципліну, доведену до автоматизму орфографічну, пунктуаційну, граматичну, стилістичну грамотність» [Сербенська 1988: 35-37].

Актуальними вже впродовж багатьох десятків років залишаються проблеми творення іменників – назв осіб жіночої статі за родом занять.

Прескриптивна норма кваліфікує деякі суфіксальні утворення назв людей жіночого роду за професією з суфіксом **-к-** як нормативні уже з 70-х років XX ст.: «Суфікс **-к-** уживається для утворення багатьох назв осіб жіночої статі; він найчастіше додається до суфікса для утворення відповідної назви чоловічої статі, або вживається замість нього: *шахтарка, лікарка, відвідувачка, редакторка...*». Проте зазначено, що частина таких іменників ще не втратила розмовного відтінку [Словотвір 1979: 95-96]. Н. Л. Босаківська, оперуючи реєстром «Словника української мови в 11-ти томах» (Т. I – V, 1970 – 1975), говорить про нормативність слів: *дипломантка, ініціаторка, агітаторка, інспекторка, інструкторка, кондукторка, контролерка, коректорка, кулінарка, музикантка, організаторка* [Босаківська 1976: 75]. Частину таких номінацій кваліфіковано як слова з розмовним відтінком: *абітурієнтка, агрономка, адміністраторка, аптекарка, акордеоністка, бетонярка, воротарка, заводчанка, інженерка, каменярка, композиторка, кіоскерка, космонавтка, монополістка, меценатка*. Деякі слова, на думку мовознавців, «перебували на межі, яка розділяє агентивні назви розмовного характеру і нормативні утворення кодифікованої мови: *дикторка, кранівниця, штукатурниця, дефектоскопістка, екскурсоводка* [Босаківська 1976: 77]. Минули десятки років, а ці питання й досі є нерозв'язаними. Про це вже в 2013 році пише Л. П. Кислюк, зауважуючи, що «в суспільстві існує сформоване упродовж декількох десятиліть упередження щодо таких номінацій, яке можна пояснити відчуттям їхньої незвичності, оказіональності, але потреба в них залишається», і знову засвідчує розмовний відтінок значення слів *космонавтка, кондукторка, директорка, продавчиня, режисерка, модельєрка* [Кислюк 2013: 116].

Мова засобів масової комунікації на сучасному етапі розвитку суспільства забезпечує важливу суспільну функцію української мови – реалізацію її літературного стандарту.

С. Я. Єрмоленко наголошує, що «завдяки поширенню, утвердженню в засобах масової комунікації мовного стандарту літературна мова набуває статусу престижного різновиду національної мови» [Єрмоленко 2013: 123].

Збірник «Культура слова» – це п'ятдесятирічне синхронне відображення динаміки мови засобів масової комунікації і поетапно зафіксована історія розвитку поняттєвої бази публіцистичного стилю як функціонального різновиду української літературної мови.

Анніна І. О. Інформативність рекламного заголовка / І.О. Анніна // Культура слова. – 1988. – Вип. 35. – С. 26-32.

Бибик С. П. Колоквіалізація мови преси: нова норма чи саботаж культури спілкування / С. П. Бибик // Культура слова. – 2013. – Вип. 79. – С. 131-133.

Босаківська Н. Л. Назви особи жіночої статі за родом занять / Н. Л. Босаківська // Культура слова. – 1976. – Вип. 10. – С. 74-80.

Вареник С. В. Осміює і викриває слово / С. В. Вареник // Культура слова. – 1983. – Вип. 24. – С.61-65.

Вареник С. В. У пошуках комічної ситуації / С. В. Вареник // Культура слова. – 1984. – Вип. 26. – С. 66-76.

Єрмоленко С. Я. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця / С. Я. Єрмоленко // Культура слова. – 2013. – Вип. 79. – С. 123-126.

Завгородня Л. Мовний стереотип і словесний штамп у мові газет / Л. Завгородня // Культура слова. – 2001. – Вип. 57-58. – С. 10-15.

Кислюк Л. Жінка-космонавт чи космонавтка? / Л. Кислюк // Культура слова. – 2013. – Вип. 78. – С. 114-117.

Козловська Л. Нове оцінне слово в журнальних публікаціях 90-х років /Л. Козловська // Культура слова. – 1998. – Вип. 51. – С. 37-43.

Колесник Г. М. Слово і образ // Культура слова. – 1978. – Вип. 14. – С. 34-41.

Культура слова. – 1984. – Вип. 26. – 100 с.

Мова масово-політичної інформації / І. К. Білодід, М. М. Пилинський, К. В. Ленець та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 250 с.

Сагач Г. М. Експресивне словотворення в публіцистиці / Г. М. Сагач // Культура слова. – 1978. – Вип. 15. – С. 42-46.

Сербенська О. А. Про культуру мови місцевої преси / О. А. Сербенська // Культура слова. – 1988. – Вип. 35. – С. 33-38.

Скиба М. М. Розмовні метафори в газетному тексті / М. М. Скиба // Культура слова. – 1984. – Вип. 26. – С. 70-73.

Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – 468 с.

Тимчук О. Ціннісна переорієнтація суспільства в дзеркалі сучасного публіцистичного стилю / О. Тимчук // Культура слова. – 1996. – Вип. 48-49. – С. 33-38.

Фещенко М. М. Нові слова для нових понять / М. М. Фещенко // Культура слова. – 1979. – Вип. 17. – С. 31-36.

REFERENCES

Annina, I. O. (1988). Informative advertising header. *Kultura slova, 35*, 26-32 (in Ukr.).

Bybyk, S.P. (2013). Collectivization of the language of the press: a new norm or sabotage of the culture of communication. *Kultura slova, 79,* 131-133 (in Ukr.).

Bosakivska, N. L. (1976). Names of a female female by occupation. *Kultura slova, 10,* 74-80 (in Ukr.).

Feshchenko, M. M. (1979). New words for new concepts. *Kultura slova, 17,* 31-36 (in Ukr.).

Yermolenko, S. Ya. (2013). Mass media and linguistic consciousness of modern. *Kultura slova, 79,* 123-126 (in Ukr.).

Kultura slova (1984), 26 (in Ukr.).

Kyslyuk, L. (2013). A woman astronaut or astronaut? *Kultura slova*, *78,* 114-117 (in Ukr.).

Kozlovska, L. (1998). A new estimation word in the journal publications of the 90-s. *Kultura slova*, *51,* 37-43 (in Ukr.).

Kolesnyk, G. M. (1978) Word and image *Kultura slova*, *14,* 34-41 (in Ukr.).

Varenyk , S.V. (1983). Osmides and denounces the word. *Kultura slova, 24,* 61-65 (in Ukr.).

Sagach, G. M. (1978). Expressive word formation in journalism. *Kultura slova, 15,* 42-46 (in Ukr.).

Serbenska, O. A. (1988). About the culture of the language of the local press. *Kultura slova, 35,* 33-38 (in Ukr.).

Skyba, M. M. (1984). Conversational Metaphors in the Newspaper. *Kultura slova, 26, 70-73* (in Ukr.).

The language of mass political information (1979) / I. K. Bilodid, M. M. Pylinsky, K. V. Lenets (in Ukr.).

Tymchuk, O. (1996). Valuable reorientation of society in the mirror of modern journalistic style. *Kultura slova, 48-49,* 33-38 (in Ukr.).

Varenyk, S.V. (1984). In search of a comic situation. *Kultura slova, 26,* 66-76 (in Ukr.).

Word of the Modern Ukrainian Literary Language (1979*)* (in Ukr.).

Zavgorodnya, L. (2001). Linguistic stereotype and verbal stamp in the language of newspapers. *Kultura slova*, *57-58,* 10-15 (in Ukr.).

Статтю отримано 27.11.2017

Tetiana Kots

HISTORY OF THE STUDY OF PUBLICIST STYLE IN THE COLLECTION "CULTURE OF THE WORD"

The article examines the development of functional-stylistic and normative-stylistic trends in the study of journalistic style in the collection «Culture of the Word». Considered the use of stamps and figurative means, spoken units in the language of periodicals. The attention is drawn to the tendencies of the development of the literary norm and their reflection in the publications of the collection.

Linguists understood that in the language of stamps there was no future and therefore not only fixed the tendencies of the linguistic practice of journalistic style, but also tried to simulate the ways of its development.

Prospects for the development of a journalistic style were seen in enriching his language figurative and expressive means. According to the publications in the collection «Culture of the word» you can trace the dynamics of the values of the day and their reflection in the headlines of the press.

The linguistic practice of the media, which demonstrates the search for new style and literary norms that can be regarded not only as a «democratic» language development, but also as a shaking of traditional standards, is responding to the reappraisal of history, social categories and political life.

Collection of works «Culture of the Word» represents another direction of research of journalistic style – normative-stylistic. The language of periodicals has always been a reflection of the literary norm of its time and a peculiar test area for innovations. A popular science publication "Culture of the word" is a fifty-year synchronous mapping of the dynamics of the language of mass media, and the history of the conceptual base of the journalistic style as a functional variant of the Ukrainian literary language is gradually recorded.

УДК 81'271 Валентина Шляхова

КУЛЬТУРОМОВНИЙ АСПЕКТ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ

У статті представлено культуромовний аспект навчання української мови за професійним спрямуванням студентів-нефілологів. Подано інформацію про реальний стан мовної атмосфери у закладах вищої освіти та самооцінку студентів рівня своєї мовної підготовки. Проаналізовано погляди сучасних учених-лінгводидактів на змістове наповнення навчальних посібників з української мови за професійним спрямуванням, описано апробовані методичні шляхи удосконалення культуромовного складника навчального процесу з української мови у вишах.

Ключові слова: *культура мови, комунікативні ознаки культури мови, правильність мовлення, українськомовна особистість, культуромовне уміння.*

The article presents the cultural and language educational aspect of teaching the Ukrainian language for the professional orientation of non-philology students. Information is provided on the real state of the language atmosphere in higher educational institutions and self-assessments of students in their own language training. Implemented views of modern scholarly-linguistic directives on the content of the educational guidelines for Ukrainian language for professional direction, described proven methodological ways of improving the culture-learning component of the learning process in the Ukrainian language in higher education.

Key words: *language culture, communicative characters of language culture, correctness of speech, Ukrainian-speaking personality, cultural language competence.*

Процес удержавлення української мови спонукав методистів розробити нові стратегію і тактику навчання української мови й відповідно – забезпечити підготовку фахівців, готових до виконання своїх професійних обов'язків, послуговуючись саме державною мовою. На такі запити науковці відгукнулись своїми дослідженнями. І. О. Черниш розробила методику формування мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів, Л. В. Сергієнко

репрезентувала формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів засобами дидактичної гри, Н. В. Тільняк акцентувала свою увагу на комунікативному підході до мовної підготовки бакалаврів технічних спеціальностей, Н. Д. Скибун підготувала наукові рекомендації про шляхи формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Учені-методисти пропонують різні підходи до формування у студентів професійної мовнокомунікативної компетентності, проте кожний з авторів дбає про те, щоб майбутні фахівці досконало володіли сучасною українською літературною мовою, яка відповідає усталеним і загальноприйнятим нормам та засвідчує належний культурний рівень особистості.

Адже відомо, що без традицій немає культури, а без культури немає народу. Культура – це те, що об'єднує спільноту, формує її, забезпечує подальший розвиток. Як свідчить тлумачний словник, культура – це «1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарства або розумової діяльності» [ВТС: 472]. Як бачимо, мову можна так само співвідносити з культурними, а саме духовними, надбаннями народу. У науковій літературі культуру мови потрактовують як «свідоме й цілеспрямоване використання мовних засобів, дотримання норм усної та писемної форм літературної мови у різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети й змісту висловлювання» [Єрмоленко 2005: 22]. Ясна річ, наша держава зацікавлена в тому, щоб сучасна молодь, здобуваючи вищу освіту, була забезпечена належною мовною підготовкою і могла виконувати свої професійні обов'язки, вправно послуговуючись державною мовою. Так само зрозуміло, що забезпечити таку високоякісну підготовку студентів не спроможні викладачі лише навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», адже ж професійну інформацію студенти сприймають і від інших викладачів, довіряючи їхнім професійним

знанням та їхньому мовленню. Однак проведене цьогоріч анкетування студентів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького засвідчило, що викладачі фахових дисциплін не завжди виконують свої професійні обов'язки, послуговуючись державною мовою або ж не переймаються культурою свого професійного мовлення. 100% анкетованих студентів Навчально-наукового інституту (далі – ННІ) фізики, математики та комп'ютерно-інформаційних систем повідомили, що трапляються поодинокі випадки, коли викладання навчальних дисциплін відбувається російською мовою або ж викладач подає матеріал під запис українською, а усне спілкування провадить російською. Ставлення до такої навчальної ситуації у студентів неоднозначне. 48% анкетованих сприймають таку ситуацію негативно, оскільки «двомовність викладача шкодить засвоєнню термінології», «не подобається, тому що ми живемо в Україні», «погано ставлюся до суржику у мовленні викладачів, адже це значить, що вони розмовляють неграмотно». Решта студентів-математиків ставиться до російськомовного спілкування викладачів або добре, або лояльно, або нейтрально, заявляючи, що «мова – не головне. Головне те, як пояснюють» або ж «якщо їм так легше висловлювати свою думку, то я не заперечую». Думки про мовні аспекти викладання навчальних дисциплін в ННІ фізичної культури, спорту та здоров'я розділилися порівну. Половина опитаних першокурсників та третьокурсників зазначила, що викладання навчальних дисциплін провадиться українською мовою, і стільки ж зауважили, що зрідка навчальні дисципліни викладають російською мовою. Ставлення до викладання навчальних дисциплін російською мовою теж неоднозначне: 17% категорично не сприймають навчання нерідною мовою, 16% ставляться до цього позитивно; 42% зауважують, що ставляться нейтрально, з розумінням того, що викладачеві буває непросто вести викладання державною мовою.

Аналізуючи себе як мовну особистість, 64% студентів ННІ фізики, математики та КІС зазначили, що їм комфортніше

послуговуватися українською мовою, проте половина з них зауважила, що послуговуються не літературним її варіантом, а суржиком. 24% послуговуються російською. Серед причин такого мовного вибору називають той факт, що середню освіту здобували в російськомовному регіоні. 12% студентів послуговуються обома мовами. 62% студентів ННІ фізичної культури, спорту та здоров'я вважають себе україномовними; 16% зазначили, що можуть спілкуватися обома: вибір мови залежить від ситуації спілкування (скажімо, в мережі Інтернет вони здебільшого послуговуються російською) та мовних уподобань співрозмовника; 13% послуговуються російською мовою; 9% критично ставляться до свого мовлення, усвідомлюють, що послуговуються суржиком, хоча готові опановувати сучасні мовні норми.

Отже, ознайомлення з матеріалами анкетування студентів засвідчує, що вони ідентифікують себе як україномовну особистість, відчувають відповідальність за статус української мови в сучасному суспільстві і виявляють готовність докладати зусиль, щоб удосконалювати своє професійне мовлення. Така інформація важлива для організації навчального процесу з української мови за професійним спрямуванням, оскільки виявляє мотивованість подальшого навчання мови, а отже, й готовність студентів до участі у пропонованих видах навчально-комунікативної діяльності.

Автори посібників з української мови за професійним спрямуванням бачать навчальний процес по-різному, проте культуру мови вважають обов'язковим компонентом цього процесу. Наприклад, С.В. Шевчук, ставлячи за мету допомогти державним службовцям піднести рівень культури усного й писемного мовлення, розробляє жанри усного та письмового ділового спілкування [Шевчук 2004], З. О. Мацюк та Н. І. Станкевич акцентують, зокрема, увагу на комунікативних ознаках культури мовлення та ролі словників у підвищенні мовної культури, пропонують зразки типових помилок у слововживанні [Мацюк 2007]. С. О. Караман, О. А. Копусь, В. І. Тихоша зауважують, що «культура мовлення має велике

національне і соціальне значення: вона забезпечує високий рівень мовного спілкування, ефективне здійснення всіх функцій мови, ошляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства в цілому [Караман 2013: 39]. У посібнику подано інформацію про слова-пароніми, речення та тексти для редагування, російськомовні вислови з українськими відповідниками.

Кожен із проаналізованих посібників містить відомості про комунікативні ознаки культури мови, що їх методисти кваліфікують як вимоги до культури мовлення. З-поміж них на перше місце ставимо правильність (відповідність чинним літературним нормам), а це означає, що зі студентами треба повторювати ті мовні норми, які найчастіше вони мають враховувати у своїй мовленнєвій діяльності. Скажімо, для математиків важливо уміти правильно відмінювати кількісні числівники, для службового спілкування варто правильно творити форми кличного відмінка імен та по батькові осіб чоловічої та жіночої статі. Дуже важливо утверджувати переконання про необхідність дотримання точності мовлення, тобто використовувати мовні одиниці відповідно до їхнього денотативного та конотативного значення, закріпленого у тлумачному словнику, у словнику іншомовних слів та термінологічному відповідної професійної галузі. На заняттях важливо практикувати індивідуальну роботу з лексикографічними джерелами, що забезпечують формування навичок самоосвіти – бажання і здатність відшукувати необхідну інформацію у словнику, який кодифікує цю норму.

Культуромовне наповнення занять з української мови за професійним спрямуванням, з нашого досвіду, може складатися з таких видів роботи, як повідомлення з культури мови, аналіз типових порушень у сучасному мовному середовищі, перехресне опитування.

По-перше, повідомлення з культури мови – це ознайомлення студентів із чинними нормами слововживання, конструювання словоформ та словосполучень, озвучення нормативної вимови та виявлення й аналіз некоректних варіантів, що функціонують у мовленні під впливом

«недоперекладу» з російської мови. Студенти почергово отримують індивідуальне завдання – ознайомитися з рекомендаціями, що їх містять посібники із культури мови, та озвучити цю інформацію на заняттях. Скажімо, для студентів ННІ фізкультури, спорту і здоров'я професійно важливими є рекомендації Олександра Пономарева під заголовками «*завдавати удару, а не наносити удар*», «*веслування і гребля*», «*вітрило і парус*», «*болільник і уболівальник*»; для ННІ фізики, математики та комп'ютерно-інформаційних систем – «*задача і завдання*», «*дев'яносто і дев'ятдесят*», «*лічити і рахувати*», «*малюнок, рисунок, креслення, фігура*» [Пономарів 2013]. У процесі ознайомлення з посібниками Олександра Пономарева «Українське слово для всіх і для кожного», Катерини Городенської «Українське слово у вимірах сьогодення», колективу працівників Інституту української мови НАН України «Культура мови на щодень», Анатолія Бортняка «Ну що б, здавалося, слова…» у студентів-нефілологів формується мовне чуття, вони починають критично ставитися до почутого, у разі сумніву звертатися до лексикографічних джерел. До речі, Олександр Пономарів у названому джерелі дуже негативно оцінив сучасну спортивну термінологію: «На відміну від інших термінологічних сфер ще багато невикористаних резервів є в спортивній термінології. Відомо, що спорт, як і військо, в колишньому Радянському Союзі були найбільш зросійщеними ділянками суспільного життя. І якщо російщення торкнулося всіх термінологічних систем та української мови взагалі, то спортивну термінологію воно зачепило особливо. Цю ваду не подолано досі. У спортивній термінології часом незаслужено віддають перевагу не українським, а запозиченим з російської мови термінам» [Пономарів 2013: 151].

По-друге, ми намагаємося формувати у студентів уважне ставлення до почутого та написаного, виявляти мовні помилки, добирати до таких одиниць літературні відповідники та з'ясовувати причину таких помилок. Скажімо, робота в аудиторії розпочинається з огляду наочності й таблиць, виявлення випадків порушення норм сучасної літературної мови. Так, студенти ННІ фізкультури,

спорту та здоров’я виявляють такі мовні недогляди в одній з аудиторій: схема навчання *техніці* плавання (треба *техніки*), *швидкістні* можливості (треба *швидкісні*), тип *мікроцикла* (треба *мікроциклу*), розподіл *по зонах* фізичного впливу (треба *за зонами*), *індивідуально-засвоєний* спосіб плавання (треба *індивідуально засвоєний*). Щоразу на заняття викладач готує повідомлення про помилки у мовленні дикторів та журналістів на телебаченні, зазвичай відстежується мовлення передачі «ТСН» на каналі «1+1», яке, здавалося б, мало бути для слухачів зразком для наслідування. Наприклад, 7 лютого 2017 року в новинах, де атовець розповідав про події в Авдіївці, прозвучало таке: звертаємося до *Кабінета* Міністрів (треба *Кабінету*), два *автомата* (треба *автомати*), хлопці вже *привикли* (треба *звикли, призвичаїлися*), два *виборчих* фарси (треба *виборчі)*, Анатолій *Беліков* (треба *Бєликов*).

У часописі Черкаського району від 15 вересня 2017 року у статті про участь сільської команди у цьогорічних міжнародних змаганнях «Нащадки вільних» читаємо таке: збирати автомат *Калашнікова* (треба *Калашникова*), у змаганнях із *розборки-зборки* АК та спорядження магазину (треба *розбирання-збирання*), подолати «*рукоходік*» на спортмайданчику військової частини (треба *рукоход* або *рукоходик*) [Усенко 2017: 6]. Те, що аналізовані мовні одиниці не штучно створені, а взяті з реальної мовної практики і прозвучали на всеукраїнський загал, мотивує у студентів уважне та критичне ставлення до почутого та прочитаного, оскільки це реальне на сьогодні мовлення; вони намагаються самостійно виявляти помилки у почутому та побаченому, виправляти їх та уникати у власному мовленні. Тобто такий прийом привертання уваги до сучасної комунікації українського соціуму формує у студентів критичне ставлення до мовленнєвої продукції, загострює мовне чуття і готовність до самовдосконалення. Формуванню культуромовних умінь студентів сприяє завдання, націлене на редагування усної чи письмової мовленнєвої продукції та перекладання професійних текстів. З цією метою студентам-математикам пропонуємо перекладати тексти про відомих математиків, писати відгуки на наукові джерела,

оцінюючи в них не лише змістове наповнення, але й мовне оформлення. Так, студенти опрацьовували статті Тетяни Годованюк, Марини Ярової «Про культуру мови і мовлення вчителя математики», Сергія Семенця, Лариси Семенець «Зміст і структура математичних здібностей учнів», Наталії Модягіної «Несподівані аспекти мотивації навчання математики» із фахового журналу «Математика в рідній школі». З метою аналізу фахового мовлення для студентів ННІ фізичної культури, спорту та здоров'я добираємо матеріали журналу «Фізичне виховання в школах України». Ознайомлюючись зі змістовим наповненням журналу, цілком погоджуємося з думкою Олександра Пономарева про потребу критичного підходу до фахової спортивної термінології. Так, наприклад: «на *область* ушкодженої зв'язки спочатку накладають холод» (треба *на ділянку* або *місце*) [Фізичне виховання 2016: 16], «визначення гігієнічних *складових* оздоровчої програми» (треба *складників*) [Фізичне виховання 2016: 13], «за допомогою армреслінґа» (треба *армреслінґу*) [Фізичне виховання 2016: 20-6], «змагання з *рістреслінґу*» (треба *ристреслінґу*) [Фізичне виховання 2016: 20-1], «саме ліва рука є *борцовою*» [Фізичне виховання 2016: 20-6]. Якщо в українській мові є іменник м'якої групи «борець», то утворений від нього прикметник повинен вживатися із суфіксом **-ев-**, а не **-ов-** (порівняймо: *плечовий*, але *променевий, легеневий*). Очевидно, і наголос має падати на другий склад: *борцЕвий*. Викликає сумнів і коректність написання разом прикметникового складника терміносполуки «*гомілковостопний* суглоб – блокоподібний суглоб між надп'ятковою, велико- та малогомілковою кістками», оскільки він утворений від двох прикметників, що перебувають у сурядному зв'язку «гомілковий і стопний», а отже, має бути написаним через дефіс. Некоректне його написання подає фаховий словник, хоча поряд значаться й терміни, що відповідають чинним нормам: *суглоб реберно-хрящовий, грудинно-ключичний* [Петрух 1995: 514-515]. Крім того, аргументом про потребу писати цей компонент українськомовної терміносполуки через дефіс слугує порівняння з російськомовним відповідником

«*голеностопный*», відсутність подвоєння приголосного **-нн-** у якому засвідчує, що він утворений способом основоскладання двох іменників «голень» і «стопа» та суфіксацією. У цьому ж джерелі подано українські відповідники прикметника «голенный *биол*. гомілковий, голінковий» [Вассер 1996: 141]. Варіант написання разом був би можливим, якби термін значився як *гомілкостопний*, а не *гомілково-стопний*.

По-третє, ми запроваджуємо в навчальний процес прийом перехресного опитування. Сутність його полягає в тім, що заздалегідь визначені двоє студентів готують по десять запитань культуромовного характеру для суперника, а на занятті почергово озвучують їх та оцінюють правильність почутої відповіді. Тут не варто обмежуватися питаннями орфографічного плану, тому що така робота втомлює своєю одноманітністю. Варто залучати запитання або завдання з морфології, наприклад «Утвори форму орудного відмінка числівника шістсот», «Від чого залежить уживання слова «рахунок» із закінченням -у або -а в родовому відмінку?»; орфоепії «Як правильно наголошувати: *к**о**рисний* чи *кор**и**сний*?» тощо. Наші спостереження за аудиторією засвідчують пожвавлення пізнавальної діяльності усієї групи студентів, які намагаються прилучитися до висловлення припущень щодо правильного слововживання чи формотворення, записують у зошити нову для них інформацію.

Отже, проведене дослідження переконує, що формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців різного профілю має поєднуватися із постійною увагою до вдосконалення культури професійного спілкування. Сучасні студенти зацікавлені в поліпшенні своїх комунікативних умінь, зокрема й через наслідування сучасних культуромовних настанов.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.

Єрмоленко С. Довідник з культури мови / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, Н.М. Сологуб, Г.М. Сюта, С.Г. Чемеркін. – К.: Вища школа, 2005.

Шевчук С.В. Ділове мовлення для державних службовців / С.В. Шевчук. – К.: Літера ЛТД, 2004. – 400 с.

Мацюк З. Українська мова професійного спілкування / З.О. Мацюк, Н.І. Станкевич. – К.: Каравела, 2007. – 352 с.

Караман С. Українська мова за професійним спрямуванням / С.О. Караман, О.А. Копусь, В.І. Тихоша. – К.: Літера ЛТД, 2013. – 544 с.

Пономарів О. Українське слово для всіх і кожного / О. Пономарів. – К.: Либідь, 2013. – 360 с.

Усенко Н.В. «Мошногірські яструби» підкорили «нащадків вільних» // Сільські обрії. – № 37 (12568). – 15 вересня 2017 року. – С. 5.

Фізичне виховання в школах України. – 2016. – № 5 (89). – 39 с.

Петрух Л. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник / Л. Петрух, М. Павловський, І. Головко. – Львів, 1995. – Т. ІІ. – С. 514 – 515.

Вассер С.П. Російсько-український словник наукової термінології / С.П. Вассер, І.О. Дудка, В.І. Єрмоленко, М.Д. Зерова, А.Я. Ільченко, О.К. Усатенко. – К.: Наукова думка, 1996.

REFERENCES

Busel, V.T. (Ed.) (2001). Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language. Irpin: VTF «Perun». (in Ukr.)

Yermolenko, S. and others (2005). Guide of lingual culture. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.)

Shevchuk, S.V. (2004). Business communication for civil servants. Kyiv: Litera LTD. (in Ukr.)

Matsiuk, Z. O., Stankevych, N. I. (2007). Ukrainian language of professional communication. Kyiv: Karavela (in Ukr.)

Karaman, S. O., Kopus, O. A., Tykhosha, V. I. (2013). Ukrainian language in professional direction. Kyiv: Litera LTD (in Ukr.)

Ponomariv, O. (2013). Ukrainian word for all and everyone. Kyiv: Lybid (in Ukr.)

Usenko, N.V. (2017). “Moshnogoryan hawks” conquered “descendants of free”. *Silski obrii, 37 (12568*), 5. (in Ukr.)

Fizychne vykhovannia v shkolakh Ukrainy (Physical education in schools of Ukraine). (2016), *5* (89) (in Ukr.)

Petrukh, L., Pavlovskyi, M., Holovko, I. (1995). Ukrainian-Latin-English Medical Interpretative Dictionary. Vol. 2. Lviv (in Ukr.)

Vasser, S.P., and others (1996). Russian-Ukrainian Dictionary of Scientific Terminology. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Статтю отримано 21.09.2017

Valentyna Shliakhova

CULTURAL AND LANGUAGE ASPECTS OF PROFESSIONAL PREPARATION OF STUDENTS NON-PHILOLOGISTS

The state status of the Ukrainian language necessitates the formation of a highly skilled specialist who will be able to fulfill their professional duties, using this language at the proper level. The practice of training such specialists in higher educational institutions reveals problems that require an immediate solution. First, must realize that the formation of a linguistic personality can not be provided only by teachers-linguists, students mimic the faculty broadcasting of teachers of other disciplines, and thus, it is necessary to raise the problem of the level of normativity of the professional broadcast of the entire faculty. Secondly, students must realize the need for constant self-analysis of their own speech products and the critical attitude to broadcasting the environment.

An analysis of current developments of linguodidactics reveals that the vision of the linguistic preparation of non-philology students has been formed in the priorities of the cultural-educational aspect of training and improving the cultural skills of future specialists. Such work, in our opinion, involves a spelling analysis of professional terminology, translated from other languages. Students should learn how to identify abnormal terms in professional manuals and journals, edit these texts. In forming the skills and skills of further self-education, the teacher-linguist should not only acquaint students with lexicographic sources, first of all with vocabulary vocabulary and spelling, but also involve them in working with them. Among the approved teaching methods of our students, the students' special attention is caused by systematic reports on language culture and cross-examination of students.

УДК 81'373.42

Марія Зарінова

ЗБІРНИК «КУЛЬТУРА СЛОВА» В РЕЦЕПЦІЇ РЕЦЕНЗЕНТІВ

Стаття присвячена розгляду рецензій на збірник «Культура слова» від часу його створення до здобуття Україною незалежності. Названо найперші критичні статті, об'єктом яких став часопис. З'ясовано особливості критичних праць, наведено висловлені авторами рекомендації та зауваження, що стосувалися окремих статей, а також концепції й оформлення збірника.

Ключові слова: *«Культура слова», рецензія, науково-популярне видання, культура мови.*

The article is devoted to the reviews on the digest «Culture of the word» from the time of its creation to Ukrainian Independence gaining. The paper names the first critical articles, the subject of which were the magazine. The peculiarities of critical works are found out. The recommendations and comments made by the authors expressed by the authors concerning certain articles, as well as the concept and design of the digest.

Key words*: "Culture of the word", review, popular science publication, language culture.*

Рецензія (від лат. *recensio – огляд, обстеження*) – стаття чи доповідь, у якій проаналізовано й оцінено який-небудь твір [Скопненко 2007: 354]. Цей жанр відомий у світі вже понад 300 років. Він зародився завдяки появі європейських наукових товариств та академічних періодичних видань у XVII столітті. Долю наукових праць колись вирішували лише редактори, яким у нових умовах стає щораз важче залишатися компетентними у всіх тонкощах і особливостях інформаційного розмаїття робіт. У результаті була встановлена система, за допомогою якої редактор міг звернутися до кваліфікованих фахівців для оцінки потенційних публікацій [Гуманенко 2015: 225-226].

З часом рецензія зазнала трансформацій, і в другій половині XX століття набула значного поширення як особливо важливий жанр наукового дискурсу. Її усталення, однак, не передбачало чіткої загальноприйнятої структури

й високої стандартизації (типовими, як і зараз, були компоненти: актуальність та доцільність теми твору, хиби та сильні сторони роботи, загальний висновок). Рецензування стало не лише аналізом окремих досліджень, а й визначало напрямок наукової думки загалом. Прикладом цього є критичні статті, об'єктом огляду яких була «Культура слова».

Перший випуск відомого збірника побачив світ 1967 року у форматі збірки статей під назвою «Питання мовної культури». Вже через рік з'являється на світ рецензія мовознавця і перекладача В. В. Коптілова у журналі «Українська мова і література в школі». У короткій статті мовознавець звернув увагу на чимало позитивних рис видання: широкий спектр і актуальність порушених питань, обґрунтованість тверджень тощо. Автор робить висновок: «Позитивно оцінюючи вихід у світ «Питань мовної культури», дозволимо собі висловити побажання, щоб наступна книжка не примусила себе довго чекати. Якомога швидше треба ці випуски перетворювати на періодичне видання» [Коптілов 1968: 90].

Такою й була подальша доля збірника. Наступні два випуски критики, мовознавці, вчителі та інші читачі також радо вітали. У журналі «Мовознавство» у 1969 р. була надрукована рецензія українського лінгвіста і методиста М. Я. Плющ, що оглядала всі три випуски. Авторка статті відзначила позитивні зміни у збірнику, порівнюючи їх із найпершим виданням: «Отже, пропагуючи культуру мови серед широких народних мас, збірники «Питання мовної культури» поступово розширюють тематику, урізноманітнюють методику опрацювання матеріалу. Незважаючи на окремі недоліки і хиби, упорядники збірників і автори статей стоять на правильному шляху: науково обґрунтовуючи факти, вони переконують читача і тим самим учать його логічно осмислювати прочитане і виробляти власне мовне чуття» [Плющ 1969: 89].

Починаючи з 1973 року, жодний випуск оновленого збірника, що став називатися «Рідне слово», не лишається поза увагою авторитетного журналу «Українська мова і література в школі». Видання 1973–1990 років рецензували

Євгенія Давидівна Чак, Ганна Онуфріївна Піскун, Валентин Давидович Горяний, Лев Михайлович Полюга, Зінаїда Степанівна Сікорська та ін.

Традиції рецензування передбачали у той час не формальні, лише шаблонні огляди: критики прискіпливо та переважно об'єктивно оцінювали статті і збірник загалом. Є. Михайликова (Є. Д. Чак), завідувач відділу мовознавства редакції вже згаданого журналу, рецензуючи сьомий випуск збірника, звертає увагу на кілька недоліків деяких публікацій: «матеріал статті, на наш погляд, не рівноцінний: синонімічні гнізда «*лічити-рахувати*», «*поширюватися-розповсюджуватися*» розроблені краще, а «*розташовуватися-розміщуватися-знаходитися*» – менш переконливо». Недоречним, на її думку, також є подання у популярному виданні, розрахованому на широке коло читачів, великої кількості цитат іноземними мовами у статті Р. П. Зорівчак «Іноземна мова як засіб глибшого пізнання рідної мови» [Михайликова 1974: 91]. Дискутує головна рецензентка збірника 70-х років і з авторами статей пізніших випусків. У відгуку на розвідку І. Є. Грицютенка «Як слова набирають сили (Іменники типу «доля», «воля» в українській прозі другої половини XIX ст.)», в якій на прикладах художніх творів показано, як слова на зразок *добро, кривда, доля* набирають соціального звучання, Є. Михайликова висловила сумнів щодо доречності зарахування слів *образа, печаль, удача* до абстрактно-філософської лексики [Михайликова 1974. 75]. Рецензентка відзначала й позитивні риси (яких, звичайно, було більше) як окремих публікацій, так і всього збірника.

Рекомендації щодо більшої уніфікації оформлення статей подає у своїй рецензії М. Л. Мандрика: «цитати, уривки з художніх творів даються то в лапках то без них, так само – і назви словників …, авторські пояснення в цитатах – то в круглих дужках, то в квадратних і под.» [Мандрика 1980: 80]. Найчастіше в рецензіях звучала думка, що не всі автори пишуть доступно, без використання складної термінології, мовою, зрозумілою для будь-якого читача. І редакція «Культури слова» працювала над тим, щоб зробити часопис науково-

популярним виданням для кожного українця. Консультації, поради, довідки, цікавинки… – свідки відкритості збірника.

У кожній статті рецензентів також звучала ще одна спільна думка: недостатній тираж. «Таким чином, як і в попередніх виданнях, шанувальники слова знайдуть для себе і цікавий, і потрібний з суто практичного погляду матеріал, який сприятиме підвищенню культури усного та писемного мовлення. Міжвідомчий збірник «Культура слова» став одним з найулюбленіших і вкрай потрібним мовним виданням. За 17 років вийшло вже 27 випусків. Проте збірник швидко розходиться, його майже неможливо купити в кіосках, книжкових магазинах. Варто було б збільшити і тираж, і періодичність виходу (з двох хоча б до трьох-чотирьох на рік)», – висловлювались лінгвісти, викладачі Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка З. С. Сікорська та В. Д. Ужченко [Сікорська 1986: 75].

Всі без винятку рецензенти відзначали цінність і важливість видання.

Як тільки не називали збірник у рецензіях: «цікавий», «популярний», «жвавий», «багатий своєю тематикою», «своєрідний», «жваво редагований», «цілеспрямований», «вкрай потрібний», «один з найулюбленіших» – і все це відповідало дійсності.

«Культура слова» завжди крокувала в ногу з часом, що помічали рецензенти і про що свідчать вже назви рубрик ранніх випусків: «Розвиток словникового складу», «Термін і сьогодення», «Зверніть увагу і прочитайте» (розділ, що стосувався мовознавчих новинок). Кожен випуск – подія! Те особливе, що зуміло вирватися з кола «від мовознавців для мовознавців»… «Культура слова» зберегла усі свої найкращі риси, зуміла їх пронести крізь роки і примножити. Не останню роль у цьому відіграли саме рецензії, які спрямовували авторів й укладачів, допомагали підкреслити значущість окремих доробків і збірника в цілому.

Рецензія – критичний, інформативний і креативний науковий жанр, що в історії українського мовознавства сформувався саме таким.

Гуманенко В. В. Місце рецензії в історії наукової періодики / В.В. Гуманенко // Наукові записки: Соціальні комунікації. – 2015. – 1 (50). – С. 225-230.

Коптілов В. В. Питання мовної культури. – І вип. [рец.] / В.В. Коптілов // Українська мова і література в школі (УМЛШ). – 1968. – №2. – С. 88-89.

Мандрика Л. М. Культура слова – Вип. 15-16 / Л.М. Мандрика // УМЛШ. – 1980. – №2. – С. 79-80.

Михайликова Є. Рідне слово – Вип.8. [рец.] / Є. Михайликова // УМЛШ. – 1974. – №3. – С. 90-91.

Михайликова Є. Культура слова – Вип. 13-14. [рец.] / Є. Михайликова // УМЛШ. – 1979. – №12. – С. 72.

Плющ М. Я. Питання мовної культури. – І вип. [рец.] / М.Я. Плющ // Мовознавство. – 1969. – №4. – С. 89.

Сікорська З. С. Культура слова – Вип. 23-24. [рец.] / З.С. Сікорська, В.Д. Ужченко // УМЛШ. – 1986. – №1. – С. 71– 75.

Скопненко О. І. Рецензія / О.І. Скопненко // Мала філологічна енциклопедія / Укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – С. 354.

REFERENCES

Humanenko, V. (2015). Place of reviews in the history of scientific periodicals. *Naukovi zapysky: Sotsialni komunikatsii* (1), 225-230 (in Ukr.)

Koptilov, V. (1968). Questions of linguistic culture. *Ukrainska mova i literatura v shkoli* (2), 88-89 (in Ukr.)

Mandryka, L. (1980). Culture of the word. *Ukrainska mova i literatura v shkoli* (2), 79-80 (in Ukr.)

Mykhailykova, Y. (1973). Native word. *Ukrainska mova i literatura v shkoli* (3), 90-91 (in Ukr.)

Mykhailyova, Y. (1979). Culture of the word. *Ukrainska mova i literatura v shkoli* (12), 72 (in Ukr.)

Pliushch, M. (1969) Questions of linguistic culture. *Movoznavstvo* (4), 89 (in Ukr.)

Sikorska, Z., Uzhchenko, V. (1986) Culture of the word. *Ukrainska mova i literatura v shkoli* (1), 71-75 (in Ukr.)

Skopnenko, O. (2007). Review. In *Mala filolohichna entsyklopediia* (p. 354). Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Статтю отримано 27.11.2017

Mariia Zarinova

COLLECTION “CULTURE OF THE WORD” IN THE RECEPTION OF REVIEWERS

The article is devoted to the reviews on the digest “Culture of the word” from the time of its creation to Ukrainian Independence gaining.

The first book had form of the article corpus entitled “Questions of Language Culture” and was published in 1967. A year later, Viktor Koptilov wrote the review on it in the digest Ukrainian language and literature at school. The author enounced as follows: “Positively evaluating the output of the world “Questions of language culture”, let’s express our wish that the next book did not force itself to wait a long time. As soon as possible, these issues should be converted into periodicals.” That’s what happened. Linguists, teachers and other readers also welcomed the following two editions of new digest.

In the “Linguistics” magazine in 1969 Mariia Pliushch published a review, evaluating all three issues. The author noted positive changes in the book: “Thus, by promoting the language culture among the broad masses, the collections of the “Questions of the Linguistic Culture” gradually expand the subject, diversify the method of processing the material. Despite some disadvantages and flaws, the compilers of the collections and authors of articles are on the right path: scientifically substantiating the facts, they persuade the reader and thus teach him to logically comprehend the reading and produce his own linguistic sense. “

Since 1973, no release of an updated digest, which became known as “Native Word”, is not left out of the authoritative magazine “Ukrainian Language and Literature at School” attention.

The editions of 1973-1990 were reviewed by: Yevgeniia Chack, Anna Piskun, Valentyn Goryanyi, Lev Poliuga, Zinaida Sikorska and others.

Critics were meticulously and objectively related to articles, and all of them without exception noted the value and importance of the digest.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

УДК 811.161.2’38
Галина Сюта

ВПІЗНАВАНІСТЬ ПОЕТИЧНОЇ ЦИТАТИ ЯК ПРОБЛЕМА РЕЦЕПТИВНОЇ СТИЛІСТИКИ

Методологічним стрижнем дослідження визначено тезу рецептивної стилістики про лінгвоінтелектуальну природу й іманентну діалогічність цитати в поетичному тексті. Ураховуючи, що ця діалогічність реалізується тільки за умови впізнання «чужого слова» в лінійній структурі тексту, формуємо типологію текстових маркерів цитатності, які полегшують впізнавання і сприймання цитат.

Ключові слова: *цитата, впізнавання цитати, графічні маркери цитатності, лексико-синтаксичні, структурно-композиційні маркери цитатності.*

The methodological kernel core of this research is the thesis of receptive stylistics about the linguistic-and-intellectual nature and the imanent dialogicity of the quotation in poetic text. Given that this dialogue is only realized on the condition of recognizing a «stranger word» in the linear structure of the text, a typology of text quote markers is created that facilitate the recognition and perception of quotations.

Key words: *quote, quotational thesaurus, recognition of quote, graphic markers of quotation, lexical-and-syntactic markers of quotation, structural-and-compositional markers of quotation.*

Природа цитати як «чужого слова», що збагачує новостворюваний текст сконденсованою в ньому мовно-культурною пам’яттю, передбачає обов’язкове *впізнавання*

цього «чужого» – тільки за такої умови повноцінно реалізується притаманна йому діалогічність.

Загалом упізнавання, ментальне вичленування цитат у лінійній структурі художнього тексту може бути мінімальним (на рівні «сказав не я / не тут, не зараз, не в цій ситуації») або ж відбувається як повноцінна, вичерпна референція до прецедентного джерела чи автора висловлення. Регулювання (полегшення чи ускладнення) цього пізнавально-інтерпретаційного процесу зазвичай здійснює автор нового тексту. Віртуально орієнтуючись на читача, він вибудовує систему маркерів-«підказок» і за їх допомогою більш чи менш відверто відсилає до конкретних літературних і позалітературних прецедентних джерел, які треба впізнати. Функцію таких підказок виконують маркери різних мовних рівнів – *графічні, лексико-синтаксичні* та *структурно-композиційні*. Вони полегшують ідентифікацію «чужого слова», регламентують швидкість та адекватність сприймання, а часто й стають його єдиною когнітивною запорукою.

Основні графічні засоби маркування цитатності – це:

– лапки: *Яке ж залізне серце муку стерпить:/ Отут, в недужих мріях уявлять,/ Як «**в кінці греблі шумлять верби**»* (Є. Маланюк); «***Козака понесли і коня повели***» */ В пісні-марші сумному над полем великим./ А десь вогник воскрес – / Здивувались: Оркестр?!/ Грає серед ланів?/ Певне, випили зайве музики* (В. Василашко); *Звідки жест цей? Цей погляд, мов дим!/ Чий це сон, нерозвіяний з ночі?/ Все було... все було це... та з ким?/ «**Що нового під сонцем оцим**...»/ Раптом в пам'яті зблисне пророчо* (М. Кучеренко); *Усе чудне тут: місто, люди, ринок,/ Якісь птахи –* «***не з нашого села***»*,/ А от же півня, цей живий годинник,/ Чиясь рука у Ріо занесла!* (М. Рильський); *Ну, словом, як не затужити,/ Що от уже прийшла весна,/ Що «**вже не вернеться вона**»!* (М. Рильський); *Сузір іскрясті візерунки – / Сяє «**перша залізна ніч**» – / О ієрогліфи вічності! Відлунки/ Світів, космосів, тисячоріч* (Є. Маланюк); *Людство прагне всесвіт осягнути/ І себе у ньому зрозуміть,/ А тривожне «**бути чи не бути**»/ Грізно над планетою висить* (М. Луків); *на Вкраїну*

знагла налетів/ ***«З-за гір та з-за високих сизокрилий»*** (І. Світличний);

– шрифтові виділення – курсив, напівжирний шрифт, розріджене написання, літерна капіталізація: *Не тебе сповивала вона,/ не тебе колисала, співала/ не тобі. В нас буває сумна/* ***нова радість, яка не бувала*** (В. Герасим'юк); *Керуй на озеро спокою/ Свої шукання молоді;/ Все, що зосталось за тобою, – / Лиш слід весельця на воді./* ***М и н а ю т ь д н і, м и н а є л і т о***, *– / А нащо нам тужить за ним?/ Прозору шклянку вщерть налито/ Вином, червоним і хмільним!* (М. Рильський); *Місто зробилось/ великою раною кобзи/ і защеміло в єдиний такт,/ впало в відчай allegro, / рухнуло перед обличчя Франка,/ щоб заявити усім,/ що* ***щ е н е в м е р л а*** (Б. Бойчук); *От-от, порушивши табу/ і правила, понад юрбу/ зметнеться той хлоп'ячий* ***голос****:/* ***«КОРОЛЬ ЖЕ ГОЛИЙ!/ ГОЛИЙ!/ ГОЛИЙ!..»*** (І. Жиленко).

Іноді спостерігаємо поєднання кількох способів графічного маркування цитат. Зазвичай це лапки і літерна капіталізація: *виходжу на вулицю там Бог/* [..] */ промовляє:/* ***«Пасажири планети земля!/ Будьте уважні! Не забувайте любов у вагонах!/ Поступайтеся літнім місцем під сонцем!/ Дотримуйтеся правил!/ І найважливіше:/ НЕ СТІЙТЕ НА КРАЮ ПЛАТФОРМИ!»*** (Г. Семенчук); *Кожен готовий продати душу/ За пару м'яких... Цить – знову не те/ Вам що нічого іншого не спадає на думку/ Вам, мабуть, теж/ Саме підходить ваша черга/ Повідомляє, що* ***«ВИБАЧТЕ, АВТОМАТ ТИМЧАСОВО НЕ ПРАЦЮЄ»*** (Арсен Ій).

Основні *лексичні* та *лексико-синтаксичні* маркери, що сприяють впізнаванню цитат у лінійній структурі поетичного тексту, це:

– імена авторів: *Прикипіли ноги до постаменту, хліб у торбі/ закам'янів. – Біда, – каже* ***Григорій Савич****. – /* ***Він мене таки спіймав, цей світ****, добре хоч,/ що на тому світі* (Л. Костенко); *Казенної палати урядовець,/ Пан* ***Афанасій Рудченко****, в якому/ Підслухачі і посіпаки царські/ Ну аж ніяк вгадати не могли/ Того, хто дужим голосом промовив,/ Огнем серця пройнявши молоді:/* ***«Хіба ревуть***

воли, як ясла повні?» (М. Рильський); *Міцна, лунка блакить з фаянсу,/ Та павутиння смертний сон/ Снує блаженний безрук трансу./ Й про «**першу ніч залізну» Гамсун**/ Диктує сонцю в унісон* (Є. Маланюк); *Запам'яталися слова **Неруди,/ Що Крим – це орден у землі на грудях*** (В. Василашко); ***Шевченка** вулиця зелена/ Нагадує його слова,/ Що зійдуться землі племена – / **Сім'я велика і нова*** (М. Рильський). З-поміж наведених знаковими вважаємо контексти, в яких цитати безпосередньо чи опосередковано пов'язані з дієсловами мовно-інтелектуальної діяльності: *знати, пам'ятати, згадувати, пригадувати, повторювати* тощо. У них цитата актуалізується не тільки як «чуже слово», до авторитету якого апелює автор, а передусім як одиниця мовно-художньої пам'яті, вербалізований фрагмент поетичного знання;

– назви творів: *я стою при цьому світлі,/ Не можу істини збагнуть:/ Та ж він просив у **«Заповіті»**/ **Незлим і тихим пом'януть*** (Г. Чубач); *«**Лупайте сю скалу!**»/ Десятки молотів/ З ранку до вечора/ Пробують брилу гранітну./ А один спритний хлопчисько,/ Навряд чи відаючи про **Франкових «Каменярів»**,/ Зате добре знаючи/ Ціну сенсації,/ За кожну відколину гранітну/ Правив марку чи долар./ Що ж, екзотичнішого сувеніра/ Сьогодні важко знайти в Берліні* (А. Мойсієнко);

– увідні слова та формули *як співається* [*у пісні, у думі*], *як кажуть.., як говорять.., як сказано…* [*у Святому Письмі, у псалмі, в пророка.., у Павла…*], *як сказав поет, хтось сказав...* [*написав, зауважив*], *як було написано.., як писав / писала* тощо: *Томиленко: Так і сказав, **співається у думі**:/ **«Щоб я своє добро дороге/ марно по шляхах розкидав?/ Буду я до отця-матері приїжджати,/ Будуть мене ближні почитати, поважати,/ Будуть проти мене шапки знімати»*** (Л. Костенко); *Колись **казав премудрий Геракліт**,/ Що **«Panta rei»**: пробіг потік і щез він,/ він вже не той, бо інша в нім вода,/ і хвиля, що тепер пливе,/ не та вже* (Юрій Клен); *Життя іде. **Як сказано у Павла:/ «Живіть благочестиво у Христі»./** Потерп ще трохи. Вже ось-ось і Лавра./ А там спочинеш по трудах путі* (Л. Костенко); *Липи в час доцвітання стоять золоті,/ безгомінні./ **«Було тут***

кілька темниць», як сказав/ Неборак*. О відлуння колишніх льохів/ з назвами, як у дівчат чи винарень…* (Ю. Андрухович);

– конструкції прямої мови: *пригадуєш:/* ***«Вербо рясна, відчинися, Ганна-панна йде»****?/ Відчиняється – / і входиш у казку* (І. Калинець); *О вічна нестаріюча жіночість!/ Схиливши чисте знамено чола,/ вона завуркотіла над синочком:/* ***«Коло млина, коло броду/ два голуби пили воду./ Вони пили, вуркотіли,/ ізнялися – полетіли./ Крилечками стрепенули,/ про кохання пом'янули...»*** (І. Жиленко); *Над заснулим літом/ спочиває пісня./ Їй тепліше з нами,/ зраненій стернею./ Голосочок мами/ горнеться до неї./ Голосочок тужний/ і дзвенить, і плаче:/* ***«Ой не шуми, луже,/ зелений байраче...»*** (П. Перебийніс). Формат прямої мови має свою лінгвопрагматичну мотивацію щодо цитат: крім графічного маркування лапками, чіткого й компактного, а також звичного для українського читача способу відтворення «чужого слова», він зобов'язує до максимального збереження первинних лексико-синтаксичних параметрів цитати, зокрема й версифікаційних.

На *структурно-композиційному рівні* ідентифікацію цитат (надто ж коли йдеться про потенційно невпізнавані висловлення – маловідомі або істотно трансформовані) суттєво полегшують:

– перегуки із заголовком, який містить пряму чи опосередковану атрибуцію або авторизацію цитати: *Якщо твоя зігнеться спина/ Під гранітовим тягарем,/ Що піднімала жінка квола,/ Неси його в чужі світи – / Похилені у праці чола/* ***Вогнем досвітнім освіти*** (Д. Павличко, «**Кожному (і собі) читачеві Лесі Українки**»); *Мої предки пили у тяжкій боротьбі/ Із гіркої й солодкої чаші.../ Вкарбувалось навік у слов'янській судьбі:/* ***«Не лѣпо лі ны бяшеть..»*** (С. Реп'ях, Перечитуючи «**Слово**»);

– перегуки з епіграфом: *З отого дня суремного, як завалився ратуш,/ усе навіки зважене і вписане в архів:/ «Понесено у людности не так велику втрату:/* ***погиб трубач, двох жовнірів, кількох робітників»*** (Ю. Андрухович) – цитата дослівно повторює фрагмент епіграфа: *Дня 14 липня 1826 року прийшла подія, що потрясла цілим Львовом: стара*

ратушева вежа пополудні зарисувалася й о годині чверть на сему вечором з великим тріскотом завалилася. Наперед вже опорожнено ринок з людей, але все-таки у звалищах ***погиб трубач, двох жовнірів і кількох робітників*** (І. Крип'якевич, «Історичні проходи по Львові»); ***На середині віку життєвого/ Я опинився в радіснім саду****/ І проказав: – Я з друзями іду, / І сонце світу світить нам дорогу* (М. Рильський) – цитата творить антитекст до епіграфа *На середині віку життєвого/ Потрапив я у дикий темний ліс* (Данте); ***Ми помрем не в Парижі****, бо ми взагалі не помремо,/ а якщо ми помрем, то в Парижі, так само, як і/ в Голлівуді, Гонконзі, Женеві, Яремчі, Сан-Ремо* (Ю. Андрухович) – цитата поліфонічно, водночас і підверджувально, і дискусійно апелює до двох епіграфів: *Я помру в Парижі в четвер увечері* (Сесар Вальєхо) та *Ми помрем* ***не в Парижі*** (Н. Білоцерківець);

– внутрішньотекстові пояснення, авторські коментарі в примітках: *Сонце на захід іде,* ***до «вечірнього пруга»,/ Як полюбляв говорити*** *покійний* ***Нечуй****…* (М. Рильський); *Не тільки жайворонки нас,/ Мене й товаришів вітали,/ Але й гречки в той самий час/ Рожевим гомоном співали/* ***(Це Коцюбинський ще сказав,/ Як гречку з арфою зрівняв)*** (М. Рильський); *Братерство нас на цій землі звело,/ І не страшне йому* ***«шпіонське ремесло»*** (М. Рильський) – у знесеній примітці вказано: *Вислів І. Франка у гімні «Вічний революціонер»*); *На горбі* ***постала стара церковця (де кровця впала****…) – / Чорна озія в небі, що ще відливало опалом./ Там ми мали б вінчатися і наших дітей хрестити – / Але темно було й не було нас кому впустити* (О. Забужко) – у внутрішньотекстовій примітці вказано: *перифраз із народної пісні* (*оригінально: Де кровця впала – церковця стала*).

Водночас інтерпретативна складність сучасних поетичних текстів часто пов'язана саме з тим, що джерело походження й авторство цитованих фрагментів у них «здебільшого взагалі не акцентуються (на відміну від прози і публіцистики, де досить систематичними є посилання на джерело чи автора)» [Калашник 1986: 136].

Відсутність графічних або лексико-синтаксичних маркерів цитатності істотно узалежнює процес впізнавання від рівня лінгвокультурного досвіду читача. Так, на безумовну впізнаваність розраховане вживання в численних поетичних контекстах хрестоматійних Шевченкових висловлень: *Линуть звуки благовісні/ В'ється радість, наче птах./* ***Наша дума, наша пісня****/ Не загине у віках!* (М. Рильський); *І сад посаджено, і сонце встало,/ І грає далеч генієм людським;/ І хочу, щоб Тодося ви згадали/ Зі мною* ***словом тихим і незлим*** (М. Рильський); *У досвітніх загравах – степа/ З дужим хрустом випростали крижі./ А ось поруч – усміх, ласка, мати/* ***І садок вишневий коло хати*** (Є. Маланюк); *Волошки в золотих житах/ і пелехаті маки долу/ геть оклонили головки./ А пам'ять любої руки – / тонкої, білої, гінкої –/ перегортає днів сувої./* ***І золотої й дорогої****/ нам стане думи на віки* (В. Стус); *Відколи світ стоїть, відколи/ Над Божим світом влада є,/ Дарма ніхто не віддає./ І сакля!* ***Сакля! Очі коле****/ І в горлі кісткою стає* (І. Світличний); ***Німець каже: Ви слов'яне?/ – Слов'яне! Слов'яне****!/ Наше слово полум'яне/ Повік не зов'яне*! (О. Ірванець).

Опитування київських старшокласників виявило слабку впізнаваність класичних, однак не ядерних, не популяризованих шкільною освітою цитат із літописів, із творів Т. Шевченка: *Знов захід буряний. Недобрий./ Знов пророкує кров'ю літер,/ Що ми* ***загинем, яко обри,/*** *Що буде степ, руїна й вітер* (Є. Маланюк); *Правий гнів/ Засяє, всі зламавши трони,/* ***Новим і праведним законом/*** *У волі на віки віків!* (М. Рильський); ***Все, що снилось-говорилось****,/ Не відходило в минуле.../ Вперше їх уста зустрілись./ Очі в очі зазирнули* (М. Рильський); *Довгий сон під склепінням неба/ В тишині своїй занімілій./ Правкраїнське радіо степу / Не дає* ***ні вітру, ні хвилі*** (Є. Маланюк); ***Ожили степи, озера****,/ Зажили щасливо люди:/ Скрізь колгоспи-мільйонери,/ Трактори, комбайни всюди* (І. Нехода); *хоч насунули смушком собі на чоло/ правдолюбіє кволе/* ***там де триста як скло товариства лягло****/ не було вас ніколи* (І. Римарук).

Швидкість й адекватність упізнавання цитати залежить і від точності її відтворення в новому контексті. Найкомфортніші з цього погляду абсолютно точні реінтерпретації, в яких збережено непорушність прецедентного лексичного складу і граматичної структури. Інтенсивна контекстна зміна, лексико-синтаксична трансформація цитат – ознака їхнього органічного входження, цілковитої асиміляції в новий текст і водночас продуктивний механізм розмивання їхньої впізнаваності. У зв'язку з цим актуалізується поняття *порогу впізнаваності* (Н. А. Кузьміна). Як правило, цю функцію виконує ключова лексема чи словосполука. Її збереження зумовлює впізнавання, а істотна трансформація або елімінація із структури «оновленої» цитати майже цілковито (принаймні дуже помітно) відчужує її від інваріанта. Зазвичай стирання порогу впізнаваності безпосередньо пов'язане з механізмами «перетікання» трансформованої цитати в семантичну – в ремінісценцію чи алюзію. При цьому принципово важливим із погляду рецепції залишається саме *результат впізнавання*: «Важливо, щоб читач почув «чужий голос», і тоді не лише саму цитату можна сприйняти в узагальнено-символічному значенні, але й увесь авторський текст збагатиться за рахунок тексту джерела. Цитата стає [..] механізмом запуску асоціацій» [Фоменко 1999: 499]. Пор.: *І упала на коліна/ Тиша перед громом./ І земля впилась водою,/ Мов живою кров'ю./ І обнявся* ***сміх з журбою****,/ Ненависть з любов'ю...* (В. Симоненко); ***І радість, змішану з журбою,****/ п'є кожен, кожен п'є до дна* (П. Мовчан); *Розполовинений чуттями,/ і* ***радість смутками підшита*** (П. Мовчан).

Інші рецептивні механізми починають домінувати, коли йдеться про впізнавання *іншомовних цитат.* Найпершою умовою їх прочитання виявляється поширеність, популярність, афоризованість цитати незалежно від мови першоджерела. Зокрема, в активний словник більшості сучасних українських мовців входить певний «мінімальний набір» загальнозрозумілих латинськомовних, англомовних, франкомовних висловлень (*contra spem spero*, *in vino veritas*, *memento more, to be or not to be, let*

it be, *cherchez la femme, à la guerre comme à la guerre). У* поетичних текстах вони не супроводяться перекладом, оскільки залишаються впізнаваними: *химерна штучка плекає папугу пугу/ плеще мене позаплічно заламує руки в горі/ оце тобі лицар з лугу осьо тобі зелепугу/* ***to be or not to be*** *каже* (Ю. Андрухович); *жінки/ мотають душу у клубок шовковий/ а ти лишайся вірним – та собі/ промовивши під вуса* ***let it be****/ ступай у прохолоду сутінкову* (М. Савка).

Натомість щоб полегшити сприймання маловідомої іншомовної цитати, автори здебільшого подають внутрішньотекстовий (у вставних чи пояснювальних конструкціях) або епітекстовий переклад, супроводять її коментарями в примітках тощо. Пор.: *Спіте, змучені всі, спіте, хворі,/ що зазнали бур негоду у житечнім морі./ Тлін все, тінь, півтон – / б'є в лілеї сон./ Лебедіють хором зорі:/* ***Κύριε ἐλέησον!!*** **(тобто *Господи, помилуй*)** (П. Тичина); *Коли тебе сурма твоєї туги/ Покличе знов у рідний дальній край,/ Де ждуть тебе безчестя і наруга,/ Слова над пеклом Дантовим згадай:/* ***«Per me si va nella citta dolente!»*** [у примітці зазначено: рядок із напису на брамі Дантового пекла] (Юрій Клен).

Проблема впізнаваності цитати особливо вияскравлює її природу як *лінгвоінтелектуальної і принципово діалогічної* одиниці поетичного тексту. А також – як маркера сумірності мовно-культурного досвіду автора і читача. Саме тому, цитуючи, автор намагається «передбачити» свого читача й за допомогою текстових маркерів, епітекстових «підказок» скерувати його до конкретних літературних чи позалітературних прецедентних джерел, максимально уможлививши впізнання «чужого слова».

Калашник В. С. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: Семантико-типологічний аспект. – Х.: Вища школа, 1986. – 172 с.

Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка]. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 752 с.

Фоменко И. В. Цитата / И. В. Фоменко // Введение в литературоведение: Литературное произведение: основные понятия и термины. – М.: Высшая школа, 1999.

REFERENCES

Kalashnyk, V. S. (1986). Phrase formation in the Ukrainian poetic language of the Soviet period: semantic and typological aspects. Kharkiv (in Ukr.).

Hromjiak, R. T. *(Ed.)* (2006). Literary dictionary-reference book. Kyiv: Akademia (in Ukr.).

Fomenko, I. V. (1999). Quote. In *Introduction to literary criticism: Literary work: basic concepts and terms*. Moskva: Vysshaya shkola (in Russ.)

Halyna Siuta

RECOGNIZABILITY OF POETIC QUOTE AS A PROBLEM OF RECEPTIVE STYLISTICS

The methodological kernel core of this research is the thesis of receptive stylistics about the linguistic-and-intellectual nature and the imanent dialogicity of the quotation in poetic text. Given that this dialogue is only realized on the condition of recognizing a «stranger word» in the linear structure of the text, a typology of text quote markers is created that facilitate the recognition and perception of quotations.

Identification of a quote in the structure of the artistic text may be minimal («it's a stranger's word») or whether there is a complete correlation with the precedent source or with the author. The regulation (relief or complication) of this process is usually carried out by the author of new text. For this purpose he uses graphic, lexical-syntactic and structural-compositional markers of quotation.

Graphic markers are quotes and font. Lexical and lexical-syntactical markers are the names of the authors, the names of the works, the introductory words and formulas, and the constructs of the direct speech. On the structure-compositional level the identification of «stranger's word» facilitates exclamations with the title and epigraph, as well as text explanations and comments.

The absence of any markers of quotation makes dependent the recognition process from the reader's cultural experience.

The adequacy of the quotes' recognition also depends on the accuracy of its reproduction in the new context. The most comfortable in this respect are absolutely accurate reinterpretations, in which the inviolability of the precedent lexical composition and grammatical structure is preserved.

УДК 811.161.2'38 – 119 Ольга Черемська

ПОНЯТТЯ «ЛІТЕРАТУРНА МОВА» Й «НОРМАТИВНІСТЬ» У «НАРИСІ УКРАЇНСЬКОЇ СТИЛІСТИКИ» БОРИСА ТКАЧЕНКА

Стаття містить аналіз основних аспектів літературної мови, окреслених у першій лінгвостилістичній праці «Нарис української стилістики» Б. Ткаченка – представника Харківської лінгвістичної школи 20 – 30-х рр. XX ст. Увагу зосереджено на засадничих поняттях лінгвостилістики в потрактуванні мовознавця: «літературна мова», «нормативність». Відзначено характерні ознаки (стандартність, організованість, нормативність, обов'язковість) і властивості літературної мови (організовано-синтаксична складність, лексичне багатство й функціональна різноманітність), зумовлені письмовою формою текстів. Схарактеризовано основні ідеї науковця щодо сутності й природи поняття нормативності; взаємозв'язків літературної мови з мовою індивідуальною та народнорозмовною.

***Ключові слова**: збірник «Культура слова», Харківська лінгвістична школа, стилістика української мови, літературна мова, нормативність, індивідуальна мова, народнорозмовна мова.*

The article contains analyses of the basic aspects of the literary language outlined in first linguostylistic work "Essay of the Ukrainian stylistics" written by B. Tkachenko – the representative of Kharkiv linguistic school in 1920s and 1930s. Attention was concentrated on the basic concepts of linguistic stylistics in B. Tkachenko's interpretation: "literary language", "normativity". The definitive features (standardity, organization, normativity, obligatoriness) and characteristics of the literary language (organized syntactic complexity, lexical richness and diversity) predetermined by written form of texts have been underlined. The main B. Tkachenko's ideas about the essence and nature of the concept of normativity, interrelations between the literary, individual and national languages have been described.

***Key words**: collection "Culture of the word", Kharkiv linguistic school, stylistics of the Ukrainian language, literary language, normativity, individual language, national language.*

Є лінгвістичні поняття, покликані об'єднувати найбільш суперечливі й розбіжні суспільні явища, процеси, поборювати незгоди й нерозуміння, зводити мости злагоди та єднання. Одне з таких понять – поняття *літературної мови*. У лінгвокреативній концепції С. Я. Єрмоленко «*Літературна мова – освячена культурою спілкування загальнонародна мова, що через освіту, книгодрукування, виконання важливих суспільних функцій виступає засобом консолідації нації*» [Єрмоленко 2012: 42]. Історію розвитку української літературної мови всі спраглі до джерел Слова можуть вивчати за невеличким, але завжди дуже ошатним і змістово багатим збірником «Культура слова». Тут барвисто яскравіє «*просторова й часова глибина літературної норми української мови*», увиразнена мудрістю, дбайливістю й спостережливістю хранителів живого Слова.

Увагу до історії літературної мови, формування й усталення поняттєвого апарату лінгвостилістики привертають традиційні рубрики збірника: «Мова і час», «Мовна норма: стале і змінне», «З історії словникового складу», «З історії культури та писемності», «Постаті українських мовознавців», «Теорія лінгвостилістики», «Граматична стилістика». Автори висвітлюють на сторінках «Культури слова» й різні аспекти динаміки нормувального процесу 20 – 30-х рр. XX ст.

У процесі нормування української літературної мови значну роль відіграли мовознавці 20 – 30-х рр. XX ст., які належать до Харківської лінгвістичної школи. Це Л. Булаховський, М. Гладкий, Б. Грінченко, М. Йогансен, О. Курило, М. Наконечний, К. Німчинов, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима, О. Фінкель, які теоретично обґрунтували поняття літературної мови, концепцію її розвитку, визначили основні принципи нормування й окреслили критерії нормативності.

Серед перелічених імен рідше згадуваний випускник Харківського інституту народної освіти, учень Л. Булаховського та О. Синявського Борис Данилович Ткаченко (1899 – 1937), який створив перший окремий спеціальний курс стилістики української мови «Нарис

української стилістики», що побачив світ імовірно в 1929 – 1930 р. у Харкові [Бевзенко 1991: 116; Лукінова 2002: 42–43]. Перша наукова праця з української стилістики збережена й нещодавно віднайдена в Національній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського – загалом п'ять лекцій, що виходили окремими брошурами у НКО (бюро заочного навчання УПО Центральних заочних курсів українознавства) без дати й місця видання, тому час видання приблизний [Ткаченко 1929–1930?].

З відомих причин маємо лише окремі згадки про це видання в сучасній мовознавчій науці, зокрема в працях зі стилістики С. Я. Єрмоленко й історії українського мовознавства М. А. Жовтобрюха, С. П. Бевзенка, Т. Б. Лукінової, П. О. Селігея, О. Б. Ткаченка. Ця праця «була першою загалом вдалою спробою систематичного викладу питань української стилістики, в якій уважний читач, зокрема студент і вчитель, міг знайти і конкретні практичні поради щодо вживання окремих груп лексики, фразеологізмів, граматичних форм тощо» [Бевзенко 1991: 116].

Чим же цінна для нас праця Б. Ткаченка? Передусім тим, що вона є першою системною працею зі стилістики української мови, свідченням глибокого осмислення її теоретичних проблем, складного пошуку визначення й формулювання її поняттєвого апарату в той період, коли в слов'янському, та й загалом у європейському мовознавстві лише почали з'являтися окремі лінгвостилістичні статті з проблем літературної мови та нормативності.

Поняття «літературної мови» та «літературної норми» є наскрізними у аналізованій праці. Пропонуючи план викладу, мовознавець зауважує, що в лекціях 4–6 має намір подати «відділ спеціяльно-стилістичний, де розглядатимуться особливості мови **групові** та **функціональні**», і що загальною настановою й основою цілої праці є мова **літературна**[1] [Ткаченко 1929–1930?, І: 8–9].

[1] Тут і далі в цитатах збережено правопис оригіналу.

У «Нарисі…» вперше здійснено спробу виявити суттєві властивості літературної мови в зіставленні з мовою індивідуальною та народнорозмовною («селянською»). Зокрема, розглядаючи питання добору висловних засобів в індивідуальному мовленні («Індивідуальна мова як добір висловних засобів»), учений відзначив характерну особливість літературної мови, на відміну від мови індивідуальної, – тяжіння до стандартизації: «літературна мова з самої своєї природи прагне затамувати можливості розбіжного мовлення; а вже коли б ми надумали вийти з літературних меж на просторіше поле літературної мови взагалі, з усіма її ріжновзірними діялектами, ці можливості мали б у нас одразу вдесятеритися» [Ткаченко 1929–1930?, I: 3].

У зіставленні ж із селянською мовою мовознавець відзначає ще одну властивість літературної мови – функціональну розгалуженість: «З цього погляду сфера селянського мовлення дається уявленню, як одноманітно-компактна маса, сфера мовлення літературного – як многобічно розгалужене дерево … В селянському мовленні мусимо старанно шукати ознак функціональної своєрідности; в літературному, навпаки, трудно дається зв’язати функціонально-відмінні його розгалуження цілістю групового стилю та виявити їх єдину стилістичну основу» [Ткаченко 1929–1930?, V: 17].

Окреслюючи поняття літературної мови, Б. Ткаченко наголошує й на інших її ознаках: «Мовна спільність є продукт культурного розвитку; ця спільна мова є свідомо організований витвір, надзвичайно складний у всіх своїх відгалуженнях, що обслуговують різні діяльності культурного суспільства (техніка, наука, мистецтво), і поставлений перед кожного члена даної язикової громади, як категорична норма, як конечна умова й ознака певного «високого» становища в цій громаді» [Ткаченко 1929–1930?, III: 1]. Як бачимо, мовознавець виокремлює такі характерні риси літературної мови, як стандартність, організованість, нормативність, обов’язковість, функціональна розгалуженість.

Для лекцій Б. Ткаченка характерне заглиблення в природу й сутність кожного лінгвального явища та процесу, здатність до обґрунтування дискусійних проблем теоретичної стилістики, а також наукових узагальнень мовних явищ і фактів. Саме на цій основі автор «Нарису…» ставить завдання «всебічно з'ясувати зміст поняття «літературна мова», «виходячи з суспільної природи її та зв'язаних із цією природою властивостей» (лекція ІІІ). Мовознавець простежує семантику терміна «літературна мова», який вживає лише з огляду на його звичність, однак через неоднозначність пропонує замінити його на «нормальна» або «спільна» мова. На позначення цього поняття в праці вживано також терміни: «спільно-народня», «спільно-державна», «національна», «культурна» мова, які, на думку автора, певною мірою умовні та вимагають попереднього з'ясування. У зв'язку з цим учений послідовно порушує проблеми нормування й варіативності літературної мови, ілюструючи свої спостереження залученням зразків народно-пісенного й живомовного текстів, їхнього ґрунтовного лінгвостилістичного аналізу [Ткаченко 1929–1930?, ІІІ: 1].

Що ж має стати основою літературної мови? Розглядаючи проблему мовної варіантності, *варіацій образних* та *безобразних* (у термінології Б. Ткаченка), мовознавець наголошує, що мовна (і між іншим лексична) спільність одномовної («одноязичної») громади є абстракція, оскільки «свідомість мовної спільноти в рядового члена одноязичної громади ґрунтується, звичайна річ, не на історично наукових виведеннях, а на реально дотичних фактах» [Ткаченко 1929–1930?, ІІІ: 1].

Одним із таких фактів, на думку автора, є лексика «так званої «спільної», «загально-народньої», «національної», нарешті «літературної» мови в широкому розумінні, що її витворює і послуговується нею кожна культурно-організована язикова громада. Основними засадами мовної спільності у вужчому розумінні, на думку мовознавця, з іншого боку, є спільність, пов'язана із тим спільним у житті цілої мовної громади, незважаючи на диференціацію суспільної діяльності, як, наприклад, «первісно-натуральна свідомість», що містить

у собі «оте первісно-спільне лексичне ядро», здатне поєднати подоляка, слобожанина, чернігівця, робітника та інтеліґента. Оскільки ж мовна громада прагне до легкого порозуміння, то свідомо чи несвідомо вона оберігає це ядро: не властиві мові елементи натрапляють на опір, зумовлений «здоровим соціяльним інстинктом» [Ткаченко 1929–1930?, III: 2]. Найбільшу твердість у цьому розумінні проявляють, на думку автора, «культурно-організовані так-звані літературні мови, виправляючи під цим поглядом випадкові розбіжності діялектів. Так, на наших очах українські слова «*місто/город*» дедалі розходяться між собою в літературнім ужиткові – таким способом, що слово «город» набує значення слова літературно-неповноправного, селянського, провінціяльного» [Ткаченко 1929–1930?, III: 3]. Мовознавець відзначає важливість для літературного слововживання диференціації семантичного та нормативного критеріїв.

Отож у питанні про межі спільності, зокрема лексичної, одномовної громади та про уникнення невідповідностей щодо літературної норми Б. Ткаченко, стоячи на поміркованих позиціях Харківської лінгвістичної школи 20-х рр. XX ст., доходить висновку, що ця спільність зумовлена наявністю «елементарно-конечного», тобто обмеженого, обсягу лексичних одиниць, що стосуються неширокого кола спільних понять. Коли ж з'являються розбіжності в лексичній сфері, мовна громада повсякчас прагне «ці розбіжності вирівняти, а, подруге, поки їх не вирівняно, ми подеколи мусимо й рівноправні варіянти зараховувати до того ж таки спільно-лексичного ядра, хіба відзначивши при цім його недосконаліcть; за підставу до цього має в такому разі правити нам їхнє значіння» [Ткаченко 1929–1930?, III: 4]. На цьому підході наголошували й мовознавці Празького лінгвістичного гуртка, зазначаючи, що жорстка кодифікація норм літературної мови і неможлива, й небажана, пропонуючи принцип «гнучкої стабільності» літературної норми [Данеш 1988].

Розглядаючи сутність поняття «літературна мова» (лекція V), Б. Ткаченко акцентує увагу на умовності терміна «літературна мова»: «обіймаючи науковим поняттям розмаїту множність поодиноких явищ, ми опускаємо в них другорядні

з **певного погляду** відрізнення заради спільностей, що їх, з того ж таки погляду приймаємо за основні. При цьому термін, словесний символ поняття, свідомо прагне означити собою саме ці основні, характеристичні спільності, що ними гадається об'єднати певне коло явищ… Що складніший обшир речей наміряємось ми засягти дослідницьким розсудом, то трудніше доконується об'єднавча робота мислі: різного роду розбіжності змагаються затінити і переважити собою те спільне, що його ми шукаємо в цілому взятому обсягові речей… кожен термін виглядає нам завузьким, невичерпним, умовним» [Ткаченко 1929–1930?, V: 2–3].

Саме ці труднощі пов'язані із визначенням поняття «літературної мови» через «велике багатство явно між собою відмінних способів вислову». Передусім виникає розуміння «літературної мови» як мови, властивої літературі, красному письменству. Однак ширшим осягом це поняття оминає означені межі й охоплює всі форми писаної мови. Хоч заради пошукуваної єдності в цьому випадку доводиться зважати за другорядне «естетичне настановлення мови у відродах власне-літературних (повість, роман, драма, вірш, поема). У цій другорядній з нашого погляду стороні, згадані постаті літературного вислову ріднятся з іншими, які зовсім не стосуються до галузі мовлення «літературного» (народня байка, казка, прислів'я, тощо). Ми маємо тут на увазі технічну ніби то особливість висловлювання на письмі – те, що в цій формі вислову мовця має дозвілля якнайповніше обміркувати висловлювану річ, а потім, закріпивши її в письмових символах, оглянути знову загальним поглядом і попередньо зважити здогадний ефект її на слухача (власне, читача). Відповідна тривалість сприймання становить собою зворотну сторону цієї ж таки властивости письмового мовлення, а обидві вони укупі з умови суто-технічної виростають на доконечний засновок, що на ньому ґрунтується все незрівняне багатство так званої літературної мови – її до краю насичена синтаксична складність, лексична розмаїтість та витонченість, композиційна доладність і т. д.» [Ткаченко 1929–1930?, V: 3]. Ті ж властивості літературного вислову, зазначає Б. Ткаченко, простежуємо і в усному

«літературному» мовленні, оскільки воно ґрунтується на обмірковуванні письмового першотвору.

Автор зауважує, що характерні риси так званої «літературної мови» (організовано-синтаксична складність, лексичне багатство й різноманітність та ін.) зумовлені саме письмовою формою. При цьому Б. Ткаченко обґрунтовує своє твердження такими аргументами: 1) можливість осмислення висловлюваної думки, характерна для всіх жанрів літературного мовлення, має найбільші можливості в письмовому мовленні, у зв'язку з цим саме в письмових формах літературне мовлення досягає найбільшого розвитку; 2) багатство й різноманітність та синтаксична складність вислову залежить також і від предмета висловлювання; отже, саме найскладніші й найглибші думки викладають звичайно в письмовій формі; 3) здобуті у письмовому викладі навички (також і конкретні мовні форми) збагачують усне мовлення; 4) усі ці позитивні властивості літературного мовлення найменш характерні для тих форм, які трапляються в розмовно-літературному мовленні. Учений відзначає також особливу складність літературного письмового мовлення в науковій сфері, де фраза, відбиваючи складну роботу думки, також ускладнюється багатоступеневими зв'язками синтаксичної залежності, яка в усному літературному мовленні спряймалася б як недоречність і надмірність [Ткаченко 1929–1930?, V: 3].

На відміну від літературної мови, в усній розмовній автор виокремлює такі характерні риси, як еліптичність, синтаксичну неорганізованість, елементарність лексики, слабкий вияв нормативності, пор.: «Суть язикової нормативності полягає в тім, що довільність одиничного мовлення пов'язується у ній язиковою нормою, яка прагне завести в певному язиково-суспільному колі якнайбільшу висловну єдність і для того узаконює в цьому колі певний добір звукових, лексичних та синтаксичних (на письмі – правописних) форм». Водночас автор зауважує, що в мовознавчій науці «нормативність справедливо береться за переважну (часом не так справедливо, за виключну) приналежність «літературної» мови» [Ткаченко 1929–1930?, V: 5].

Для того, щоб довести істинність своєї думки про те, що нормативність певною мірою властива будь-якому людському мовленню, оскільки воно має в собі комунікативні завдання, Б. Ткаченко висловлює свої міркування з приводу окремих спостережень російського мовознавця О. Пєшковського, який стверджував, що в природньому стані мови мовець не може замислюватися над тим, як він говорить, оскільки й самої думки про можливість різного мовлення у неосвіченого селянина не може бути [Пешковский 1925: 58].

Це твердження російського мовознавця, на думку Б. Ткаченка, не є об'єктивним, оскільки навіть відокремлені мовці, з відмінними на початковому етапі спілкування засобами мовлення, природним чином доходять порозуміння: «Люди говорять для того, – наголошує Б. Ткаченко, – щоб одне одного розуміти; взаємне розуміння вимагає якнайбільшої згідности висловлених засобів, взаємної пристосованості висловного апарату». Усяке мовне суспільство, яке складається не з одиничних мовців, а з колективів, окремих угрупувань, які у своїх межах для власної потреби витворюють не обов'язково усталені приписами «висловні системи», зразком яких є говірки, у яких в інтересах цілого колективу розбіжності поборюють, підпорядковуючи «одиничні відхилення неписаній мовній нормі, властивій цілому колективові, тобто здійснюють язикове пристосування, що лежить в основі всякої нормативности взагалі» [Ткаченко 1929–1930?, V: 5].

Кожен окремий колектив, стверджує Б. Ткаченко, щоразу засвідчує усвідомлення своєї мовної відмінності. Прикладом можуть слугувати неподинокі випадки, коли мешканці одного села дражнять інших через відмінність у мовленні. Автор наводить власні спостереження із с. Комишувата Валківського району, (тепер с. Миколо-Комишувата Красноградського району на Харківщині), мешканці якого сусідів із Курщини називали «біляками» через уживання прийменника «біля», а не «коло», а мешканці с. Шишаки з Полтавщини дражнять сусідів с. Устивиці через вживання прийменника «від» замість «од»: «О, це вже **від** Устивиці!». Таке ж пристосування можна спостерігати й

між суміжними селами. На основі наведених спостережень автор нарисів визначає дві необхідні умови нормативності, що діють у живомовній сфері: з одного боку, пристосування, з іншого – зверхність. Перша – пасивна, за якої певний спосіб мовлення під впливом іншого поступається своїми питомими особливостями; друга – активна (агресивна), коли мовний колектив прагне ототожнити інші способи мовлення. Однак для подолання властивої кожному мовленню «егоцентричності», противна сторона повинна продемонструвати відчутні переваги [Ткаченко 1929–1930?, V: 6–7]. Отже, в унормуванні мовних фактів важливими мовознавець вважав екстралінгвальні чинники.

Міркуючи про розвиток літературної («нормальної») мови, про становлення літературної норми, Б. Ткаченко наголошує на значенні позамовних чинників, пор.: «Взяте в певному часі язикове суспільство являє собою збір вужчих язикових груп, що з них кожна має свій власний, нормальний в межах даної групи спосіб мовлення. Оскільки ці групи заходять між собою в стосунки, перед ними стає проблема взаємного язикового пристосування… Розмір і напрямок язикового пристосування залежить в такому разі 1) від щільности міжгрупових зв’язків; 2) від неязикових чинників, які дають певній язиковій групі перевагу в її суспільних відносинах, а обидва названі моменти … **опираються на суспільну економіку**» [Ткаченко 1929–1930?, V: 11]. Отже, через поняття «суспільно-язикової групи» Б. Ткаченко розкриває територіальну природу спільної «нормальної» (нормованої, літературної) мови як мови верхів суспільства, знаряддя їхнього суспільного й культурного панування й заперечує «наївні» концепції окремих дослідників літературних мов, які мотивували причини запанування цих мов на широкому терені особливими властивостями цієї мови чи окремого діалекту (Б. Ткаченко має на увазі працю російського вченого-мовознавця А. Будиловича «Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы» (Варшава, 1892) [Ткаченко 1929–1930?, V: 8–9].

Отож характерні ознаки літературної мови – незрівнянне лексичне багатство й розмаїтість, складна синтаксична

організованість, зрештою – унормованість, яка робить із неї «знаряддя не тільки многобічне й витончене, а ще й надзвичайно тривке й універсальне». Для свого розвою і поширення літературна мова має потужні засоби: державний апарат, торговельні зв'язки, «промисловість, яка звідусіль притягає до себе робочі руки, і, зібравши їх в індустріальних центрах країни, обгладжує їхні льокальні язикові ознаки авторитетними впливами міської «вищої» мови»; нарешті друк та школа… цілком уже безпосередні засоби закорінювання, нормальної, загально і безумовно визнаної, єдино законної мови» [Ткаченко 1929–1930?, V: 13–14].

Найважливіше значення літературної мови полягає в тому, стверджує науковець, що вона є об'єднавчим чинником суспільства. Спільність одномовної громади, на думку автора, спирається на мовну практику культурно організованої громади; ця спільна мова є свідомо організований витвір, надзвичайно складний у всіх своїх відгалуженнях, що обслуговують різні діяльності культурного суспільства (техніка, наука, мистецтво), і постає перед кожним членом певної громади як категорична норма.

Своєрідна складність літературної мови належить не одиницям, а цілому суспільству, потреби якого вона обслуговує. Окрема особа, як носій літературної мови, володіє відмінними засобами висловлювання, які однак різнитимуться власне стилістично. Завдання стилістики як науки учений вбачає в умінні віднаходити в одній мовній особі «поперше, приналежність її до певного групового стилю, подруге, можливість різних способів мовлення, залежних від різних мовних завдань та обставин, але зміщених знов таки в межах того самого групового мовлення й стилю» [Ткаченко 1929–1930?, V: 15].

Мовознавець формулює визначальну взаємозалежність «**селянська мова – обихідна мова літературна**». Інші функціональні відгалуження літературного мовлення вважає величною надбудовою, яка виправдовує розуміння літературної мови як мови «культурної», «високої», «організованої».

Отже, у праці Б. Ткаченка «Нарис української стилістики» здійснено багатоаспектний аналіз поняття «літературна мова», виокремлено якісні характеристики літературної мови (стандартність, організованість, нормативність, обов'язковість) та її визначальні властивості (організовано-синтаксична складність, лексичне багатство й функціональну розгалуженість), зумовлені саме письмовою формою. Дослідник розкриває природу взаємозв'язків літературної мови з мовою індивідуальною та народнорозмовною, вплив лінгвальних і позалінгвальних чинників на розвиток мови. Засадниче поняття «літературна мова» з її категоричною нормою потрактовано як продукт культурного розвитку, свідомо організований витвір, що покликаний обслуговувати всі сфери культурної діяльності суспільства.

Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: навчальний посібник / С.П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.

Данеш Ф. Позиции и оценочные критерии при кодификации / Ф. Данеш // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. 20. – С. 281–294.

Єрмоленко С. Я. Про мову й мовну свідомість / С. Я. Єрмоленко // Культура слова. – 2012. – № 77. – С. 42.

Лукінова Т. Борис Ткаченко – учений, перекладач, педагог [15.1. (6.II) 1899 – 23 XII.1937] [Текст] / Т. Б. Лукінова // Українська мова. – 2002. – № 4. – С. 41–47.

Пешковский А. М. Объективная и нормативная точка зрения на язык / А.М. Пешковский // Сборник статей. Методика родного языка. Лингвистика. Стилистика. Поэтика. – М. – Л., 1925. – С. 54 – 67. Режим доступу: http://philology.by/uploads/logo/ref/peshkovsky.pdf

Ткаченко Б. Дескільки слів про завдання і предмет стилістики [Текст] : лекція 1 / Б. Ткаченко; НКО, Бюро заоч. навчання УПО, Центр заоч. курси українознавства. – Харків : [б. в.], [б. р.]. – 19 с. – (Нарис української стилістики / за ред. Л. Булаховського).

Ткаченко Б. Слово-показник у його відносинах до інших членів синонімічної групи [Текст]: лекція 2 / Б. Ткаченко; НКО, Бюро заоч. навчання УПО, Центр заоч. курси українознавства. – Харків: [б. в.], [б. р.]. – 19 с. – (Нарис української стилістики / за ред. Л. Булаховського).

Ткаченко Б. § 14. Межі лексичної спільности в одноязичній громаді [Текст] : лекція 3 / Б. Ткаченко; НКО, Бюро заоч. навчання УПО, Центр заоч. курси українознавства. – Харків: [б. в.], [б. р.]. – 20 с. – (Нарис української стилістики / за ред. Л. Булаховського).

Ткаченко Б. § 17. Суттєві зауваження до викладу [Текст] : лекція 4. / Б. Ткаченко; НКО, Бюро заоч. навчання УПО, Центр заоч. курси українознавства. – Харків: [б. в.], [б. р.]. – 17 с. – (Нарис української стилістики / за ред. Л. Булаховського).

Ткаченко Б. § 19. Обсяг поняття «літературної мови» [Текст] : лекція 5 / Б. Ткаченко; НКО, Бюро заоч. навчання УПО, Центр заоч. курси українознавства. – Харків : [б. в.], [б. р.]. – 17 с. – (Нарис української стилістики / за ред. Л. Булаховського).

REFERENCES

Bevzenko, S. P. (1991). Istoriia ukrains'koho movoznavstva. Istoriia vyvchennia ukrains'koi movy : navchal'nyj posibnyk [The history of Ukrainian linguistics. History of studying the Ukrainian language: a manual]. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukr.).

Danesh, F. (1988). Pozitsii i otsenochnyie kriterii pri kodifikatsii [The positions and evaluation criteria for codification]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike – New in Foreign Linguistics*, issue 20, 281-294 (in Russ.).

Yermolenko, S. Ya. (2012). Pro movu j movnu svidomist [Language and linguistic consciousness]. *Kultura slova – Culture of the word*, 77, 42 (in Ukr.).

Lukinova, T. (2002). Borys Tkachenko – uchenyy, perekladach, pedahoh [15.1. (6.II) 1899 – 23 XII.1937] [Borys Tkachenko – the scientist, translator, teacher [15.1. (6.II) 1899 – 23 XII.1937]]. *Ukraiinska mova – Ukrainian language*, 4, 41-47 (in Ukr.).

Peshkovskiy, A. M. (1925). Obektivnaya i normativnaya tochka zreniya na yazyik [Objective and normative point of view on language]. *Sbornik statey, Metodika rodnogo yazyika. Lingvistika. Stilistika. Poetika. – Collection of articles, Methods of the native language. Linguistics. Stylistics. Poetics.* M.– L., 54-67. Retrivered from http://philology.by/uploads/logo/ref/peshkovsky.pdf (in Russ.).

Tkachenko, B. (n.d.). Deskil'ky sliv pro zavdannia i predmet stylistyky [Tekst]: lektsiia 1 [A few words about the tasks and the subject of stylistics [Text]: Lecture 1]. Bulakhovskii L. (Ed.) Kharkiv: NKO, Biuro zaoch. navchannia UPO, Tsentr zaoch. kursy ukrainoznavstva

[PSE, correspondence department DPE, Center of correspondence courses of Ukrainian studies]. (in Ukr.).

Tkachenko, B. (n.d.). Slovo-pokaznyk u yoho vidnosynakh do inshykh chleniv synonimichnoi hrupy [Tekst]: lektsiia 2 [Word-index in its relations to other members of the synonym group [Text]: Lecture 2]. Bulakhovskii L. (Ed.) Kharkiv: NKO, Biuro zaoch. navchannia UPO, Tsentr zaoch. kursy ukrainoznavstva [PSE, correspondence department DPE, Center of correspondence courses of Ukrainian studies]. (in Ukr.).

Tkachenko, B. (n.d.). Mezhi leksychnoi spilnosty v odnoiazychnii hromadi [Tekst]: lektsiia 3 [Limits of lexical community in the monolingual community [Text]: Lecture 3]. Bulakhovskii L. (Ed.) Kharkiv: NKO, Biuro zaoch. navchannia UPO, Tsentr zaoch. kursy ukrainoznavstva [PSE, correspondence department DPE, Center of correspondence courses of Ukrainian studies]. (in Ukr.).

Tkachenko, B. (n.d.). Suttievi zauvazhennia do vykladu [Tekst]: lektsiia 4 [Essential comments on the presentation [Text]: Lecture 4]. Bulakhovskii L. (Ed.) Kharkiv: NKO, Biuro zaoch. navchannia UPO, Tsentr zaoch. kursy ukrainoznavstva [PSE, correspondence department DPE, Center of correspondence courses of Ukrainian studies]. (in Ukr.).

Tkachenko, B. (n.d.). Obsiah poniattia «literaturnoi movy» [Tekst]: lektsiia 5 [The scope of the notion of “literary language” [Text]: Lecture 5]. Bulakhovskii L. (Ed.) Kharkiv: NKO, Biuro zaoch. navchannia UPO, Tsentr zaoch. kursy ukrainoznavstva [PSE, correspondence department DPE, Center of correspondence courses of Ukrainian studies]. (in Ukr.).

Статтю отримано 03.12.2017

Olha Cheremska

TERMS “LITERARY LANGUAGE” AND “NORMATIVITY” IN BORYS TKACHENKO’S “ESSAY OF THE UKRAINIAN STYLISTICS”

The article contains an analysis of the main aspects of the literary language outlined in the first Ukrainian linguistic style work “An Essay on Ukrainian Style”, authored by the representative of the Kharkiv Linguistic School of the 20-30’s of the 20th Century, a well-known linguist and translator Borys Danylovych Tkachenko. The innovative character of the essays is emphasized, which is the reception and interpretation of the stylistic work of European and Russian linguistics,

as well as the originality of the forms (published in the form of five separate lectures-brochures).

Attention is focused on theoretical problems of linguostylistics in relation to the basic concepts of "literary language", "normativity" and recommendations of the author regarding their practical implementation. The essence of interconnections of the literary language with the language of individual and folk-colloquial is considered, as well as the nature of the differences between them is found, which is a dynamic, ordered set of properties, verbalized by phonetic, lexical, lexical-semantic, grammatical means of speech, corresponding functional characteristics.

The term "literary language" is described as a product of cultural development, a deliberately organized work designed to serve all spheres of cultural activity of society; it is stressed that literary language is obligatory as a categorical norm and a final condition for the corresponding situation of each citizen. Characteristic features (standard, organizing, normative, binding) and the properties of the literary language (organized-syntactic complexity, lexical richness, functional diversity) are determined by the written form of texts.

The main ideas of B. Tkachenko about the essence and nature of the concept of "normativity" where characterized. The scientist rightly considers that the most important feature of "literary language", is outlined as one that is predetermined by the desire to establish as much as possible the unity of expression in a particular social circle and to legitimize in this circle a certain selection of phonetic, lexical and syntactic forms (on letter – spelling). The most important significance of the literary language as the unifying factor of society is noted. The dependence of the development and spread of literary language in public life on extralinguistic factors is emphasized.

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

УДК 811.161.2

Любов Мацько

ДОЛЯ ЯК ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНА СТИЛІСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Метою статті є спроба лінгвокультурологічного дослідження функціонування лінгвофольклореми ***доля*** *в сучасній українській літературній мові з урахуванням низки функцій мовної свідомості. Серед них онтологічно-відображальна, якою започатковуються ментальні ідеоструктури мовної картини світу; аксіологічно-ціннісна, що визначає ставлення мовця, характер відношень і стосунків мовців; темпорально-стильова, що маркує епоху, час і стильові форми; етично-естетична функція як відповідь на запити соціальних груп мовців; інтерпретаційна як способи і форми тлумачення нового використання фольклорних стилістем.*

У результаті мовну свідомість можна визначати як низку (сукупність) онтологічно, суспільно-соціальних і культурно зумовлених позицій (постулатів, законів, правил), що відображають колективні ціннісні орієнтації. Етнолінгвокультурна свідомість мовців формується у просторі і часі таких сфер: когнітивної, лінгвістичної і соціокультурної.

Ключові слова: *українська мова, лінгвостилістика, словник, доля, лінгвосинергетика, Шевченкова мова.*

The purpose of the article is to attempt a linguocultural study of the linguistic folklorem ***fate*** *in contemporary Ukrainian literary language, taking into account a number of functions of linguistic consciousness. Among them, ontological-reflective, which begins the mental ideological structures of the world's linguistic picture; axiological-value, determining the attitude of the speaker, the nature of the relations*

and relations of the speakers; temporal-stylistic, marking the era, time and stylistic forms; ethical and aesthetic function as a response to the requests of social groups of speakers; interpretative methods and forms of interpretation of the new use of folklore stylists.

As a result, the linguistic consciousness can be defined as a series (totality) of ontological, socio-social and culturally predetermined positions (postulates, laws, rules), reflecting collective value orientations. Ethnolinguocultural consciousness of the speakers is formed in space and time in such spheres as cognitive, linguistic and sociocultural.

Key words: *Ukrainian language, linguistic stylistics, vocabulary, fate, linguistic synergetics, Shevchenko's language.*

Основним методом дослідження лінгвокультуреми *доля* є лінгвостилістичний та лінгвосинергетичний аналізи лінгвокультурологічних полів, яким передують компоненти семантико-контекстуального й аксіологічного підвидів аналізу. Важливою вимогою і умовою лінгвокультурологічного аналізу є дотримання відповідності інтерпретації мовного образу природі поняття, суб'єкта, (чи об'єкта) як культурологічної цінності. В результаті аналізу виокремлюються мовні одиниці, що позначають *реалему* (предметне значення), *ідеологему* (поняття) й культурну її функцію (*культурему*). Так виникає «збіжність креативної енергії автора, читача, тексту» [Сюта 2017: 52].

В українській мові усіх етапів її розвитку і в сучасній літературі поширене слово *доля.* Воно засвідчене у прадавній міфології, казках, приказках, переказах, піснях, фольклорних записах, діалектологічних дослідженнях, у розмовній народній і літературній українській мові. Про це свідчить фундаментальне дослідження Світлани Єрмоленко «Фольклор і літературна мова», в якому сказано: «У ряду поетичних означень до слова ***доля*** – *злая, лиха, добрая, молодая, лукавая, слухняная, нещаслива, козацькая, чорнобрива, неправдива, святая* спостерігаємо семантичне ускладнення народнопісенного мотиву. У фольклорі мотив *долі* властивий переважно сирітським і наймитським пісням та ще й з негативною конотацією: *Доле* моя *злая.* Чом ти не такая, як людська, чужая?; Із-за гори вітер віє, вже моя *доля*

в гості іде. Де ж ти, *доля,* була, що мене забула» [Єрмоленко 1987: 28].

Як лінгвоестетичний канон історично дуже давня і багатозначна фольклорема *доля*, диктуючи читачам нормативи мовочуття і мовомислення, у конкретних текстах продукує, так би мовити, «*безмовне знання* як певний стан людського усвідомлення, в якому усе, що має стосунок до людини, миттєво відкривається – не розуму чи інтелекту, а всій людській істоті в цілому смуга енергії, наявна у людини» [Кастанеда 2017: 198]. Ця «смуга енергії» породжується в тексті як найвищій мовній діяльності, у якому комплексно і паралельно взаємодіють кілька рівновеликих систем: система мови як код, мовлення як мовна діяльність автора, комунікативна інтенція (ідея, задум, стратегія, тактика), дія, середовище, в якому фольклорема «доля» є й лінгвосинергемою. В естетичний канон нової української літературної мови, зокрема в її традиційний поетичний словник, ввійшла народнопісенна лексика, широко вживана в поезії Тараса Шевченка. І починає низку таких поетизмів слово «доля»: «доля, воля, душа, дума, думка, святий, слово, мова, вода, сирота, сиротина, мати, серце, око, слово, слава, сльози, Україна, Дніпро, хата, поле, тополя, верба, гай та інш.» [Єрмоленко 2016: 348].

У «Словнику мови Шевченка» стилістема *доля* диференціюється у таких стилістичних значеннях: у граматичній формі позитивного вокативу: «*Лихо моє!* ***Доле*** *моя!; Мамо моя!..* ***Доле*** *моя!;* ***Доле*** *моя, доле! Де тебе шукати?;* у кличній формі зі значенням вигуку для вираження почуття горя, розпуки: *О* ***доле****! – і похилилась, мов тополя; О* ***доле****! Доленько моя!*. У прикладкових сполученнях зі значенням очікування, побажань вільного, щасливого, безпечного життя: *доля* – воля, *доля* – доленька, талант – *доля*, щастя – *доля*, *доля* – щастя: *Де поділась* ***доля*** *– воля, Бунчуки, гетьмани?* У багатьох поетичних прикладах стилістема *доля* має оцінні атрибути: *Серце моє,* ***доле*** *моя!* ***Соколе мій милий****!;* ***Панно, доле моя****! Іди ж* ***доле,*** *за* ***журбою, Доле моя нещаслива****;* ***О доле! Лукавая доле****!;* ***Доле! Доле****! Моя ти* ***співаная воле****! Моя ти* ***доле чорнобрива****!* ***Моя доле***

неправдива**…; **Моя порадонько святая**! **Моя** ти **доле молодая**! Не покидай мене. Із домовини воззову. І думу **вольную**… О **доле**! **Пророче наш! Моя ти доне**!; Над неправдою людською, Над **долею злою [Словник мови Шевченка 1964: 197-198]. Багато дослідників, згадуючи Шевченка, звертають увагу на його винятково трагічну життєву долю, сумісну і синергійну з долею рідного краю та його народу. Цитуючи поезію Шевченка «Мені однаково», Сергій Єфремов писав: «Не знаю, чи у всесвітній літературі пролунав коли-небудь ще один такий крик серця з безмірної туги та жалю за рідним краєм, чи знайдеться поет, щоб так дуже любив свій край, побивався за ним і так до нього рвався. Правда, що взагалі не багато на світі таких великих душ, як у Шевченка, і не часто доводиться їм зазнавати такої *долі* важкої; на власній шкурі перетерпівши все, що *доля* одважувала у нас кріпакові. І талант Шевченка, і його безталання – це надзвичайна трагедія виборної людської натури, що виходить сам-на-сам битися з убивчими обставинами околишнього життя й наостанку силою свого духа таки перемагає їх» [Єфремов 1995: 368].

Час творчості Шевченка, на думку видатного фольклориста і музикознавця Філарета Колесси, це середня доба – золотий вік української народної поезії, що приніс із собою козацькі історичні пісні, думки та буйний розвиток любовної лірики. Оспівана в українських народних піснях тема про козака-сироту, що шукає на чужині *долю* і гине, мабуть, особливо тривожила поета аналогією до його особистої *долі*. Тому вона звучить і в ранніх поезіях «Тече вода в синє море, Та не витікає, Шука козак свою *долю*, а *долі* немає», «Думав *доля* зустрінеться, спіткалося горе» (1838). І в пізніших поезіях: «Шукав *долі* в чужім полі. Та там і загинув» (1840); «Та й пішов, торбину взявши, За синєє море Шукать *долі»* (1848).

Шевченко сам будував морально-філософські підвалини свого життя і своєї творчості. Життєпис Шевченка відтворює той шлях страждань, які рідко випадають на долю однієї людини. «Тарас знав усе горе людське, в тому числі й таємницю смерті, бо читав святі тексти над померлими... І була в малому хлопцеві якась внутрішня сила, що гнала його

до смутно відчуваного світу високої культури» [Попович 2001: 363]. Шевченко все життя думав про несправедливість долі, а тим самим про Божу несправедливість, про недосяжність гармонії й краси у світі або, краще сказати, про те, як цю гармонію і красу вибороти. Тому пише він не тільки про *долі*, в яких легко знайти причину, винного, а й про *долю* як шлях людини в цьому житті через трагедії, зло й несправедливість, – ось той постійний мотив, що не просто турбував, а дошкуляв і пік глибокою раною поетову душу, бо його народ у кріпацтві, у неволі, в недолі.

Особливо зворушливими є словосполуки демінутива *доленько: **Доленько моя, Матінко моя; О доле! Доленько моя**! О Боже мій! О мій єдиний!; Ходімо ж, **доленько моя! Мій друже вбогий, не лукавий!*** [Конкорданція 2001].

Як поетична героїня, Доля відвідала і поетичну творчість Івана Франка у поезії «Три долі»: *І мовила одна (богиня – **Доля**): «Душе щаслива, Даю тобі **талант** яркий, Будь сильна ти, і ясна, і мислива, Твій ум живий, твій зір палкий!» А друга мовила: «Від мене прийми багатий **скарб чуття**, Бажання **правди** не страждене, Бажання **вільного життя***». *І третя мовила: «Фантазія твоя хай буде многоплодна, А в серці твоїм хай горить Огнем могутнім **гордість благородна**, Перед ніким чола щоб не корить*» [Франко].

Фольклорну конотацію неймовірної синергії та експресії спостерігаємо у поезіях збірки Лесі Українки «На крилах пісень»: *По світі широкому буде та пісня літати, А з нею надія кохана, Скрізь буде літати, по світу між людьми питати, Де схована **доля** незнана? Полине за синеє море, полине високо, високо. В небесні простори І, може, спітка тую **долю.** І може, тоді завітає та **доля** жадана до **нашої рідної хати**, До **тебе, моя Україно** мила, кохана, Моя безталанная **мати**!* («Гімн»); *Туга даремная!.. **Доля** таємная Тебе чека; Ясна чи темная? Хто зна яка! Сором хилитися **Долі** коритися! Час твій прийде З **долею** битися, – Сон пропаде* («Колискова»); *Ох коли б мені **доля** судила Хоч побачити ранню зорю* («Безсонна ніч»); *Без **доленьки** на сім світі марне пропадеш!* («Русалка»); *Мене від тебе **доленька** жене Немов од дерева одірваний листочок* («Прощай,

Волинь, прощай, рідний куточок») [Леся Українка 2010: 50-61].

В поезії Ліни Костенко «Доля» відображено народне розуміння поняття *Долі* через образ чудернацького базару, де продавалися різні *долі: Хто купував собі* ***Долю*** *за гріш, А хто за мільйони. Дехто щастям своїм платив. Дехто платив сумлінням. Дехто золотом золотим. А дехто вельми сумнівним.* Обрана поетесою ***Доля*** відповіла їй: *«За мене треба платити життям, а я принесу тобі горе… Поезія – рідна сестра моя! Правда людська – наша мати».* Скінчився сон, а **Доля** поетесі зосталась [Костенко 1989: 34]. Доля поетеси нагадує долі великих українців – попередників Ліни Василівни – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та інших великих митців, які справді платили життям, здоров'ям за талановиту долю.

Як свідчить «Етимологічний словник української мови», лексема *доля* належить до праіндоєвропейського лексичного фонду і мала такі прямі і похідні значення:

«*до́ля* «частина; талан» (анат.) мигдалик, [ділянка поля, … до́льник «вид тонічного вірша»], [безді́лля, безді́льний], бездо́лець, бездо́лля, бездо́льний, бездо́льник, здо́льний, здо́льщина, знедо́лений, знедо́лити, [недо́лець] бездо́лець Ж недо́ля; – р., бр. до́ля, др. доль, n. dola, ч. dola, ст. dole, слц, dol'a, схв. ст. [dol(a)]; – псл* dolja «частина», пов'язане з dĕliti «ділити»; – споріднене з лит. <u>dalis</u> «частина» [dalia] «тс. доля, щастя», dalyti «ділити, лтс. dala [dalis] «частина», дінд. dalam, тс.; шматок, половина…, доля) (ЕСУМ ІІ. 1985: 107].

Очевидно, що *уділ, частку, долю* чогось (землі, худоби, майна) родина мала давати молодому подружжю на господарювання, і це значно впливало на його життя. Тому в людності формувалося поняття саме *гарної, щасливої долі* як забезпеченого, спокійного життя і відповідно протилежне розуміння *нещасливої, лихої долі – непевного життя, бідування*. До семантики *долі* причетна і семантика давніх слів *ділити* і *дати, давати, частину, уділ.* Українське слово *дати* походить від праслов'янського *dati* (порівн., д.-інд. «dádāti» дає; лат. «do», лит. «dúoti» [ІУМ 1983: 23]).

Доля – це і етнопсихолінгвальна одиниця, можна сказати: лексема, концепт і водночас лінгвокультурема української мови, що ідентифікує національну мовну особистість, її пошуки сенсу буття. Лінгвокультурема «доля» функціонує переважно у фольклорі, у художніх текстах, народних піснях, приказках, у поезіях, у живому розмовному народному мовленні, що розкривають внутрішній світ думок і почуттів людини. На цьому матеріалі постає уявно-предметний зміст лінгвокультуреми «доля».

«Словник синонімів української мови у двох томах» подає дві лексеми: 1. Доля і 2. Доля із систематикою їхніх синонімічних значень. Перша лексема – концепт: 1. *Доля* охоплює значення – хід подій, напрям життєвого шляху людини, обставини життя: *талан, жереб, щастя* (фолькл.); *судьба, фортуна, планета, планида* (розм.), *уділ,* (істор.). Вони ілюстровані прикладами: *мій **латаний талане, доле темна та німа*** (І. Франко); *тягне **жереб** свій **злиденний*** (П. Грабовський); *мені **випала** щаслива **планета*** (О. Ковінька); *Нелегкий це **припав** тобі **уділ*** (І. Кочерга). Це надає підстави вважати слово «доля» і лінгвосинергемою, що поєднує, притягує енергетичні струни тексту про особистості, якості, події, факти. Наприклад, глибокі думки про *долю* Тараса Шевченка, нашого народу і мови висловив Іван Дзюба: «*Він [Шевченко] сам був народ, бо жив його життям і поняттями. Це була саме **доля**, тобто більше, ніж навіть цілковита **посвята** себе **служінню рідному народові.** Звідси, з одного боку, гнівне картання соціальної несправедливості, життєвої неправди, з другого, – пристрасне слово про героїчні моменти національної історії, пов'язані з боротьбою за волю, про звитяжний дух народу, ... з метою **розбудити** приспану національну **свідомість** і **дух** народу. Звідси – ... ототожнення **вітчизни** та її **долі** з трудящим людом та його **долею»**...* І про **долю мови як національну цінність** писав Іван Дзюба*: «...мова (те, що закріплене в мові) – це найголовніше і найглибше **джерело національної духовності** взагалі, і **доля мови** – це не просто **доля літератури** та інших пов'язаних **зі словом видів мистецтва**; це і **доля національної духовності** ...*

нації *взагалі. Зараз у нас дедалі більше говориться* ***про долю рідної мови****, і говориться з належною тривогою. Але при цьому нам не можна забувати і про другий бік цієї справи: про* ***духовну*** *й* ***інтелектуальну забезпеченість українського слова на всіх рівнях його побутування»*** [Дзюба 2008: 584]. *Долю* нашої землі покриває територія мови Шевченка, тобто української мови.

Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К. : Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 716 с.

Етимологічний словник української мови: У семи томах. – Т. 2. – К. : АН УРСР, 1985.

Єрмоленко С. Я. Естетичний канон літературної мови // Територія мови Тараса Шевченка. Монографія / С.Я. Єрмоленко. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 с.

Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 134 с.

Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 685 с.

Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983.

Кастанеда К. // Всесвіт. – 2017. – №1-2. – С. 198.

Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка. A concordance to the Poetis Works of Taras Shevchenko. Редакція й упорядкування Олега Ільницького, Юрія Гавриша. Volume One. Том перший. Shevchenko Scientigic Societu, USA New York. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Esmonton-Toronto. 2001. – 773 с.

Леся Українка. На крилах пісень. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»). Ч.1. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010.

Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 558 с.

Попович М. Тарас Шевченко. Життєвий шлях, особистість // Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : АртЕК, 2001. – 727 с.

Словник мови Шевченка: В двох томах. – Т.1. – К. : Наукова думка, 1964.

Сюта Г. Текст як поняття теорії лінгвосинергетики / Г. Сюта // Культура слова. – 2017. – Вип. 86. – С. 52 – 62.

REFERENCES

Dziuba, I. (2008). Taras Shevchenko. Life and creativity. Kyiv: Vydav. dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» (in Ukr.)

Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. In 7 vol. (1985). Vol. 2. Kyiv : AN URSR (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2016). Aesthetic canon of literary language. In *Terytoriya movy Tarasa Shevchenka*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1987). Folklore and literary language. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Yefremov, S. (1995). History of Ukrainian Literature. Kyiv: Femina (in Ukr.)

History of the Ukrainian language. Lexics and phraseology. (1983). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Kastaneda, K. (2017). *Vsesvit, 1-2*, 198 (in Ukr.)

A concordance to the Poetis Works of Taras Shevchenko (2001). Vol. One. Shevchenko Scientigic Societu, USA New York. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Esmonton-Toronto (in Ukr.)

Lesia Ukrayinka. Na krylakh pisen'. Lesia Ukrainka's Dictionary of Languages (on the material of the collection «On the wings of songs») (2010). Ch.1. Luts'k VNU im. Lesi Ukrayinky (in Ukr.)

Kostenko, L. (1989). Selected. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

Popovych, M. (2001). Taras Shevchenko. Life way, personality. In *Narys istoriyi kul'tury Ukrayiny*. Kyiv: ArtEK (in Ukr.)

Dictionary of the Shevchenko language. (1964). In 2 vol. Vol.1. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Siuta, H. (2017). Text as a notion of the theory of linguistic synergetics. *Kul'tura slova*, 86. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Статтю отримано 11.12.2017

Liubov Matsko

THE *FATE* AS A LINGUAL SYNERGETIC STYLISTEMA OF UKRAINIAN LANGUAGE

The purpose of this article is to attempt a linguocultural study of the role of lingual folklorema *fate* in the modern Ukrainian literary language, taking into account a number of functions of linguistic

consciousness. Among them, ontological-reflective, which begins the mental ideological structures of the world's linguistic picture; axiological-value, determining the attitude of the speaker, the nature of the relations and relations of the speakers; temporal-stylistic, marking the era, time and stylistic forms; ethical and aesthetic function as a response to the requests of social groups of speakers; interpretative methods and forms of interpretation of the new use of folk stylists.

The main method of linguistic studies is linguistic and lingual synergetic analysis of linguistic and cultural fields, which are preceded by components of the semantic-contextual and axiological subspecies of the analysis. An important requirement and condition of linguocultural analysis is compliance with the interpretation of the linguistic image of the nature of the concept, subject, (or object) as a cultural value. As a result of the analysis, the linguistic units representing the realem (substantive value), the ideologem (concept) and its cultural function (culturem) are singled out.

In Ukrainian language, in all stages of its development, and in modern literature, the word fate is common. It is certified in ancient mythology, fairy tales, sayings, retellings, songs, folklore records, dialectological studies, in colloquial folk and literary Ukrainian language. This is evidenced by the fundamental study of Svitlana Yermolenko "Folklore and Literary Language", in which says: "In a number of poetic meanings to the word *fate – evil, disaster, kind, young, lucid, obedient, unlucky, Cossack, black-browed, false, holy* – observe the semantic complication of folk-verse motive. In folklore, the motive of fate is predominantly orphan and hymy songs, and also with a negative connotation.

УДК 811.161.2
Тетяна Беценко

ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНА СЕМАНТИКА НАЗВ ПОСУДУ В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ В. ГОЛОБОРОДЬКА

У статті засвідчено спробу розглянути особливості мовно-образної організації поетичних творів В. Голобородька. Проаналізовано семантику та емоційно-експресивне забарвлення номенів на позначення предметів посуду. Обґрунтовано змістову вагу та конотативні відтінки лексем у поетичному слововживанні, що пов'язані з традиційною культурою побуту українців.

***Ключові слова**: поетична мова, індивідуально-авторський стиль, поетичний мовосвіт, мовно-естетичний знак, мовно-естетична думка, поетичне мовотворення, ліричний контекст, семантика образу-символу, конотативний відтінок, емоційно-експресивний зміст.*

The article attempts to examine the peculiarities of the linguistic organization of poetry works by V. Holoborodko. The semantics and emotional and expressive color of the nomens on designations of dishes are analyzed. The substantive weight and connotative shades of lexemes in poetic words are substantiated, which are connected with the traditional culture of everyday life of Ukrainians.

***Key words:** poetic language, individual-authorial style, language-aesthetic sign, linguistic-aesthetic thought, poetic mood creation, lyrical context, semantics of symbolic image, connotative tone, emotional and expressive meaning.*

Поетична мова – сакральна царина індивідуально-авторської творчості. Слово в поезії вимальовується як ознака багатовимірності всесвіту, постаючи незглибимою і безмежно-нескінченною величиною, якою осягається і пізнається буття, втілене в художні форми та образи. Спостереження за способами та формами поетичного мовотворення талановитих митців важливе щодо з'ясування можливих шляхів розбудови підсистем мови, виявлення модусів розвитку мовно-естетичної думки. Одним із маловивчених у цьому аспекті є поетичний ідіолект В. Голобородька.

Різні аспекти творчості В. Голобородька розглядали М. Ільницький, А. Макаров, М. Антонович, О. Кузьменко, Ю. Шутенко, Т. Пастух та ін. Однак лінгвостиль митця поки що не осмислено повною мірою. Індивідуально-авторська манера письменника, без сумніву, є автентичним, непідробним, оригінальним явищем в історії української мовно-поетичної думки, тому потребує докладних різновекторних студій. У мовотворенні художника засвідчені нові грані словесно-образного кодування ідеї, нові образи і нові знаки-символи, засновані на канонах традиційної культури.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні художньо-образної семантики слів на позначення посуду в поетичній мові В. Голобородька.

Художньо-образна система поетичного мовосвіту В. Голобородька в основі своїй – наскрізь національно маркована. Кожен елемент мовносвітоглядної поетичної парадигми митця пронизаний національним колоритом, національно-мовною образотворчістю, спорідненою із прадавніми фольклорними джерелами. Поетична картина етнобуття в баченні митця – споконвічно проста й зрозуміла; її осердям є відомі, знані всім реалії. Увагу привертають переосмислені в художньому ключі назви посуду.

Лексико-семантична група назв посуду в ліричному континуумі художника представлена номенами **глечик, кухоль, відро, тарелі, чарки, склянка, чашка, ложка** тощо. Найуживанішими є підстави вважати **глечик, відро, кухоль**. Зазначені номени художньо обігрує митець. Від прямого називання предмета письменник переходить у площину абстрактно-узагальненого мислетворення. Відбувається формування поліфонічних, багатозначних образів, як-от: *А твоє обличчя біле,/ як тарілок білий ряд,/ як тарілка, що розбилась,/ випавши із білих рук./ Б'ються тарілки об землю./ На черепки – твоє життя* («Після весілля»).

Мовно-образний знак **глечик** можна вважати поетичною універсалією В. Голобородька. Це улюблений художній образ письменника.

Відомо, що *глек*, зменшена форма *гле́чик*, – висока кругла з вушком (рідше без вушка) посудина для зберігання, головним чином, молочних продуктів (молока, сметани тощо). Може бути як керамічним, так і металічним (бронза, луджена мідь). Залежно від призначення різниться розміром і формою. Незамінний атрибут українського сільського побуту. Глечик – дуже давній вид посуду та домашнього кухонного начиння, відомий усім народам; стародавній предмет хатнього ужитку, що сягає часів найперших цивілізацій. В Україні споконвіку використовували глечики, виготовлені з глини. Про значущість названого предмета у повсякденні свідчить В. Жайворонок [Жайворонок 2006: 137].

У поетичній світобудові В. Голобородька **глечик** постає як елемент (складник) макрокосмосу. Відтак філософія поетичної думки митця ґрунтується на уявленні, що означений предмет – найдавніший і універсальний у побутовому використанні – вміщає в собі світ і вічність. Розгляданий номен виступає в різних мікроконтекстах (*жінка з глечиком молока; глиняних глечиків рік/ до губ; в глечику глинянім; глечик легкий; в глиняному глечику; глечик на двох; золоті глечики груш* та ін.). Помічаємо, як в авторській уяві щоразу варіює, видозмінюється, по-іншому змістово й алегорично-символічно переосмислюється образ.

У складі генітивної метафори: ***глиняних глечиків рік/ до губ*** – **глечик,** очевидно, символізує предковічне, невмируще, прастаре буття з його укладом, гармонію людини і природи, їх нерозривність, співзалежність у довічнім, безсмертнім плині життя: *Прихильності/ роси до трави/ пташки до гілки/ щоки до щоки/ і мені забаглося прихильності/ волохатих долонь лісів/ до голови/* ***глиняних глечиків рік/ до губ****/ подорожників доріг/ до ран прихильності…* («Прихильності…»).

Неоднопланово, багатомістко вимальовується семантико-конотативний зміст ентнознака **глечик** у контексті нижченаведеного твору: *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору: / коси чорні і станом тонка, / у очах ніби синє море. / Стала й слухає, як воно / щось балакає в глечику глинянім, / і сп'янили слова, як вино, / тихим звуком забутого імені. / І прислухалася до тіла свого, / молоком ніби білим наповненого: / розгорялося молоко, як вогонь, / і палило кордони недозволеного. / Так стояла, а глечик легкий / на руках – як дитина маленька. / Так стояла, а чоловіки/ були схожі на того, хто далеко* («Жінка з глечиком молока»). У тексті компонент **глечик** виступає в синтаксичній функції неузгодженого означення (**жінка з глечиком молока**), обставини місця (**в глечику глинянім**), суб'єкта дії (а **глечик легкий** / на руках – як дитина маленька).

У першому випадку він слугує підкресленню ознаковості суб'єкта дії, у другому – є своєрідною фіксацією локусу, актуального для твору, у третьому – засвідчує роль

предмета як виконавця дії (відтак указує на його важливість, значущість у образно-змістовому плані). Конструкція **глечик молока** (у структурі ***жінка з глечиком молока*** *зупинилася серед двору***)** семантично осмислюється як «жіноче начало», «одвічне призначення жінки на землі продовжувати рід, бути берегинею домашньоно вогнища»; у висловленні відчутний відтінок урочистості і піднесеності; зорова картина, що її створив митець, велично-приваблива і деякою мірою патетична: оспівується жіноча принадність і краса у одвічнім повсякденні: *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору:/ коси чорні і станом тонка,/ у очах ніби синє море.* Разом з етнознаком **глечик** актуалізовано образ **молока** – символу материнства, жіночості; тому **молоко** (як одухотворена істота) «балакає» у глечику: *Стала й слухає, як воно/ щось балакає в глечику глинянім; І прислухалася до тіла свого,/ молоком ніби білим наповненого.* І насамкінець глечик з молоком у поетовій уяві трансформується в образ **немовляти**: *Так стояла, а глечик легкий / на руках – як дитина маленька.* Народження і продовження життя митець закодовує в образі глиняного глечика з молоком, що його тримає жінка.

У іншому випадку глечик усвідомлюється як вмістище життя, як пробудження від спочинку і початок дня, одночасно як одвічність, первозданність життєвого укладу, атрибут українського сільського побуту: *В глиняному глечику, як бджоли, / молоко уранішнє гуде, / пахощами сяє серед столу / паляниці сонечко руде. / На* ***тарілці*** *молода цибуля, / квашені із діжки огірки, / в гарно розмальованому* ***кухлі*** */ мед такий пахучий і липкий. / „Мамо, наготуйте на роботу – / я коситиму аж у Крутій...”/ І плигає півнем на капоті / промінь із-за гаю золотий* («Ранок»). Українська картина селянського побуту – сніданку – малюється з допомогою предметів посуду, актуалізованих у вірші.

Складно, неоднопланово і різновекторно осмислюється семантико-конотативний зміст образу-символу **глечик** у нижчеподаному тексті: *Мати утопче стежку, на базар ходячи, / виносить же того молока, / щоб було з чого донечці одягання справити, / аж поки одного дня / донька не вріже*

косу, щоб заспокоїти матір: / «Мамо, я ж не на вік іду, /я ж іще повернуся» – / ***виллє молоко з глечика в ямку****, / сама влізе в порожнього* ***глечика*** *– / так мати й віднесе доньку на базар / тією ж утоптаною роками стежкою. / Понесе одягненою гарненько у домашній одяг: / у хусточку з полотенця вишневого садка, / у спідничку із пілки квітучої луки, / у сорочку, прикрашену по рукавах квітами / з городчика, / а принесе на базар – дитина гола! / Хоч і спало дорогою, а зуміло ж роздягтися, / одяг свій крадькома повикидати, / що й мати не побачила, – / доведеться тепер в усе міське одягати. / Віднесе мати доньку на базар / та й продасть. Чи продасть, чи так віддасть, / та відтоді стане доньку додому чекати, /вістки хорошої від доньки дожидати. / «Зозуле, зозуле, / пташко сіренька, що так сумно куєш у садку, / чи ти не за доччиною косою прилетіла?!* («Зозуля при перуці»). Треба гадати, що висловлення: **виллє молоко з глечика в ямку**, **сама влізе в порожнього глечика** – означає, що донька позбудеться материнської опіки, подорослішає, стане самостійною тощо, деякою мірою віддалиться від споконвічних родинних, етнічних канонів життєбуття.

У поетовому образно-асоціативному мовосвіті **глечик** вимальовується як атрибут гармонії почуттів, злагодженості, порозуміння, симпатії, як символ закоханості юних сердець: *Улітку-літечком / ми збирали з дівчиною суниці. /* ***Глечик*** *був один на двох, / дівчина тримала його у своїх тоненьких руках. / Я милувався, / коли вона нахилялася, / щоб розшукати ягоди у траві, / нахилялася квіткою, / як би от на неї сів метелик. / А потім дівчина зникла, / вона упала у траву / і пропала: / її тіло стало травою, / очі – росою, / і щоки стали ягодами. / Я все гукав її, я усе марно гукав, / бо чув лише, як вона усміхалася листочками, / як вона ворушила стебельцями, / та бачив лише, як вона дивилася у небо росою. / І я збирав на її щоках ягоди. /А про* ***глечик*** *ми з дівчиною забули. / Геть зовсім забули* («Глечик на двох»). У останніх рядках, напевне, **глечик** постає як символ пам’яті, як спогад про втрачене кохання.

Своєрідно полонить уяву читача, увиразнює та збагачує художню мову метафорична конструкція В. Голобородька

золоті глечики груш, побудована на перенесенні ознак за формою і кольором (до речі, груша, як і глечик – улюблені поетоніми митця): *Груш натрусили з матір'ю у садку, і я набрав повну пазуху / маленьких золотих глечиків, / повних меду, / і поніс підбігцем у поле, / де батько пшеницю косив. / …/ Падають додолу / золоті глечики груш / і розбиваються / з тихим дзвоном* («Золоті глечики груш»). Художньо-образну конструкцію **золоті глечики груш** справедливо зараховувати до найпоетичніших висловів сучасного українського віршотворення.

Отже, слово-образ **глечик** у поетичному мовосвіті письменника – суттєва і художньо значуща реалія. У свідомості митця поєднує семи «символ національного буття», «атрибут сільського побуту», «оригінальна прикметна прикраса кухонного начиння наших предків», «вмістище минувшини і прийдешності, грядущого»; «макрокосм та матерія вічності етнобуття». Відтак **глечик з молоком** – «символ жіночості і материнства», **глечик на двох** – «символ кохання». Мовно-естетичний поетичний знак **глечик** позначений емоціями піднесеності, урочистості, величності. Це символ українського сільського побуту.

Не менш багатозначний і не менш красномовний, надто важливий і промовистий у поетикальній системі митця такий доволі «буденний» і простий знак, як **відро**. Відповідно до 11-томного СУМ **відро́** – «1. Металева або дерев'яна посудина з дужкою для носіння й зберігання води тощо. 2. *заст.* Міра, що дорівнює вмісту відра (близько 12 літрів [СУМ 1: 631]. Згідно з «Енциклопедичним словником Брокгауза і Єфрона **відро** як господарський посуд зазначається в літописі Нестора за 997 рік в оповіді про напад на Київ печенігів. У «Руській Правді» відро є виміром вмісту, який дорівнює приблизно 15 фунтам борошна і 24 фунтам води. **Відра** (водоноси) згадуються в Біблії. Отже, відро – дуже давній предмет хатнього і взагалі господарського вжитку наших предків. Письменник уживає лексему **відро** переважно в першому значенні: «металева або дерев'яна посудина конічної чи циліндричної форми, з дужкою для носіння й зберігання води та іншої рідини». Не спостерігаємо використання якогось

із синонімічних відповідників типу **конóвка, шапли́к, цебéрка, цебéрко**, **цебри́ця** фольк., **кóнва [кі́нва]** діал., **ки́бель** діал., **пу́тня** діал.; **цéбéр**, **цебрó**; **баддя́** рідше. Не фіксуємо варіантів **відерце, відерочко, відерко.**

Взагалі поетика номена **відро** є дивовижною в художньому світогляді В. Голобородька, незвичайною, екстраординарною в українській поетичній творчості. Буденність предмета, його «непомітність», звичність і простота не давали підстав митцям оспівувати цей атрибут господарювання. Відро – обов'язкова, неодмінна реалія сільського щоденного побуту, предмет господарського вжитку. Цей зв'язок чітко зберігає митець. Крім того, він апелює до народнопоетичних джерел. Як відомо, у фольклорній картині світу **відро** – прикмета української етнодійсності, повсякденного вжитку: дії, пов'язані з використанням відер, щоденні і водночас ритуально-символічні: *Взяло дівча відра / Та й пішло по воду. / А там хлопці-риболовці / Та ще й козацького роду* («Взяло дівча відра»); *Візьму відеречка та й піду по воду, / Бо там хлопці-риболовці із чесного роду* («Куколю, куколю, не рости по полю»)*, Я ж не топила, / Я ж не варила, / А йшла по водиченьку – / Відра побила* («Ой гиля-гиля, гусоньки, на став»). На основі цих прикмет, давніх уявлень митець вибудовує індивідуально-авторську ліричну символіку та змістове, образно-емоційне коло поетоніма **відро**.

Якщо **глечик** у художньо-образному світобаченні митця корелює з поняттям *молоко*, то відро – з поняттям *вода*. Вода ж – джерело життя, ознака і обов'язковий складник буття. Поезія «Чисті криниці» є своєрідним обігруванням ланцюгово співвіднесених і зрозумілих нам понять: **відро – вода – життя**: відро призначене для того, щоб брати воду; відсутність води (порожні відра) – завжди було і залишається дуже недоброю ознакою, передвісником невдачі, також промовистим показником / свідченням екологічної катастрофи, небезпеки, непридатності для життя.

У мовній практиці повсякдення лексема **відро** вживана у конструкціях *взяти відра і піти по воду, діставати відром води, витягати відром води, носити воду відрами, повні /*

пусті, порожні відра, перейти з повними / пустими відрами дорогу, напитися води з відра, напувати з відра, лити з відра, вилити воду з відра, дощ ллє як з відра, витягти відро та ін. Наприклад, у фольклорі: *Ой став Роман жартувати / З відер воду виливати /– Ой Романе, Романочку, / Не лий воду на сорочку* («Ой у полі криниченька»), *Шла дівчина до криниці, / Набирать собі водиці, / Та водиця в зелен-зелен гаю, / Дивні чари крапля має. / Перейди дорогу до мого порога / З відрами вповні, зачерпни зірниці / З дивної кирниці, подаруй мені* («Шла дівчина до криниці»), *Ой то ж не зоря – / Дівчина моя / З новенькими та відерцями / По водицю йшла. / «Дівчино моя. / Напій же коня / З рубленої нової кринички, /З повного відра!»* («По той бік гора»).

У поезії «Чисті криниці» **відро** засвідчене в розгорнутій порівняльній конструкції – «оцинковане дзвінке сонечко, що дарує косарям холодняк у спеку», воно – оживлений, одухотворений (персоніфікований) предмет: **«летить відро і чіпляється за гілля придорожніх дерев»**: *Над дорогою пшениці, / як дівочі коси, в які вплетений червоний горошок. / Дорогою котиться пошарпана вантажівка-гарба. / Черкаються колеса об пшеничні коси. / Котиться гарба. / Збоку, на дротяному гаку, теліпається відро. / **Летить відро, як оцинковане дзвінке сонечко, / що дарує косарям холодняк у спеку**. / **Летить відро/ і чіпляється за гілля придорожніх дерев, / притрушених соломою*** («Чисті криниці»). Відро уявляється як річ, що призначена для людини, її життєдіяльності. Страшна звістка про відсутність води, зникнення криниці засвідчена у формулі ***з порожнім відром*** (в триступінчатій конструкції): *Підійшов до кринички, / аж вона – пересохла: / біл камінь почорнів від спеки, / зелена трава пожовтіла від спеки, / блакитна квітка посіріла від спеки. / **Так і повернувся з порожніми руками, / з порожнім відром, / з порожнім ротом.*** Сільський побут, класичний інтер'єр сільської української хати (**криниця, відра на лаві, коромисло**) митець змальовує точно і скупо: *«Іди, доню, по воду / до Чумакової криниці – / он відра на лаві, / у кутку коромисло – / іди, доню, по воду».* Письменник органічно вплітає фольклорний образок: давній звичай

носити відра на коромислі. Це натяк на те, що разом із занедбанням природи відбуваєься забуття звичаїв, пор.: *Несе Галя воду, Коромисло гнеться…* (Укр. нар. пісня). У всьому контексті твору **відро** осмислюється як одухотворена істота, як предмет, що дає життя, як персоніфіковане створіння: *«полетіло відро у криницю, / співаючи боками, сміючись срібними ланцюжками» (**полетіло** (подібно до птаха), **співаючи боками, сміючись** (подібно до людини): Пішла дівчина до криниці, /дильом дильованої, / м'ятою обсадженої, / ногами обтоптаної. / **Почепила відро,** / побігли руки по ключу, / **полетіло відро у криницю,** / **співаючи боками,** / **сміючись срібними ланцюжками.** / **Витягла відро –/ а в ньому немає ні крапельки води!*** Відсутність води у відрі, яке витягли з криниці порожнім, – знак біди, тривоги, знак екологічної катастрофи, недбалого господарювання людини на землі, безвідповідального ставлення до природних багатств. Антропоморфізований образ-символ **відро** постає як мірило поведінки людини на землі, як критерій її інтелектуально-фізичної діяльності (**порожнє відро**), як показник ставлення до природи; поштовх для того, щоб замислитися над поводженням, діяннями господарів землі: *Прийшов комбайнер до криниці із відром, / а в комбайнера на спині / солом'яне сонце. / **Бряжчить відро, / опускається у криницю, / глухо б'ється у дно / і летить догори порожнє. /** Стоїть комбайнер, / облизує губи, порепані, як дорога, / **бряжчить відро, / котиться геть / і сміється**.*

У поетичній пам'яті В. Голобородька збережено згадки про давні, сакральні картини етнобуття; обов'язковим атрибутом таких словесних етнополотен є ***криниця***, *вода у відрі на зрубі, яка балакає*: *Сидять косарі коло криниці / на розстелених вільхами зелених тінях). / Сидять косарі – обідають. / А в криниці груші медові, / накидані косарями. / **І балакає вода у криниці, / і балакає вода у відрі на зрубі***. Закінчується поезія філософськими роздумами митця про пам'ять води (здатність води зберігати інформацію, отже, властивість води «вміщувати» відомості про минуле, слугувати пам'яттю поколінь, традицій): *В криницях*

збираються люди. / Хто бере з неї воду – / залишається в ній. Формула **набирати воду** в оригінальному словесно-образному орнаментуванні митця: **набираючи воду, набирають у відра** сусідів, коханих і матерів, – свідчення спорідненості поколінь, ознака пам'яті*: І кожного разу, / **набираючи воду, / набирають у відра** / сусідів, / коханих / і матерів. / І тоді п'єш їхні обличчя. / А кого ж я нап'юся, / коли криниці посохли, / коли стежки-доріжки до криниць / заростають тернами?*

Узвичаєні в мовній практиці конструкції *відра бряжчать, винесла відро з водою*, введені до поетичних творів, є ознаками побуту і водночас – знаковими величинами. Сільське буття асоціативно закарбовується в свідомості, пов'язуючись із такою деталлю, як *бряжчання відер ранками*: *Тебе ранками **відра** будять, / що бряжчать біля колодязів. / Тебе ранками півень будить / на подвір'ї на одній нозі* («Пробудження»).

Риса людяності, чемності, гостинності закодована у формулі **винесла відро з водою:** *Спинилися в селі коло одної хати, / із кузова стрибнули на траву, / і жінка **винесла відро з водою,** / і кухоль бився дзвінко об боки. / Пили й відходили, щоб інші / з криниці полив'яної пили, / вечірньою світлицею відгонила вода* («В дорозі»). За біблійними заповідями, морально-етичним кодексом українців дати подорожньому напитися води – святий обов'язок.

Семантика конструкцій з номенами **вода** і **відра** зіставлювана з поняттям **життя** (протилежне – *смерть*): **дати води напитися** – врятувати від смерті. Митець вдається до обігрування канонічної думки. У семантиці висловів «**воду несла», «**на могилці синовій **відра поставила**» спостерігаємо актуалізовану паралель життя – смерть**: вода – відра – смерть – сльози – біль:** *По селу стежка, / по стежці – мати. / Ішла мати стежкою, / **воду несла.** / До криниці стежка, / додому – мати. / Ішла мати додому, / та не к дому прийшла. / «Ой куди ж ти, стежечко, мене привела: / не на кладовище, а додому я ішла». / На могилці синовій барвінок послався, / на могилці синовій **відра поставила**. / «Ой куди ж*

ти, стежечко, мене завела: / ішла додому, а до сина зайшла» («Несла мати воду»).

У всіх випадках слововживання поетонім **відро** актуалізований із поняттями **колодязь, криниця, вода, пити, брати воду** тощо.

Урочисто-піднесений відтінок означеного образу помітний у метафоричному контексті **набирати відром пісні (**разом з поетичними переосмисленнями понять **відро, вода, криниця): *І викопаю у чолі очей криниці,*** *Я хочу* ***напитися води*** *«Катерини»: Умочу пензля в квітучі вишні, / намалюю йому біле чоло, / а на чоло трактори вийдуть / і хрущі загудуть, як село. / А на чолі маятимуть крила – / зелені крила доріг навесні…/* ***І викопаю у чолі очей криниці,*** */* ***щоб набирати відром пісні!*** */ Я хочу* ***напитися води*** *«Катерини», / захлинутись в аральських пісках, обмитися в пожежах Чигирина, / щоб вишень добра принести в руках. / Щоб порізати хлібину правди, / сіллю справедливості посипати по землі! / Я хочу піти у білий празник / і стерти об дорогу не одні постоли…* («Білий празник Кобзаря»).

Очевидно, висловлення ***І викопаю у чолі очей криниці,*** */* ***щоб набирати відром пісні!*** можна інтерпретувати як «виплекаю у собі прагнення і палке бажання якнайбільше спізнати й осмислити талант генія нації – її піснетворця, що невпинно духовно збагачує народ». Натомість висловлення *Я хочу* ***напитися води*** *«Катерини»* означає «насолодитися пророчим, болісним і живодайним словом Кобзаря, що незмінно є вічним співцем національного буття».

Характерною прикметою ідіостилю В. Голоборолька є також тяжіння до переосмислення інших назв на позначення предметів посуду**: ложка, кухоль, келих, чарка, тарілка, чашка, горщик, склянка** тощо.

Світ (світ природи, світ побуту, світ етнодійсності, світ людських почуттів, світ предметний і емоційно-чуттєвий, світ конкретний і уявний, здогадуваний, нафантазований) у філософському осмисленні В. Голобородька взаємопов'язаний, асоціативно-переплетений, наскрізно одухотворений. Найменування предметів посуду, що є споконвічними у побуті наших предків, постають як

персоніфіковані реалії. Неповторність митця вбачаємо у віртуозному вмінні побачити, віднайти нове, актуальне у звичному, традиційному.

Голобородько В. Повне зібрання віршів // В. Голобородько // tisk.org.ua/?p=8440

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури/ С. Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.

Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1.

REFERENCES

Holoborodko, V. Complete collection of poems. Retrieved from: tisk.org.ua/?p=8440 (in Ukr.)

Yermolenko, S.Ya. (2009). Lingual and aesthetic signs of Ukrainian culture. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (Ed.) (2001). Ukrainian language. A short glossary of linguistic terms. Kyiv: Lybid (in Ukr.)

Zhaivoronok, V. (2006). Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Directory. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Billodid, I. K. (Ed.). (1970 – 1980). *Dictionary of the Ukrainian language*. (Vol. I – XI). Vol.1. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Статтю отримано 15.12.2017

Tetiana Betsenko

ARTISTIC SEMANTIC OF WORDS FOR THE DESIGNATION OF DISHES IN THE POETIC LANGUAGE OF V. HOLOBORODKO

Poetic language – the sacred kingdom of individual and author's creativity. The word in poetry emerges as a sign of multidimensionality of the universe, presenting a profound and infinite-infinite quantity, which comprehends and recognizes being embodied in artistic forms and images. Observing the ways and forms of poetic synthesis of talented artists is important in terms of finding out the possible ways of developing subsystems of language, identifying modes of development of language and aesthetic thought. One of the little-known in this regard is the poetic idiostyle of V. Holoborodko.

The lexico-semantic group of names of dishes in the lyrical continuum of the artist is represented by a nominium jug, mug, bucket, glasses, glass, cup, spoon and others like that. The most used, perhaps, is a jug, a bucket, a mug. The abovementioned names are artistically played by the artist. From the direct naming of the subject, the writer becomes a plane of abstract, generalized thought formation. Polyphonic, multi-valued images are formed.

In the aristocratic idiolect of V. Holoborodko, the names of dishes acquire the status of poetonyms. They associate with the focus of the macro space of national life, are peculiar indicators of the spiritual dimension of the nation.

The world (the world of nature, the world of life, the world of ethno-realism, the world of human feelings, the world of subject and emotional-sensual, the world concrete and imagined, guessed, nafantazovanny) in philosophical comprehension V. Holoborodko interrelated, associative-interlaced, transcendentally inspired. The names of items of dishes, which are original in the life of our ancestors, appear in the poetry of the artist as personified realities. The artist's uniqueness of the word we see in virtuoso ability to see, find a new, relevant in the traditional, traditional.

УДК 811.161.2’271.12 Наталія Голікова

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НОВОТВОРИ В МОВОСТИЛІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті проаналізовано субстантивні інновації в художньому дискурсі П. Загребельного. З опертям на категорію оказіональності та на прескриптивний і дескриптивний різновиди мовної норми виділено дві групи неолексем: потенційні та власне оказіональні іменники. Виявлено, що досліджувані новотвори відбивають загальномовну тенденцію щодо найактивнішого способу словотворення – суфіксального. Досліджено структуру стилістичних значень та особливості функціонування аугментативів і демінутивів, а також низки власне оказіоналізмів, змодельованих за допомогою стилістичного прийому мовної гри. Зроблено висновок про те, що індивідуально-авторські новотвори мають безпосередній вплив на розвиток мовно-літературного стандарту, слугують цінною джерельною базою для його поповнення.

Ключові слова: *стилістема, мовна норма, оказіональність, потенційне слово, власне оказіональне слово, стилістичне значення, сема, мовна гра.*

The article analyzes substantive innovations in the artistic discourse of P. Zahrebelnyi. With the support for the category of occasionality and for the prescriptive and descriptive varieties of the linguistic norm, two groups of neo-lexemes are singled out: potential and actual occidental nouns. It was discovered that the novelties reflect the general tendency of the most active method of word formation – suffixal. The structure of stylistic values and peculiarities of the functioning of augmentatives and deminivatives, as well as a number of actual occasions modeled by stylistic reception of speech game, is explored. It is concluded that individual authors’ new developments have a direct influence on the development of the linguistic literary standard and serve as a valuable source for its replenishment.

Key words: *stylistema, linguistic norm, occasionality, potential word, proper ocasional word, stylistic meaning, sem, language game.*

Мовотворчість П. Загребельного завжди дивувала читачів як неординарним, глибоко філософським поглядом автора на події минулого й сьогодення, так і оказіональними

мовностилістичними засобами. Численні стилістеми, які в художньому дискурсі белетриста репрезентують категорію оказіональності, потребують оцінки щодо їх відповідності літературній нормі, а також щодо стилістичних функцій конкретних стилістем у художніх текстах.

Дослідники постійно наголошують на тому, що літературна мова, яка прагне до стандартизації, уодноманітнення, збереження традицій, і мова художньої літератури, що «виявляє виразну тенденцію до індивідуалізації висловлення, до пошуку таких засобів мовної виразності, які б асоціювалися з індивідуальною мовотворчістю, з мовним новаторством, із характерними ознаками мовної особистості» (Г. М. Сюта [Єрмоленко та ін. 2013: 42]), – це різні феномени національної мови. Не збігаються, зрозуміло, й поняття мовно-літературної норми та стильової художньої норми, хоч вони й мають обов'язкові точки перетину.

Аналіз інноваційних одиниць у художньому дискурсі П. Загребельного передбачає їх обґрунтування з опертям на прескриптивну та дескриптивну норму. Ідея розподілу мовно-літературної норми на такі два різновиди, що є актуалізованою в колективній праці «Літературна норма і мовна практика» [Єрмоленко та ін. 2013], а також у розвідках Т. А. Коць [Коць 2010], Г. М. Яворської [Яворська 2000] та ін., уможливлює об'єктивний підхід до визначення ступеня відповідності або, навпаки, невідповідності оказіоналізмів мовно-рівневим нормам. Пояснюючи специфіку двох типів літературної норми, Т. А. Коць наголошує: якщо прескриптивна норма як сукупність тенденцій відбору та правил використання мовних засобів засвідчена в словниках, граматиках, то дескриптивна норма відбиває реально вживані в мові лексеми, словоформи, конструкції, які не завжди відповідають установленим зразкам [Коць 2010: 48].

У романістиці П. Загребельного виявлено численні інновації, що потребують лінгвостилістичного обґрунтування в зв'язку з обома типами лінгвальної норми.

Серед авторських новотворів розрізняємо: 1) потенційні слова; 2) власне оказіональні слова. Потенційні слова

розглядаємо як неолексеми, утворені незвичним (раніше не апробованим) поєднанням тих чи тих узуальних морфем або основ, наявних у мовній системі. Власне оказіональні слова – це авторські новотвори, що не відповідають мовно-літературному стандарту, а подекуди й художньо-стильовій нормі.

У художньому дискурсі П. Загребельного всі потенційні та власне оказіональні слова є стилістично маркованими, однак вони істотно відрізняються між собою як ступенем наближення до узуальних одиниць, так і кількісним складом, способами й засобами словотворення, продуктивністю вживання, функціями.

Серед індивідуально-авторських іменників розрізняємо неодеривати, що виникли за зразком узуальних субстантивних слів такими способами: 1) суфіксальним; 2) префіксальним; 3) конфіксним; 4) редеривацією; 5) основоскладанням. Структура новотворів та їх сукупність у межах тих чи тих словотвірних типів відбивають загальномовну тенденцію щодо найактивнішого й найстрокатішого словотворення іменників за допомогою низки дериваційних суфіксів. Високий ступінь продуктивності мають морфеми *-ість-, -ств-, -j-, -ик-/-иц'-, -к-/-ок-*, *-ин-/-ин',* інші – слугують утворенню лише одного або кількох слів: *-ят-, -аг-/ -яг-, -уг-/-юг-, -тель-,-б-, -от-, -ощ-, -ор-, -ач-, -их-, -ун-* тощо. Причому деякі суфікси виконують важливу семантико-стилістичну роль не лише в складі простих слів, а й є значущими для композитів та тих новотворів, що змодельовані префіксально-суфіксальним способом або поєднанням двох суфіксів.

Наприклад, складні іменники *бугаєзнавство, землерийство, марнотратництво, однокашництво, пустомельство, славохвальство, словоливство* та ін., а також слово *безборідство*, утворене конфіксним способом, на нашу думку, доцільно вналежнити до того самого словотвірного типу неодериватів з домінантним формантом *-ств-*, що репрезентує релевантну для лексичних значень цих неолексем сему ‘узагальнене явище чи ознака’. На відміну від мовотворчості багатьох письменників, у прозі

й поезії яких авторські іменники такого зразка – подекуди рідкісне явище (пор. з висновком І. С. Лощинової, яка, досліджуючи неолексеми в мові творів 22 письменників Дніпропетровщини, виявила лише один подібний оказіоналізм *титанство* в поезії В. Коржа [Лощинова 2016: 69–70]), у романістиці П. Загребельного мовні одиниці із суфіксом *-ств-* – це один з найрозгалуженіших словотвірних типів, репрезентований кількома десятками (понад 40) авторських новотворів.

Новотвори-потенційні слова – продуктивні словотвірні типи іменників з дериваційними суфіксами *-ість-* (*звированість, згорбатілість, знетямливість, лихоманковість, музейність, нещоденність, покинутість, пригорбленість, притемненість, розпроміненість, розсатанілість, самість, тьмавість* тощо), *-j-* (*батожжя, важководдя, вировиння, громослів'я, закорінення, знезмістовлення, зненавидження, знікчемніння, зрозпачення, позасвіття, розлунювання, хлюпостання, шкураття* та ін.), *-ик-* (*втішальник, бродник, жереб'ятник, лаяльник, придурювальник, роздмухувальник, розслідувальник*). Такі слова досить поширені в мовній практиці українців. Хоч таких лексем не фіксують лексикографічні джерела, вони відповідають розмовно- та художньо-стильовій нормам.

Групу нормативних слів можуть поповнити такі іменники, як *заробленина, змаганина, ламанина, нужденина, оливина, російщина, чужинина; бабиня, ворогиня; розхилок; готовизна, самотизна; гарнота, дивнота; тайнощі, хвалощі* та ін., що їх сконструйовано поєднанням узуальних кореневих і суфіксальних морфем на зразок загальновживаних лексем *порожнина, княгиня, новизна, турбота, ревнощі* тощо. Передусім таку перспективу мають потенційні слова, що функціонують у контекстах, стилізованих під народну творчість, наприклад: *Не роззявляй губи на чужу* ***чужинину*** *й* ***заробленину*** (Диво: 106).

Відбивають тенденцію українського словотворення потенційні слова, утворені способом редеривації: *втрим, безчас, лагідь, намисл, непогодь, непрохідь, перестриб, покреп, помурк, пропад, розприск, розсвист, розтоп*, а також

деякі іменники-новотвори, що є результатом префіксації: *прадумка, напівдумка, напівобійми, напівзаконник, напівспогад, півдурак, надначальник*. Подібні неодеривати є специфічною ознакою художнього стилю, як і композити на зразок *краснослови, крутоспади, крутоспадь, ніжноцвіт, очодоли, перворозум, тонкостанність* та ін. Наведені композити виконують естетичну функцію в текстах П. Загребельного, пор.: *Він* (Сивоок) *став з повного розбігу, аж схитнувся наперед туди, звідки насмішкувато видивлялася на нього чорними […]* ***очодолами*** *[…] коняча голова…* (Диво: 43); *Скаже згодом наш* ***перворозум****: «Всяк чоловік є той, яке серце в нім…»* (Я, Богдан: 67); *…ніхто не міг зрівнятися* ***у тонкостанності*** *й вигинистості з більшівськими дівчатами* (Розгін: 315). Експресивний потенціал аналізованих композитів зростає тоді, коли вони утворюють ампліфікативні ряди в межах одного висловлення, наприклад: *Раділа* (Євпраксія) *своїй* ***стрункотілості, білолікотності, білоколінності*** (Євпраксія: 198).

Особливістю стилю П. Загребельного є численні назви суб'єктивної оцінки. Зазвичай їх утворюють за допомогою низки суфіксів, що мають первинне значення збільшення або зменшення на зразок пар антонімічних слів *котище – котик, вовцюга – вовченя, дідуган – дідусик.* У мовотворчості П. Загребельного спостерігаємо постійне семантико-стилістичне зближення неодериватів двох протиставлених словотвірних типів, базоване на переосмисленні значень суфіксів, пор.: *Фокстрот – це тільки* ***обіймище****, а танго –* ***пригортаннячко****!* (Юлія: 79).

Для мовостилю П. Загребельного характерні новотвори з суфіксами ***-ищ-*** *(обозовище, цвинтарище),* ***-иськ-*** *(баронисько, зливисько),* ***-юг-*** *(генералюга, невдалюга),* ***-як-*** *(гітлеряка, капітаняка),* ***-юр-*** *(бідацюра, фашистюра),* ***-яр-*** *(бородяка, чемоданяра),* а також слова на зразок *бабера, ногака, попи́ло, ямега*, утворені приєднанням малопродуктивних суфіксів *-ак-, -ег-, -ер-, -л-, -ил-*. Деякі з них поповнюють словниковий фонд сучасної української літературної мови, як лексема *обжирайло,* що виражає

зневажливість. Це слово фіксує Словник української мови, ілюструючи його значення прикладом із роману «Диво» П. Загребельного: *«А ті* [варяги] *собі й далі глузувати та кепкувати і лаяти наших богів.., а всіх нас* ***обжирайлами***.. *дражнити»* (СУМ V: 498). Зауважимо, що в тексті роману це речення, крім слововживання *обжирайло*, містить утворений таким самим способом іменник *обпивайло*, який не ввійшов до реєстру жодного тлумачного словника, тому кваліфікуємо його як потенційне слово: *…а всіх нас* ***обжирайлами*** *та* ***обпивайлами*** *дражнити* (Диво: 101).

Іменники-аугментативи зазвичай передають значення об'єктивної збільшеності, нерідко поєднуваної з відтінком зневажливості [Клименко 2000: 184]. Пор.: ***Веприще*** *– ось як назвати, – сказав князь, – бо таки* ***кабанюра*** *чималий* (Диво: 453) та *Це, коли хочете, бугай,* ***бицюра, бугаюра****, який перебрів і переплив усі ріки, озера й моря передвладдя і, вичалапкавшись на твердий берег безмежних можливостей, без вагань став топтати все…* (Стовпо-творіння: 57–58). У першому висловленні синонімічні слововживання *веприще* та *кабанюра* номінують велику тварину, а в другому контексті синоніми *бицюра, бугаюра* вжиті в переносно-метафоричному значенні «вкрай наполеглива людина, яка за будь-яких умов досягає мети». Емоційно-оцінні компоненти 'осуд', 'презирство', що розвиваються в семантиці цих слів, засвідчують наявність у них суб'єктивної оцінки.

У художньому дискурсі П. Загребельного частіше натрапляємо на аугментативи, які виражають негативну суб'єктивну оцінку, ніж на збільшувальні утворення, що виконують свою первинну функцію. Наприклад: *…називали глумливо новгородців плотниками, а Ярослава –* ***кривондякою****…* (Диво: 455); *…вся в чорному* ***бабера*** *з сучкуватим* ***ціпурою*** *в руках, заклякла спершу, побачивши парочку…* (Диво: 391); *Зостався один* ***хетезюк*** *поламаний та хура залізяччя…* (Тисячолітній Миколай II: 144); *Єфрейтор Лясков задавака й* ***брехуняра*** (Добрий диявол: 9); *– Це нижче моєї гідності – стояти коло такого* ***обдертюха****! – бурчав Лясков* (Добрий диявол: 22) тощо.

Важливою ознакою ідіолекту П. Загребельного є численні неодеривати, змодельовані за допомогою суб'єктивно-оцінних суфіксів *-к-/-ок-, -ик-, -ичк-/-ичок-, -очк-/-очок-, -ат-/-ят-, -ен'-, -еньк-* та ін. На відміну від стилістичної системи української мови, у якій демінутиви, або зменшувальні слова, репрезентують широкий спектр позитивних конотацій на кшталт 'зменшеність', 'здрібнілість', 'пестливість' тощо, в мовотворчості прозаїка іменники *банкірик, боярчата, візирик, директорик, економістик, загсик, інженерик, командирчик, комісарик, королев'ята, менеджментик, патріотик, письменничок, підполковничок, плацдармик, полковничок, радгоспик, скромнячок, царишко, юристик* та багато ін., навпаки, найчастіше слугують вираженню негативного ставлення до реалій, які вони номінують. У процесі їх словотворення порушено узвичаєні норми сполучування морфем. Як відомо, демінутивні суфікси не поєднують з коренями, що співвідносять слово з реалією (нерідко особою), яка має важливий соціальний статус, належить до вершини державної або церковної ієрархії, має військове звання чи обіймає посаду в певній професії тощо. Такі денотати в суспільно-комунікативній практиці, зокрема в офіційно-діловому спілкуванні, не прийнято характеризувати за оцінною шкалою «позитивне» – «негативне». Натомість у структурі значень зафіксованих оказіоналізмів наявні конотативні семи 'несхвалення', 'осуд', 'презирство', 'іронія' – репрезентанти категорії пейоративності. У багатьох контекстах такі стилістеми передають осуд, зневажливе ставлення до тих чи тих персонажів: – ***Князеньку****! – реготав позаду Бурмака, жалюгідний карлик, препаскудний базіка, набитий дурень. – А свинячого вуха?* ***Князеньку****! А хвостика?* ***Князюсику****!* (Диво: 452): *З своїм* ***папусиком*** (папою римським), ***папунчиком, папунятиком*** *вони мене* (герцога Вельфа) *виплюнуть, як виноградну кісточку* (Євпраксія: 345); *Леся забула навіть про свою іронічність. Назвала б нікчемного Сироту не секретарем, а секретариком або* ***секретарчиком****...* (Тисячолітній Миколай ІІ: 215–216); – *Власне, ти* (Совинський) *вгадав лише завдяки своїй розлогій*

гуманітарній освіті, яку нині пустили на пси супермодні ***економістики, юристики, менеджментики*** *і* ***банкірики*** (Брухт: 187) та ін.

У мовотворчості П. Загребельного трансформовані демінутиви набувають статусу назв суб’єктивної оцінки, як і більшість аугментативів. Наявні в них спільні конотативні семи на кшталт ‘зневага’, ‘осуд’, ‘презирство’ підсилюють негативну експресію суб’єктивно-оцінних іменників, уживаних в одному синтаксичному сегменті. Наприклад: – *Це ж наклеп! – обурилась юридична Твердохлібова душа. – А хто перевірятиме? І кого – Корифея? У нас Корифею вірять. Цим тримаємось. Президентик це знає – і вклякнув умить. Будь ласочка, вам* ***кабінетик****! Та й не* ***кабінетик****, а* ***кабінетяру****!* (Південний комфорт: 331). Спільнокореневі іменники *кабінетик* і *кабінетяра* виконують однакову функцію – вираження осудливо-негативного ставлення до влади – й водночас підсилюють іронічний зміст усього висловлення.

Отже, численні потенційні іменники, які належать перу П. Загребельного, з одного боку, поки що не «вписані» в літературний стандарт, а з другого, – відбивають словотвірний характер реально вживаних в українській мові лексем, тобто здебільшого відповідають дескриптивній і художньо-стильовій нормі.

У мові прози П. Загребельного з-поміж численних стилістем виокремлюємо власне оказіональні іменники. За типом словотворення (або формотворення) їх розрізняємо три групи оказіональних іменників: 1) семантико-дериваційні; 2) лексико-семантичні; 3) граматичні. Такі індивідуально-авторські одиниці, наголошує В. А. Чабаненко, наявні у творах усіх письменників, вони виникають у результаті свідомого, стилістично мотивованого відхилення від міжстильових норм і завжди є продуктом індивідуальної мовотворчості, своєрідним експромтом митця [Чабаненко 1980: 13], який «працює» в площині стильових норм, почасти розширюючи їх межі. Адже можливості мови виявляються значно ширшими, ніж узуальне чи нормативно закріплене системою вживання мовних знаків [Колоїз 2009: 7].

Активна словотворчість П. Загребельного сприяє формуванню в оказіональних іменників конотативно-оцінних компонентів, які вносять у художню оповідь переважно знижену, іронічну тональність, збагачують аксіологічне поле авторського дискурсу.

Продукуючи різнотипні оказіоналізми, письменник повсякчас спирається на невичерпне багатство мовних ресурсів. Він оригінально комбінує «стандартні» лінгвальні одиниці, вдаючись до тих чи тих стилістичних прийомів. У процесі моделювання власне оказіональних іменників, автор почасти вступає в «мовну гру». «Мовна гра» зазвичай породжує нові засоби вираження певного змісту або актуалізує нове змістове наповнення слова, зберігаючи або змінюючи його звичну форму.

У групі власне оказіональних слів звертаємо увагу, зокрема, на іменники жіночого роду з морфемою -*ація*, утворені на зразок субстантивів латинського походження *демонстрація, федерація* та ін.: *геометризація, дуракції, задирація, єрундація, кукурудзація, міні-стовпотизація, обнімація, сивілізація, стовпозація, фізикалізація, цілувація* тощо. Неолексеми з дериваційною морфемою -*ацій*-, яка має абстрактне значення з наявними в його структурі релевантними семантичними компонентами ‘влада’, ‘офіційність’, зазвичай уживають у суспільно-політичній сфері. Приєднання «чужого» суфікса до кореневих морфем слов’янського походження спостерігаємо майже в усіх індивідуально-авторських новотворах, що наближує їх до розмовного стилю й водночас порушує стильову норму офіційно-ділового спілкування. Неолексеми, утворені в такий спосіб, у висловленнях набувають негативно-конотативних відтінків несхвалення й зневаги. Експресивно-іронічний ефект семантико-дериваційних оказіоналізмів є відчутним у випадках їх функціонування поряд з нормативними іменниками, наприклад: ***Інтеграція*** *в Європу.* ***Обіймація*** *з Сполученими Штатами.* ***Руконогозадирація*** *перед усім, що паном зветься* (Брухт: 151).

П. Загребельний нерідко експериментує з «оїдами». В останніх романах письменника «Брухт» і «Стовпо-творіння»,

що написані у формі іронічної історії про «самостійне» життя України після розпаду радянської імперії, фігурують численні семантико-дериваційні оказіоналізми, зокрема іменники-композити з другою основою *-крат(ія)*. Давньогрецьке слово κράτος, яке означає «сила, влада» (СІС: 459), в сучасній українській мові зазнало певної семантичної нейтралізації і перетворилося на суфіксоподібний елемент – суфіксоїд [Городенська 1988: 29]. Натомість у творах прозаїка зафіксовано низку власне оказіональних іменників на кшталт *дармократія, димократія, домократія, дурнократія; геронтократи, дідократи, пантократор* тощо, у структурі стилістичних значень яких актуалізовано негативно-оцінні компоненти, експоновані семантикою перших основ, що характеризують са́ме владу. Їхня експресивність зростає у випадках нанизування повторюваних або фонетично чи лексично варіативних оказіоналізмів у межах одного лінійного контексту. Наприклад: *Ох, **домократія**! Ах, **домократія**! Ух, **домократія**! Ех, **домократія**! А ще ж можна: юх, єх, іх, їх…* (Стовпо-творіння: 13); *Тут мені* (батюні) *натурчали в обидва вуха: **дюмократія, дурнократія, дерьмократія**. Ви там з нею опреділилися? – Так точно. **Стовпократія**!* (Стовпо-творіння: 54); *У когось там **демократія-дурнократія**, а в нас **стовпократія*** (Стовпо-творіння: 63).

Ознакою ідіолекту П. Загребельного є штучна «делімітація» нормативних та оказіональних слів за допомогою такого орфографічно-словотворчого форманта, як дефіс. Наприклад: *…а тут я* (Ледва) *з нашими українськими ласкавостями: «Дівчино, рибчино, чорнобривко моя!» Що ж лишається бідним лумумбам? Тільки й того, що допитуватися, що то за таємнича українська мова, де і **дів-чина,** і **риб-чина,** і **Гали-чина,** і **Ти-чина**? Що воно за **«чина»** в українській мові?* (Брухт: 127). Мовну гру вбачаємо в графічному виділенні т. зв. суфіксоїда *«чина»* в низці загальновживаних слів, спеціально підібраних автором з метою відтворення комічності ситуації, що виникла під час спілкування чужоземців з українською жінкою.

Такий самий стилістичний прийом неодноразово слугує виділенню смислово значущих префіксоїдів, які додають до лексичних значень власне оказіональних слів іронічно-конотативних відтінків. Зокрема, в контекстах *...але за ним (Сиротою) стояли великі НІБИ**: ніби-прогрес, ніби-НТР, ніби-розквіт** і **ніби-майбуття**...* (Тисячолітній Миколай І: 17); *А хто, викачуючи з бюджету мільйонні кредити «під Ягнича», закуповує за них **ніби-метал** в Швеції, Німеччнині й навіть у США, **ніби-імпортує** той **ніби-метал** до Кучугур, **ніби-виготовляє** з нього дефіцитну **ніби-продукцію**, **ніби-експортує** її знов же до тих швецій, німеччин і америк...* (Брухт: 190) роль префіксоїда виконує порівняльно-модальна частка *ніби*, яка зазвичай виражає сумнів, непевність щодо висловлюваного (ВТССУМ: 647), а в наведених реченнях репрезентує аксіологію обурливого ставлення або до персонажів, або до їхніх далеко не «державницьких» учинків.

Індивідуально-стильовою нормою для мовотворчості прозаїка є проведення численних експериментів зі складними словами. Привертають увагу оказіональні іменники, що утворені комбінованими способами – найчастіше композицією (подекуди юкстапозицією) з додаванням суфіксів *-ик-, -ець-, -ач-, -енк-* або, навпаки, усіченням афіксів. Такі неолексеми здебільшого слугують стилістичним засобом вираження різного ступеня негативних характеристик конкретних або типових персонажів: – *Іди вже спати, **перестрибни-гопченко**!* (Брухт: 186); *Футбольні ворота – для багатьох найбільша святиня. Навіть легіони інфарктників, **лікарепоклонників, таблеткопоглиначів, вітаміноїдів** міняють приймальню лікаря на дерев'яні трибуни стадіону...* (Зло: 349).

У романі «Південний комфорт» власне оказіональне слово *дієкомфортник* фігурує як назва останнього розділу книжки. З одного боку, новотвір мотивують попередні назви розділів *«Прислівник», «Займенник», «Прикметник», «Дієслово»* – терміни, які номінують частини мови, і тому легко визначаємо, що оказіоналізм *дієкомфортник* віддзеркалює термін *дієприкметник*, а з другого – вбачаємо

семантичний зв'язок іменника з назвою роману. У цьому ж творі кілька разів повторюються оказіоналізми *фантюреска, фантюрист*, які постають результатом словотворчої аналогії до лексем *гумореска, гуморист*: *Замкнена кімната, а в ній уже й не вбивство, а зникнення одразу двох людей! Ну! Едгар По й Агата Крісті! Я* (Твердохліб) *туди, я сюди – нема й сліду! **Фантюреска**!* (Південний комфорт: 68); ***Фантюрист** зник, а Твердохліб підвівся і спробував ходити по кімнатці* (Південний комфорт: 68) тощо.

Інші оказіональні іменники, зокрема *делінквент, едукованість, мерихлюндія, шпиньопшонія*, втрачають словотвірну мотивацію поза лінійним, а подекуди й вертикальним контекстом і постають як неприродні слова, наприклад: *...чхати мені на їхні печатки й підписи, на папери, папірці й іншу **мерихлюндію**...* (Юлія: 62). Щоб зрозуміти, що са́ме означає слововживання *шпиньопшонія* в реченні *Нам тепер головне – відбитися **від** цієї **шпиньопшонії**, яка наповзає на Веселоярськ, мов стихійне лихо!* (Вигнання з раю: 423), потрібно «познайомитися» з персонажами роману «Вигнання з раю» *Пшонем* і *Шпинем* тощо.

Отже, потужний арсенал потенційних і власне оказіональних іменників, що різними способами змодельовані П. Загребельним у багатьох романах, засвідчує не лише гіперактивну здатність письменника до словотворення, а й підтверджує загальнонаукове положення про те, що авторські новотвори, віддзеркалюючи специфіку мовомислення та особливості вербальної комунікації тих чи тих соціальних верств української етноспільноти, мають безпосередній вплив на розвиток мовно-літературного стандарту, слугують цінною джерельною базою для його поповнення.

Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 27–34.

Єрмоленко С. Я. Літературна норма і мовна практика : монографія / [Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. А. та ін.] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 320 с.

Клименко Н. Ф. Збільшувальні утворення // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2000. – С. 183–184.

Колоїз Ж. В. Антиномія оказіональності / узуальності і мовна норма // Вісник Харківського ун-ту: Серія Філологія. – Харків, 2009. – Вип. 56. – С. 3–6.

Коць Т. Про прескриптивну і дескриптивну норму в граматиці // Культура слова. – 2010. – Вип. 72. – С. 47–55.

Лощинова І. С. Неолексика у творах письменників Дніпропетровщини : дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук зі спец. 10.02.01. – «Українська мова». – Дніпропетровськ, 2016. – 220 с.

Чабаненко В. А. Норми словотворення і мовна експресія // Мовознавство. – 1980. – № 2. – С. 13–20.

Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада. – Київ : Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. – К. : Дніпро, 2009. – 1332 с.

СІС – Словник іншомовних слів / За ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука : Вид. друге, виправл. і доповн. – К. : Гол. Редакція УРЕ, 1985. – 968 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Умовні скорочення джерел фактичного матеріалу

Брухт. – Загребельний П. А. Брухт : Роман. – Харків : Фоліо, 2003. – 253 с.

Вигнання з раю. – Загребельний П. А. Вигнання з раю : Романи. – К. : Рад. письменник, 1986. – 456 с.

Диво. – Загребельний П. А. Диво : Роман. – Харків : Фоліо, 2006. – 638 с.

Добрий диявол. – Загребельний П.А. Добрий диявол // Твори в шести томах. – Т. 6. – К. : Дніпро, 1981. – 560 с.

Євпраксія. – Загребельний П. А. Євпраксія : Роман. – Харків : Фоліо, 2002. – 382 с.

Південний комфорт. – Загребельний П. А. Південний комфорт : Роман. – Харків : Фоліо, 2004. – 351 с.

Стовпо-творіння. – Загребельний П. А. Стовпо-творіння; Кавтаклізма. – Харків : Фоліо, 2005. – 286 с.

Розгін. – Загребельний П. А. Твори в шести томах. Том 1. Розгін : роман. – К. : Дніпро, 1984. – 550 с.

Тисячолітній Миколай. – Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай : Роман : Ч. І. – Харків : Фоліо, 2003. – 399 с.

Тисячолітній Миколай. – Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай : Роман : Ч. ІІ. – Х. : Фоліо, 2004. – 461 с.

Юлія. – Загребельний П. А. Юлія, або Запрошення до самовбивства : Роман. – Х. : Фоліо, 2003. – 351 с.

Я, Богдан. – Загребельний П. А. Я, Богдан. – Харків: Фоліо, 2008. – 672 с.

REFERENCES

Horodenska, K. H. (1988). Structure of complex nouns in the context of semantic syntax. *Movoznavstvo, 3,* 27–34 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Kots, T. A. et al. (2013). *Literary norm and language practice*. Nigyn: Aspekt-polihraf (in Ukr.)

Klymenko, N. F. (2000). Magnifying formations. In *Ukrainska mova: Entsyklopediia* (p. 183–184). Kyiv: «Ukr. entsykl.» (in Ukr.)

Koloiz, Zh. V. (2009). Antinomy of occasionalism / usualism and linguistic norm. In *Visnyk Kharkivskoho un-tu: Seriia Filolohiia*, *56,* 3–6 (in Ukr.)

Kots, T. (2010). About the prescriptive and descriptive norm in grammar. *Kultura slova*, *72,* 47–55 (in Ukr.)

Loshchynova, I. S. (2016). New vocabulary in the works of writers of Dnipropetrovsk region (Ph. D. Thesis, Ukrainian language). Dnipropetrovsk (in Ukr.)

Chabanenko, V. A. (1980) Norms of word formation and linguistic expression. *Movoznavstvo,* 2, 13–20 (in Ukr.)

Yavorska, H. M. (2000). Prescriptive linguistics as a discourse: Language, culture, power. Kyiv : Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni (in Ukr.)

LEGEND

VTSSUM – Busel, V.T. (Ed.) (2001). Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language. Irpin: VTF «Perun» (in Ukr.)

SIS – Melnychuk, O. S. (Ed.) (1985). Dictionary of foreign words. Kyiv: Hol. Redaktsiia URE (in Ukr.)

SUM – Dictionary of the Ukrainian language (11 vol.). (1970 – 1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Brukht. – Zahrebelnyi, P. A. (2003). Brukht. Kharkiv : Folio (in Ukr.)

Vyhnannia z raiu. – Zahrebelnyi, P. A. (1986). Vyhnannia z raiu. Kyiv: Rad. pysmennyk (in Ukr.)

Dyvo. – Zahrebelnyi, P. A. (2006). Dyvo. Kharkiv : Folio (in Ukr.)

Dobryi dyiavol. – Zahrebelnyi, P.A. (1981). Dobryi dyiavol. In *Works in six volumes*. Vol. 6. Kyiv : Dnipro (in Ukr.)

Yevpraksiia. – Zahrebelnyi, P. A. (2002). Yevpraksiia. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Pivdennyi komfort. – Zahrebelnyi, P. A. (2004). Pivdennyi komfort. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Stovpo-tvorinnia. – Zahrebelnyi, P. A. (2005). Stovpo-tvorinnia; Kavtaklizma. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Rozghin. – Zahrebelnyi, P. A. (1984). Rozghin In *Works in six volumes*. Vol. 1. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

Tysiacholitnii Mykolai. – Zahrebelnyi, P. A. (2003). Tysiacholitnii Mykolai. P. I. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Tysiacholitnii Mykolai. – Zahrebelnyi, P. A. (2004). Tysiacholitnii Mykolai. P II. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Yuliia. – Zahrebelnyi, P. A. (2003). Yuliia, abo Zaproshennia do samovbyvstva. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Ya, Bohdan. – Zahrebelnyi, P. A. (2008). Ya, Bohdan. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Статтю отримано 06.12.2017

Nataliia Holikova

INDIVIDUAL AUTHOR'S INNOVATIONS IN THE LANGUAGE STYLE OF PAVLO ZAHREBELNYI

The article analyzes substantive innovations in the artistic discourse of P. Zahrebelnyi. With the support for the category of occasionality and for the prescriptive and descriptive varieties of the linguistic norm, two groups of neo-lexemes are singled out: potential and actual occidental nouns. It was discovered that the novelties reflect the general tendency of the most active method of word formation – suffixal. The structure of stylistic values and peculiarities of the functioning of augmentatives and

deminivatives were explored, which explains the constant semantic and stylistic convergence in the language of the writer's prose, as well as a number of actual ocationalizations of semantic and derivative, lexical and semantic, grammatical types, modeled using stylistic reception of speech games, reflecting a specific – often stylistically reduced – the tone of the artistic narrative, enrich the axiological field of the studied artistic discourse, at the same time removing the innovator norms of language and literary standart mostly in modern works of art (texts). It is concluded that individual authors' new developments have a direct influence on the development of the linguistic literary standard and serve as a valuable source for its replenishment.

УДК 81'42

Ганна Дядченко

«Я ТАМ КОЛИСЬ ЗУСТРІНУСЯ ІЗ ТІЛОМ...» (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА *ТІЛО* В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ)

У статті проаналізовано мовний вияв образної парадигми з лексико-семантичним центром ***тіло*** *в сучасній українській поезії, зокрема висвітлено реалізацію мікропарадигм «зовнішній портрет» і «психоемоційний портрет людини», досліджено основні напрямки вербалізації поетичних мотивів у межах названої образної парадигми, описано розвиток образних парадигматичних рядів з лексичною домінантою* ***тіло****; з'ясовано відмінність компонентів досліджуваної образної парадигми за їхньою оцінністю. Автор статті робить висновок про реалізацію в сучасній поезії нової мовно-естетичної концепції соматизму* ***тіло*** *як засобу лінгвалізації образу людини.*

Ключові слова: *образна парадигма, лексико-семантичний центр, мікропарадигма «зовнішній портрет», мікропарадигма «психоемоційний портрет людини», образний парадигматичний ряд, соматизм.*

In the article lingual manifestation of the imaginative paradigm with the lexical and semantical centre ***the body*** *in the modern Ukrainian poetry is analysed, the realization of the micro paradigms "human external portrayal" and "human emotional portrayal" is lighted up, the basic directions of the poetic motives verbalization inside these imaginative paradigms are investigated, the evolution of imaginative*

paradigmatic lines with the lexical dominant ***body*** *is depicted; besides, difference of the components of imaginative paradigm analysed for their evaluation is explained. The author of the article comes to the conclusion about innovative lingual and aesthetic conception of the* ***body*** *somatism as an instrument of human artistic image realization in the modern poetry.*

Key words*: imaginative paradigm, lexical and semantical centre, microparadigm "human external portrayal", microparadigm "human emotional portrayal", imaginative paradigmatic line, somatism.*

Соматизм *тіло* – стрижневе слово однойменної образної парадигми – достатньо активно включене в метафоризаційні процеси української поезії. Незначна розгорнутість цієї парадигми частково умотивована тим, що при метафоризації тіла «частіше в полі зору письменників опинялися різні частини й органи людського організму, рідше – тіло загалом» [Кравець 2012: 219]. За тематичним критерієм розрізняємо мікропарадигму зовнішнього та психоемоційного портретування.

Мікропарадигма «зовнішній портрет». Зовнішньопортретні характеристики людини в межах образної парадигми «тіло» представлені тільки епізодично. У поетичних текстах вони передусім актуалізовані як епітетні описи загального вигляду, фізичного стану, кольору тіла (*акробатки Ле липке* ***лискуче тіло*** */ звивається в кільце* (Ю. Андрухович); *Той мавр, наче прянощ південний, / Жаский і німотно ніжний./ В нього* ***тіло пругке і темне****…* (М. Савка), особливостей фігури (*Увібгала* ***худеньке тіло*** */ У м'який глибокий фотель. /Недопалки. Лампа настільна. / Незнайомий нудний готель* (М. Савка). Більшість проілюстрованих епітетів (крім *темне* – СЕУМ: 352) у СЕУМ не зареєстровані. Однак це не створює лексикографічної лакуни, оскільки словник фіксує тематично співвідносні й частіше вживані нейтрально оцінні варіанти *пружне* (СЕУМ: 351) та *худе* (СЕУМ: 351).

Мікропарадигма «психоемоційний портрет». Як стверджує Л. В. Кравець, «ефективний спосіб вираження внутрішнього стану ліричного героя, гостроти його

почуттів – метафоризація органів та частин людського тіла» [Кравець 2012: 219]. В аналізованих текстах спостерігаємо активний розвиток традиційної для національної поетики метонімічної моделі «людина – тіло»: образи *тіло* і *людина* семантично розмежовуються, дистанціюються і починають метафоризуватись як самодостатні, незалежні одне від одного поняття: *Де Чорний кіт зустрінеться із Білим, / Де сили буде більше, ніж кохання, / Я там колись* ***зустрінуся із тілом*** (О. Бєляєва); *ніщо нізвідки і в нікуди / зникає все зникають люди /* ***тіла їх ходять*** *та в* ***тілах*** */ лише порожній час і страх* (В. Цибулько); *Кудись* ***везли мене. / Вірніше тіло****: / Мій тулуб, / руки, / ноги, / голова* (Л. Ромен).

Естетизація номінації *тіло* часто свідчить про уречевлення денотата, його сприймання як неживого предмета, об’єкта дії тощо, не виявляючи при цьому зниженого забарвлення: *і* ***тіло з тисячі квадратів*** */ і в центрі кожного – твій сон* (С. П’ятаченко); *Грацiйним рухом втіленої смерті / свій* ***келих тіла*** *пронесла* (М. Розумний); ***Тіло було мозаїкою / Холодних крижин. / Окремих крижин****, / Над якими я не була / Владною. /…/ Я задрімала серед цих* ***крижин*** (О. Рута).

На рівні розглядуваної мікропарадигми зафіксовано епізодичний вияв мотиву *біль*: *Боюся у хворобі погасання, /* ***У річці болю тіло утопить****. / Боюсь лиш рано відійти в смеркання, / Не змолотивши сонячні снопи* (Л. Ромен). Семантика болю експлікована у розгорнутій метафорі, що репрезентує образний парадигматичний ряд *тіло → річка → біль.*

Вербалізація поетичних мотивів у межах образної парадигми «тіло». Основний поетичний мотив, із яким у текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст. скорельований мікрословник образної парадигми «тіло», – це мотив *екзистенційний*. Його вербалізація пов’язана передусім з епітетизацією ядерної номінації. Означення до дистрибута *тіло* характеризують вік людини (*дитяче, юне, дозріле, старе*), відбивають особливості індивідуально-авторського та оцінного його сприйняття (*дурне, самозакохане, ненависне*).

Епітетні характеристики віку людини в мові аналізованої поезії – це прикметники *дитяче, юне* (у СЕУМ, НСЕУМ не зафіксовані), *дозріле, старе*. Пор.: *згадав, як тулилась* [річка] ***до дитячого тіла**, / як столітні дуби, немов сірнички, вивертала* (І. Малкович); *Не гидуй доторкнутись, як гидуєш побачити зблизька / **Юне тіло** моє* (Л. Кіяновська); *І прокотиться хвиля жаги по **дозрілому тілу*** (С. П'ятаченко); *згадаєш про віщі стигми / На моєму **старому тілі*** (М. Савка). Зазвичай це автологічні конкретизації вікового статусу ліричного героя.

Розвиток окресленого значення засвідчує поступовий відхід від конкретного позначення віку людини в площину загальних часових характеристик: *в руслах наших тіл зростає рівень часу* (Г. Петросаняк). Мотив плинності часу опосередковано закладений у семантиці мікрообразу *русло* («заглиблення в ґрунті, по якому тече річка, струмок і т. ін.» [СУМ, VIII: 912]). Їх споріднює інтегральна кваліфікативна сема 'вода'.

У текстах 1990-х рр. помітне психологічне сприйняття авторами *тіла* як тимчасової реалії, з якою людина себе не ідентифікує і якої прагне позбутися. Тему позбавлення тілесності вербалізують означення *безтілесний*, генітивна метафора *полум'я знетілення,* поетичні висловлення *ми у тілі гості*, *скинути одяг як тіло і тіло як одяг*, пор.: *А кашне тілесного кольору / а **вона вже така безтілесна / що дзеркало в неї дивиться** / чи личитиме йому кашне* (Н. Неждана); *Цей світ здрібнів. А божевільна жінка / У пошуку диявольських розваг / Летіла в ніч, згораючи, мов зірка, / **Із полум'ям знетілення** в очах* (О. Горкуша); *Я відчуваю, як туман / Нас вчить розріджувати простір, / Щоб хоч наблизити той стан, / В якому **ми у тілі гості*** (О. Горкуша); *я **скинула / одяг як тіло / і тіло як одяг** / і залишилася чорним квадратом / на чорному тлі* (Н. Неждана). Можна узагальнити, що тема *позбавлення тілесності* засвідчує виразний зв'язок з екзистенційними мотивами, зокрема з мотивом *смерті*.

Образні парадигматичні ряди з лексичною домінантою *тіло*. Наповнення і розвиток образних парадигматичних рядів із лексичною домінантою *тіло* відбивають ставлення

сучасних поетів різних поколінь до людини загалом й до себе самих зокрема.

Один із найпродуктивніших у сучасній поезії парадигматичний ряд *тіло → клітка, в'язниця, обмежувач духу*. У контекстах його конкретизують аналогізації *тіла* з пенітенціарними мікрообразами *клітка, ґрати, пута, в'язниця* та ін.: *серце тоненькою пилкою срібною / Перепилює **ґрати** твоєї грудної клітини* (О. Башкирова); *Вони довго жили у **клітці тіла** / ті криваві, як маки, солов'ї, / і от вирвалися на волю / крізь криваві отвори ран* (В. Голобородько); *А він лежав на землі. / (Це його **тіло було кліткою** кривавим солов'ям) /.../ А над ним щебетали криваві солов'ї, / що мати не дочекається сьогодні сина, / що жінка не дочекається сьогодні чоловіка, / що діти не дочекаються сьогодні батька...* (В. Голобородько); *А в житті – на рингу двоє / В різнопланових кутах. / По правицю **пута плоті** / Волелюбний тиснуть дух* (О. Бражник); *Все ж я – / хоч в'язень **у в'язниці тіла** – / куди б душа в пориві не злетіла,/ із тілом не хотіла б / нізащо розлучатися навік* (А. Цвіт). У наведених контекстах метафоризація ключового соматизму пов'язана з мотивом приреченості людини, неможливості вирватися з тіла на волю. Виняток становить поетичний фрагмент А. Цвіт, у якому образ *тіло* має позитивну оцінність – як те, що людина бажає зберегти. У тексті це підкреслює метафора із семантикою несвободи (*в'язень у в'язниці тіла*) у синтаксичній структурі з допустовим значенням.

Зображення *тіла* в пластиці, в русі продукує появу динамічних образів, метафоричне перенесення в яких вибудовується за моделлю *тіло → тварина*, пор.: [він] *ще **змїїніше вигинає своє натреноване лискуче тіло*** (В. Махно); *служниця / вина подасть /... / і **вигне стан тугий, немов вовчиця*** (О. Гуцуляк). Об'єктом порівняння до *тіло* (*стан*) слугують зоономени *змія, вуж*, *вовчиця* тощо.

Епізодично спостережено розвиток образного парадигматичного ряду *тіло → рослина*: *Й тільки там, де самота сама, / й вина часу згіркли, і для **тіла** – / **стебельця тоненького** – зима / чорне й біле, як самотність ділить* (В. Махно). Демінутивні форми *стебельце, тоненький*

у структурі метафори-дефініції з ключовим словом *тіло* умотивовують його сприйняття й оцінювання як вразливого, незахищеного, слабкого.

Аналогізація *тіла* й *споруди*, *приміщення* відбувається в архітектурних метафорах парадигматичного ряду *тіло → будівля* (вербалізатори – іменники *будівля, приміщення, сходинки, храм,* дієслово *будувати* тощо). Пор.: *Дівчина спить* ***на сходинках свого тіла*** */ Вона там ще не була / Дівчина тінь від палацу / із білого мармуру* (Н. Неждана); ***У приміщенні тіла*** *відкрита пітьма. / У приміщенні духа відкрита розруха* (Ю. Андрухович). На тлі таких нейтрально й розмовно конотованих контекстів вирізняються слововживання з високим стилістичним звучанням: *О душе, бранко у в'язниці плоті! / О моє* ***тіло*** *–* *мого* ***духу храм****. / Тут молитви. Тут свічі в сріблі-злоті. / Святі крізь тебе дивляться із рам* (А. Цвіт). Позитивну оцінність образу *тіло* створює сполучуваність із сакрально маркованими номінаціями *душа, дух, храм, молитва, святий.* Загалом асоціативне перенесення *тіло → будівля* ґрунтується на розумінні тіла як оболонки душі [Кравець 2012: 220].

Колоквіалізоване осмислення людського тіла зумовлює розбудову парадигматичного ряду на ґрунті асоціації *тіло → їжа* (вербалізатори – *паска, цитрини, груша, яблуко, тропічний фрукт*). Пор.: *Я люблю* ***твого тіла великодню паску*** (Ю. Андрухович); ***Тіла*** *автобус* ***чавить, як цитрини****. / А душ екстракт замінює бензин. / А в чорних шибах сунуть лімузини – / в них манекени, схоплені з перин* (В. Неборак).

Значення предметності, яке з'являється при зіставленні тіла з неживими об'єктами, актуальне для описів неживого, мертвого тіла, пор.: *Ось дивись – ти виснеш якимось /* ***тропічним фруктом / що вже устиг / ледь підгнити*** */.../ І врешті якийсь селекціонер /* ***розламавши тебе мов яблуко /*** *навпіл / побачить твої легені – / вагітні останнім повітрям* (С. Жадан). Дієслівний образ *устиг підгнити*, деструктивний образ *розламавши мов яблуко навпіл* детермінують стилістичне зниження контексту. Загалом розгортання парадигми «тіло» в кореляції з мотивом *смерті* актуальне

для ідіостилів вісімдесятників (Ю. Андрухович) і дев'яностників (С. Жадан).

Оцінність компонентів образної парадигми «тіло». Негативне ставлення багатьох сучасних поетів до людського *тіла* вербалізують означення *дурне, самозакохане, ненависне, потворне* (не зафіксовані у СЕУМ), *гріхотворне, грішне* (СЕУМ: 352) та динамічні експресивні характеристики (*мучитись у тілі, вийти з тіла, загусати в болоті тіла*). Пор.: *на світло, немов з мішка, / можна все-таки вийти. Ціною **дурного тіла*** (Ю. Андрухович); *О серце, що з-за ребер, як з-за ґрат, / вдивляєшся в це ігрище шалене, – / навіщо ти утрапило до мене, / щоб мучитись у **тілі** цім **дурнім**?* (І. Малкович); *Поглянь... / На цей похмурий, виснажений сон / Душі й **самозакоханого тіла*** (К. Москалець); *це **ненависне** тіло, / що не обитель для душі – для мук, / цей кокон, порожнинну оболонку* (Л. Голота); *Очі витікають струмочками / чорної смоли / Я загусаю **в болоті** твого **тіла*** (Н. Неждана). Інтенсифікація негативної експресії в останній ілюстрації пов'язана з переносним значенням лексеми *болото – «*усе те, що характеризується брудом, застоєм, відсутністю живої діяльності, ініціативи» [СУМ І: 215]. Натомість заміна цього компонента на лексему *берег* (*берег тіла*) або уведення у метафору дієслова *текти*, що супроводжуються появою сем ʿпротікання', ʿрозвиток', зумовлюють ліричне позитивно-оцінне забарвлення, напр.: *З цими доторками здригались повіки, і напливали / на покинутий **берег тіла** хвилі забуті* (Г. Петросаняк); *тече її волосся невідомо куди / і **тече її тіло невідомо куди*** (Т. Чубай).

Негативну експресію мовоопису *тіла* виявляють соматизми-метоніми. Найбільш знакові з-поміж них – побутовизми (*м'ясо*) й вульгаризми (*кендюх*): *полита слиною і кров'ю трава, / моє убозтво і покусане **м'ясо**. / І пес, що моє лахміття рвав /і смакував мої м'язи* (С. Жадан); *Громадські серця у **кендюхах** часто забились* (С. Либонь). Стилістичне зниження контексту вмотивовує визначальна для мовотворчості постмодерністів естетика стьобу, епатажу. Пор. цілеспрямовано знижену трансформацію крилатих висловлень, літературних цитат (так званий

прийом антитексту): *В людині все має бути прекрасним: / Думки й почуття, / Пальто і сорочка, / Шкарпетки, підтяжки, / Зачіска, брови, вії, / Губи і зуби, / Ротова порожнина, слизова оболонка, / Волосся на голові, / В паху і під пахвами, / Нігті, шкіра, мозолі на п'ятах, / Кров, лімфа, / Шлунковий сік /.../ Усмішка її єдина, / Очі її одні* (О. Ірванець).

Контексти з позитивним трактуванням соматизму *тіло* – нечастотні: *А в слово «тіло» влито слово «літо». / Це **світле тіло** – ледь нестиглий плід* (О. Ірванець); *Ти, що маєш меч і до нього дух / **у спасеннім тілі,** рубай, мов Юрій, / розпанахуй гемонів, ґарпій, фурій* (Ю. Андрухович); *і **тіло вчиться святості** а ти / шукаєш ночами прозору плащаницю* (К. Москалець); *Поглянь, які глибокі води, і які дощі невпинні, / і **скільки світла в тілі*** (В. Неборак). Позитивне оцінне забарвлення мотивоване семами ʽсвітло', ʽсвятість', ʽвічність'. Пор. також розгортання образів парадигми «тіло» в семантичній площині «небо»: *ідуть жінки **небеснотілі** й мантри / вплітаючи в вінки шепочуть: ом!* (С. П'ятаченко); *У тих вітрах-стогах зігрію крила – / **Розтане Небо, стане моїм тілом*** (Л. Ромен).

Отже, у сучасній поезії реалізована нова мовно-естетична концепція соматизму *тіло* як засобу лінгвалізації образу *людина*. Зовнішньопортретні характеристики в межах цієї образної парадигми пов'язані із змалюванням загального вигляду, стану, кольору тіла. У психоемоційному портреті розрізняємо: а) семантичне розмежування образів *тіло* і *людина* як незалежних, самодостатніх понять; б) усвідомлення *тіла* як неживого предмета. Актуальні метафоричні моделі умотивовують розвиток образних парадигматичних рядів *тіло → тварина, тіло → рослина, тіло → будівля, тіло → їжа.*

Стилістичне зниження контекстів пов'язане з інтенсивним, кількісно численним уживанням негативно маркованих, зневажливих назв, розмовних лексем і вульгаризмів. Це визначальна риса мовотворчості постмодерністів, зумовлена домінуванням естетики стьобу, епатажу. Натомість контексти з позитивно-оцінним осмисленням компонентів парадигми «тіло» нечастотні й здебільшого корелюють із вербалізацією

мотивів релігійності, духовності, з актуалізацією сем ʿсвятістьʾ, ʿвічністьʾ, ʿсвітлоʾ.

Бибик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт ; за ред. Л. О. Пустовіт ; Інститут української мови НАН України. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) : 250000 / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, С. П. Бибик. – К. : Грамота, 2012. – 488 с.

Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія / Л. Кравець. – К. : Академія, 2012. – 416 с.

Словник української мови : в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Список використаних джерел

Андрухович Ю. І. Екзотичні птахи і рослини з додатком “Індія” : колекція віршів / Ю. І. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 112 с.

Голобородько В. І. Летюче віконце : вибрані поезії / В. І. Голобородько ; передмова І. М. Дзюби. – К. : Український письменник, 2005. – 463 с. : іл.

Голота Л. В. На чоловічий голос : поезії / Л. В. Голота. – К. : Український письменник. – 1999. – 96 с.

Жадан С. Цитатник : (вірші для коханок і коханців) / С. Жадан ; післямова О. Різниченко ; вступ., відп. за випуск А. Кокотюха ; художник В. Бондар. – К. : Смолоскип, 1995. – 62 с.

Ірванець О. Любіть!.. : Вірші з трьох книг і з-поза них / О. Ірванець. – К. : Критика, 2003. – 112 с.

Кіяновська М. Міфотворення : поезії / М. Кіяновська ; передмова О. Галети. – К. : Смолоскип, 2000. – 108 с.

Малкович І. А. Вірші / І. Малкович. – К. : Український письменник, 1992. – 110 с.

Махно В. 38 віршів про Нью-Йорк і дещо інше / В. Махно. – К. : Критика, 2004. – 128 с.

Мовчан П. Твори в трьох томах : [поезії]. Т. ІІ : Межовий камінь / П. Мовчан. – К. : Просвіта, 1999. – 536 с.

Молоде вино : антологія поезії / Творча асоціація “500” ; [упоряд. : М. Розумний, С. Руденко]. – К. : Смолоскип, 1994. – 232 с.

Москалець К. Нічні пастухи буття : поезії / К. Москалець. – Львів : Кальварія, 2001. – 56 с.

Неборак В. В. Літаюча голова : вірші / В. В. Неборак. – К. : Молодь, 1990. – 87 с.

Неждана Н. Котивишня : збірка віршів / Н. Неждана ; автор передм. Б. Жолдак. – К. : Смолоскип, 1996. – 108 с.

Орфей-2005. Альманах молодої поезії Сумщини / упоряд. С. П’ятаченко. – Суми : МакДен, 2005. – 80 с.

Петросаняк Г. Світло окраїн : поезії / Г. Петросаняк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 48 с.

П’ятаченко С. Життєпис змії : вірші / С. П’ятаченко. – Суми : Собор, 2002. – 68 с.

П’ятаченко С. В. Я – Суми : поезії / С. В. П’ятаченко. – Суми : МакДен, 2004. – 88 с.

Розумний М. Рамаян : поезії / М. Розумний. – К. : Смолоскип, 1997. – 87 с.

Ромен Л. Білий лебідь – лебідь Чорний : волхвема / Л. Ромен. – Суми : ВВП “Мрія–1” ЛТД, 2005. – 272 с.

Рута О. Стежка через жито : поезія, проза / О. Рута. – К. : Радосинь, 1994. – 33 с.

Савка М. Малюнки на камені : вірші / М. Савка; післямова М. Кіяновської ; обкл. Р. Ратушного ; графіка М. Савки. – К. : Смолоскип, 1998. – 90 с.

Слобожанщина : альманах літераторів Сумщини. Випуск восьмий / [упоряд. О. Столбін]. – Суми : ВВП “Мрія–1” ЛТД, 2002. – 166 с.

Українські літературні школи та групи 60–90-х рр. ХХ ст. : антологія вибраної поезії та есеїстики / упоряд. В. Ґабор. – Львів : Піраміда, 2009. – 620 с.

Цвіт А. Вибране : філософська і любовна лірика / А. Цвіт. – К. : Фенікс, 2006. – 608 с. : іл.

Цех поетів : антологія віршів / [автор проекту та упоряд. О. Короташ]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 130 с.

Чубай Г. Плач Єремії : поезія, переклади, спогади / Г. Чубай. – 2-ге вид., виправ. – Л. : Кальварія, 2001. – 317 с.

REFERENCES

Pustovit, L. O. (Ed.) (1998). Dictionary of epithets of the Ukrainian language. Kyiv : Dovira (in Ukr.)

Busel, V.T. (Ed.) (2005). Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language. Kyiv-Irpin: Perun (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Yermolenko, V. I. and Bybyk, S. P. (2012). The New Dictionary of Epithets of the Ukrainian Language. Kyiv: Gramota (in Ukr.)

Kravets, L. V. (2012). Dynamics of metaphor in Ukrainian poetry of the XX century. Kyiv : Akademiia (in Ukr.)

Bilodid, I. K. (Ed.) (1970 – 1980). Dictionary of the Ukrainian language (11 vol.). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

LEGEND

Andrukhovych, Yu. I. (2002). Ekzotychni ptakhy i roslyny z dodatkom “Indiia” : kolektsiia virshiv. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV (in Ukr.)

Holoborodko, V. I. (2005). Letiuche vikontse: vybrani poezii. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk (in Ukr.)

Holota, L. V. (1999). Na cholovichyi holos: poezii. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk (in Ukr.)

Zhadan, S. (1995). Tsytatnyk: (virshi dlia kokhanok i kokhantsiv). Kyiv : Smoloskyp (in Ukr.)

Irvanets, O. (2003). Liubit!: Virshi z trokh knyh i z-poza nykh. Kyiv : Krytyka (in Ukr.)

Kiianovska, M. (2000). Mifotvorennia: poezii. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)

Malkovych, I. A. (1992). Virshi. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk (in Ukr.)

Makhno, V. (2004). 38 virshiv pro Niu-York i deshcho inshe. Kyiv : Krytyka (in Ukr.)

Movchan, P. (1999). Tvory In 3 vol.: [poezii]. Vol. II: Mezhovyi kamin. Kyiv : Prosvita (in Ukr.)

Rozumnyi, M., Rudenko, S. (Ed.) (1994). Molode vyno : antolohiia poezii / Tvorcha asotsiatsiia “500”. Kyiv : Smoloskyp (in Ukr.)

Moskalets, K. (2001). Nichni pastukhy buttia: poezii. Lviv: Kalvariia (in Ukr.)

Neborak, V. V. (1990). Litaiucha holova: virshi. Kyiv: Molod (in Ukr.)

Nezhdana, N. (1996). Kotyvyshnia: zbirka. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)

Piatachenko, S. (Ed.) (2005). Orfei-2005. Almanakh molodoi poezii Sumshchyny. Sumy: MakDen. (in Ukr.)

Petrosaniak, H. (2000). Svitlo okrain: poezii. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukr.)

Piatachenko, S. (2002). Zhyttiepys zmii: virshi. Sumy: Sobor (in Ukr.)

Piatachenko, S. V. (2004). Ya – Sumy: poezii. Sumy: MakDen (in Ukr.)

Rozumnyi, M. (1997). Ramaian: poezii. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)

Romen, L. (2005). Bilyi lebid – lebid Chornyi: volkhvema. Sumy : VVP "Mriia–1" LTD (in Ukr.)

Ruta, O. (1994). Stezhka cherez zhyto: poeziia, proza. Kyiv: Radosyn (in Ukr.)

Savka, M. (1998). Maliunky na kameni : virshi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)

Stolbin, O. (Ed.) (2002). Slobozhanshchyna: almanakh literatoriv Sumshchyny. Vypusk vosmyi. Sumy : VVP "Mriia–1" LTD (in Ukr.)

Gabor V. (Ed.) (2009). Ukrainski literaturni shkoly ta hrupy 60 – 90 rr. XX st. : antolohiia vybranoi poezii ta eseistyky. Lviv : Piramida (in Ukr.)

Tsvit, A. (2006). Vybrane: filosofska i liubovna liryka. Kyiv: Feniks (in Ukr.)

Korotash, O. (Ed.) (1999). Tsekh poetiv: antolohiia virshiv. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukr.)

Chubai, H. (2001). Plach Yeremii: poeziia, pereklady, spohady. Lviv: Kalvariia (in Ukr.)

Статтю отримано 08.12.2017

Hanna Diadchenko

“THERE I MEET MY BODY SOME DAY…” (LEXICAL AND SEMANTICAL PARADIGM *BODY* IN THE UKRAINIAN POETRY OF THE END XX – BEGINNING XXI CEN.)

In the article lingual manifestation of the imaginative paradigm with the lexical and semantical centre ***the body*** *in the modern Ukrainian poetry is analysed. Somatism* ***body*** *as a dominant word of the same name imaginative paradigm plays rather important role in the metaphorical processes of modern Ukrainian poetry. Comparatively with the other components of the "human" macroparadigm the paradigm analyzed is less developed.*

Using thematic criteria we may divide the text segment analyzed into two main segments such as external and psychoemotional microparadigms. Basic external characteristic features inside the first one are connected with the description of general look as well as condition, colour of body, etc.

The psychoemotional portrayal description is divided into two main directions: 1) semantic delimitation of the images ***body*** *and* ***human*** *as independent notions; 2) understanding of the* ***body*** *as something non-alive, as a thing. Actual metaphoric models motivating the imaginative paradigmatic lines* ***body → animal****,* ***body → plant****,* ***body → building****,* ***body → food*** *development. Composition and development of the imaginative paradigmatic lines analyzed are reflecting the attitude of the modern authors of different poetic generations to the human on the hole and to themselves in particular.*

The negative attitude of the majority of modern poets to the human ***body*** *is explicated in the epithets* ***stupid****,* ***selfish****,* ***hatred****,* ***ugly****,* ***sinful*** *and such dynamic expressive characteristics as* ***to suffer in body, go away from the body, to sink in the swamp of the body****.*

The stylistic denegation of the contexts is connected with the intensive and numerous usage of the scornful notions, colloquial and vulgar lexemes. The last is supposed to be the determinative feature of postmodern artistic creativity, cased by the dominant role of outrage aesthetics. To the other hand, contexts with the positive evaluation of the paradigm "body" components are not so numerous, they are mostly correlating with the religious motives verbalization as well as with the semes 'holiness', 'eternity', 'light' actualization.

The author of the article comes to the conclusion about innovative lingual and aesthetic conception of the ***body*** *somatism as an instrument of human artistic image realization in the modern Ukrainian poetry.*

МОВА І ЧАС

УДК 81’373.42

Марія Зарінова

ФЕНОМЕН МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРОЗАЇКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Стаття присвячена осмисленню ролі мовних особистостей Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Коцюбинського у становленні концепцій мовного нормування та впливу їх мовотворчості на утвердження літературного стандарту. Визначено сутність понять ***мовна свідомість*** *та* ***мовна особистість*** *в історії літературної мови. Розглянуто параметричну модель мовної особистості, простежено взаємозв’язок між формуванням мовної компетенції митців слова і мовною практикою письменників.*

Ключові слова: *мовна особистість, мовна свідомість, літературна мова, мовна норма, лексична варіантність, мовотворчість, ідіолект.*

The article is devoted to the reflextion on the role of language personalities (Panas Myrnyi, I. Nechui-Levytskyi, B. Hrinchenko and M. Kotsiubynskyi) in the formation of the language normalization concept and their influence on the approval of the literary standard. The essence of concepts ***language consciousness*** *and* ***language personality*** *is determined. The paper considers parametric model of the language personality, the basic units of which are words. The article attempts to trace the relationship between the formation of the language competence of the prose writers and the practical realization of linguistic consciousness.*

Key words: *language personality, language consciousness, literary language, language norm, lexical variability, idiolect.*

Формування сучасної української літературної мови охоплює значний період часу й залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників. Деякі процеси розвитку мови зумовлені потенційними можливостями мовної системи, а інші ж відбуваються під впливом суспільних змін. Визначальну роль у функціонуванні й утвердженні мовної норми, наголошує С. Я. Єрмоленко, відіграє мовна свідомість освічених людей [Єрмоленко 2013: 35].

Мовна свідомість – ознака **мовної особистості**, «індивіда, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення і сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» [Калмикова 2008: 58]. Людина пізнає культуру, коли засвоює тексти як відображення етнокультури. Носій мови є одночасно носієм культури, тому мовні знаки мають здатність виконувати функцію знаків культури і слугують засобами репрезентації культурно-національної ментальності мовців [Бацевич 2004: 252]. У мові можуть будуть реалізовані наявні в тій чи тій лінгвокультурній спільноті вимоги та настанови щодо створення мовного продукту, які відповідають зовнішнім умовам його породження [Голик 2013: 260].

Теоретичне осмислення феномену мовної особистості було втілене у працях Г. І. Богіна, який створив параметричну модель мовної особистості, абстраговану від індивідуальних розбіжностей людей і специфіки відомих цим людям мов. Цим поняттям дослідник позначав «людину, що розглядається з погляду її готовності здійснювати мовленнєві вчинки, створювати й сприймати твори мовлення» [Богін 1984: 1]. Мовну особистість розглядають мовознавці як складну структуру з трьох рівнів: 1) нульового – вербально-семантичного (лексикону особистості); 2) першого – лінгвокогнітивного (тезаурусу особистості); 3) другого – мотиваційного (прагматикону особистості). Одиницями вербально-семантичного рівня є слова. На лінгвокогнітивному (тезаурусному) рівні базовими одиницями є поняття, концепти, ідеї. Відношення одиниць третього – прагматичного рівня – визначені комунікативною

ситуацією [Караулов 1989: 36]. Рівнева модель мовної особистості відображає узагальнений тип особистості. Конкретних же мовних особистостей у цій культурі може бути багато, вони відрізняються варіаціями значущості кожного рівня в складі особистості. Мовна особистість існує в культурному просторі, відображеному в мові, у формах суспільної свідомості, у стереотипах поведінки, у предметах матеріальної культури [Голик 2013: 262].

Мовна особистість є цілісним, багатоаспектним корелятом особистості. Це суспільне явище з ознаками індивідуальності. Зважаючи на соціальний характер мовна особистість поняття більш широке, ніж власне особистість. Це комплекс суперечностей між стабільністю й змінністю, стійкістю мотиваційних передумов і здатністю піддаватися зовнішнім впливам і взаємовпливам. На думку Л. І. Мацько, мовна особистість – «це людина, яка не тільки знає українську мову, а й здатна творчо самовиражатися рідною мовою, пропагувати її, захищати й розвивати, тобто ставитися до неї свідомо, з почуттям відповідальності за її долю» [Мацько 1996: 67] .

Мовну особистість формує мовне середовище. Без такого довкілля людина не має змоги практично оволодіти механізмом мови, довести його до автоматизму. Формування національно-мовної свідомості та практичний вияв мовної творчості найбільш показові на прикладі видатних майстрів слова. Література, наголошує В. Русанівський, слугує завданню національного самоусвідомлення, вираженню внутрішнього світу: історії, уподобань, культурних набутків [Русанівський 2001: 114].

Для творення стандарту української мови в кінці XIX – на початку XX ст. відігравав важливу роль художній стиль, в якому «мова стала засобом творення художньо-естетичних цінностей і виразником національної свідомості, етномаркованого світосприйняття та системи важливих, актуальних саме для українського етносу ціннісних орієнтирів» [Сюта 2013: 46].

Критерій мови авторитетних письменників, мовних особистостей історичного періоду, наділених високим рівнем

мовної свідомості, був одним з чинників становлення мовної норми кінця XIX – початку XX ст. Дослідження впливу особистості на розвиток мови є виявом антропоцентричного підходу в сучасній лінгвістиці. Історичні постаті змінювали тенденції мовотворення, висловлюючи свої думки на сторінках періодичних видань, наукових розвідок. Значний вплив на утвердження спочатку дескриптивної, а потім і прескриптивної норми мали письменники, які вживали у своїх творах ті чи ті варіантні форми, популяризуючи їх. Автори перших граматик нової української мови орієнтувалися на мову Г. Квітки-Основ'яненка та Т. Шевченка, що мали у тогочасній свідомості статус взірцевих мовних особистостей. Мовотворчість письменників була неоднорідною. Усі вони утверджували близьку для них живу мовну стихію і відбивали особливості рідних говірок, що були на той час одним з головних джерел лексичної варіантності літературного стандарту.

В. Сімович зазначав, що мова різних письменників має різну цінність з погляду нормативності, наслідувати потрібно тільки гарну, оброблену, унормовану мову літератури. Оцінюючи мову письменників, він назвав «найліпшим щодо мови сучасним українським письменником» Панаса Мирного. Високо оцінив також і мову І. Нечуя-Левицького та Б. Грінченка, хоча й зазначав, що подекуди в їх творах зустрічаються діалектні форми слів. Зразковою назвав граматист мовотворчість М. Коцюбинського [Сімович 1921: 19-23]. Письменники старшого покоління, зокрема Панас Мирний та І. Нечуй-Левицький, які були носіями середньонаддніпрянського говору, орієнтувалися на мову села (говірки Полтавщини та Звенигородщини), часто використовували в мові розмовні та фольклорні елементи [Чапленко 1955: 180].

Панас Мирний (Панас Якович Руденко (1849 – 1920)) був носієм полтавського діалекту і відомий в історії української культури як прозаїк і драматург, фольклорист, громадський діяч. Багато творів письменника, зокрема «Хіба ревуть воли, як ясла повні» (у співавторстві з І. Біликом), через дію Емського указу тривалий час не публікувалися.

Уже в юнацьких щоденниках (1865 та 1870 рр.) майбутній письменник писав про потребу вивчення усної народної фразеології, що свідчить про високий рівень мовної свідомості: «Уже думаю... заніматись пословицями кожного дня... Думаю писати яку-небудь повість і вмісті приказки ізучати... Я тілько знаю, що я дурень, та й превеликий, що не вчився нашої мови... Правда, в мене є велика надія, мені тілько 16 років» [Грицютенко 1957: 22].

У публіцистичних творах та листах письменник не раз висловлювався про суспільну роль мови. Панас Мирний засуджував тогочасні тенденції, які визначали нібито «незграбність» української мови, її «мужичий» характер і «вищість» російської мови. Українська жива мова має розширювати сфери свого функціонування і слугувати літературною мовою народу, вважав він, а майстри слова мають шліфувати її. Турбувало прозаїка і правописне питання, яке поставало гостро у зв'язку з потребою перевидавати твори. Доречнішим для графічного відтворення українського слова автор вважає фонетичний принцип, що й відбивала проза. Складність питання «переформатування» тексту для нового видання полягала не тільки у великій кількості наявних на той час правописів, а ще й у тому, що скореговані редакторами львівські видання, адаптовані до норм західноукраїнського літературного варіанту, тепер мали бути підлаштованими до мови Східної України. Це певною мірою зумовлювало поширення лексичних варіантів у мові.

Загалом же ідіолект письменника характеризується схильністю до більшої уніфікації варіантних засобів, ніж в інших його колег-сучасників. Добираючи слова з народної мови, Панас Мирний дбав про мовну чистоту, він негативно ставився до використання без крайньої потреби слів іншомовного походження, надаючи перевагу діалектному матеріалу. На ідіостиль письменника значно впливала фольклорна традиція, вивчення етнографічних матеріалів.

Видатною мовною особистістю к. XIX – поч. XX ст., мовотворчість якої сприяла усталенню літературного стандарту, був також Іван Нечуй-Левицький (1838–1918).

Письменник – носій середньонаддніпрянських говірок української мови, здобував освіту в школі для селян, яку організував його батько. Продовжив навчання І. Левицький у духовному училищі при Богуславському монастирі, де вивчав класичні мови, після закінчення вступив до духовної семінарії, а пізніше – до духовної академії. Отримавши звання магістра, вчителював: викладав російську мову, літературу, історію та географію.

Митця турбували проблеми соціального розшарування в суспільстві, освіти та їх вплив на формування української літературної мови. Своє бачення подальшого мовного розвитку І. Нечуй-Левицький висловлював у мовних дискусіях, в укладеному ним двотомному шкільному підручнику «Граматика українського язика». Його лінгвістичні міркування знаходять відображення у змалюванні в художніх творах соціально-мовної ситуації, що склалася на Східній Україні: *«Сама мати почала доглядать дітей, і виховання дочок добре вдалося для неї. Вони держали себе зовсім ненатурально, як звичайно було в той час; вміли розмовлять по-французькій і по-руській* [...]» [Мялковська 2015: 113].

Попри відхід від фольклорної стилізації у загальному літературному процесі, І. Нечуй-Левицький не відступається від своїх переконань про живу народну основу мови, її зрозумілість для кожного. У пізніших творах народною мовою відтворювались діалоги і монологи персонажів, а мова автора засвідчувала певною мірою тенденцію до компромісного літературного стандарту.

Прозаїк був відомий своїми пуристичними поглядами, та у творах все ж вдається до вживання запозиченої, іншомовної та інтернаціональної лексики (*натуралізм, ультрареальний, меркантильний, деспотизм, космополіт* тощо) і намагається зменшити галицький вплив, уживання церковнослов’янських *(страждениk, животіти)*, а іноді й російських слів (*оборки, парик, ботинки*).

У формуванні ідіолекту майстра слова важливу роль відіграли середньонаддніпрянські говірки. Є. Пилипенко зазначає, що І. Левицький перебільшував значення рідних

говірок Надросся для формування норм літературної мови, недооцінюючи решту зразків [Пилипенко 2003: 46]. Науково-публіцистична і літературна діяльність письменника мала значний вплив на становлення лексичної норми. Теоретичні настанови І. Нечуя-Левицького не завжди відбивалися у мові його творів, у ній було чимало лексичних варіантів.

Фундаментальний вплив на формування словника сучасної української літературної мови й утвердження мовної норми мала діяльність Б. Грінченка (1863 – 1910). Це була видатна постать української культури, письменник, лексикограф, педагог, редактор, видавець і етнограф. Його батько пишався родинними зв'язками з Григорієм Квіткою-Основ'яненком, знайомством із Петром Гулаком-Артемовським, добре знав українську мову, але розмовляв нею тільки з селянами, у сім'ї ж спілкувався російською [Настенко 2013: 6]. Двомовне середовище спонукало письменника до роздумів про місце української мови у житті суспільства. Під впливом «Кобзаря» Б. Грінченко ще в юнацькі роки починає збирати та записувати почуті на рідній Слобожанщині пісні, легенди, казки та інші фольклорні матеріали, захоплюється народницьким рухом.

Він зробив вагомий внесок у розвиток української мови як лексикограф, письменник, громадський діяч, видавець. «Словар української мови» був найважливішою лексикографічною працею свого часу. Жива народна мова повною мірою відбита у словнику. Фіксуючи в ньому багато вузьких діалектизмів, у художніх творах Б. Грінченко їх уникав. Прозаїк не надавав великого значення натуралізму в мові персонажів, як і переважна більшість митців того часу, а здебільшого використовував ті засоби діалектної системи, що були спільними для більшості середньонаддніпрянських говірок [Кравченко 2001: 14].

Мовотворчість письменника добре досліджена в різних аспектах: трансформація рідної говірки в мовно-творчому комплексі письменника (К. Глуховцева, Б. Шарпило); структура художнього слова (Т. Возний); іншомовні слова у мовленнєвій практиці (О. Муромцева, І. Муромцев); фразеологія художньої мови (С. Дідик, М. Коломієць);

перифрази в поезіях (І. Кобилянський); індивідуалізація мови персонажів прозових творів (О. Скорик); індивідуальний синтаксис (Н. Гуйванюк, М. Кобилянська). Однак аспект нормативності мови Б. Грінченка залишається маловивченим.

Письменник творчо використовує словотвірні засоби української мови, багаті діалектні ресурси, шанує книжну традицію. Звичайно, знаходить своє відображення у його творах і вплив російської мови. Усі ці фактори створювали умови для поширення варіантних форм слів у прозі Б. Грінченка.

Загалом же мова його творів завдяки високій мовній свідомості автора була, як на той час, унормована і сприймається сьогодні майже як сучасна.

Літературна діяльність І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б. Грінченка та ін. сприяла, з одного боку, розвиткові й оновленню в літературі шевченківських традицій, а з другого – подоланню тих чи тих спроб наслідування його літературної та мовної творчості, тобто відкриває нові шляхи художнього пізнання дійсності.

До непересічних явищ української літературної мови зазначеного періоду належить мовотворчість М. Коцюбинського. Це визначний український письменник, журналіст, педагог, громадський діяч, який вів активне громадське життя. У його будинку збиралась літературна молодь міста, зокрема відомі в майбутньому письменники Василь Блакитний і Микола Вороний.

М. Коцюбинський одним із перших усвідомив потребу реформування української літератури і мови в напрямі модерних європейських тенденцій.

Мовна практика письменника – один із яскравих прикладів широкого підходу до розвитку української літературної мови. Не заперечуючи ваги різних її стилів, слів-новотворів, оригінальних висловів, конструкцій, він головним джерелом збагачення мови літератури вважав народну мову. Письменник був «шліфувальником» тих норм, які на той час уже склалися. Найрізноманітніші й найточніші семантичні відтінки кожного слова, нові, свіжі

високохудожні тропи й фігури, його своєрідний синтаксис досягали максимальної ідейної чіткості й психологічної глибини в зображенні життєвих явищ [Дроздовський 1973: 62].

М. Коцюбинський писав мовою, яка усталилася в Східній Україні від часів харківської школи романтиків, Г. Квітки-Основ’яненка і Т. Шевченка. Як особистість зі сформованою мовною свідомістю, письменник працював над унормуванням лексикону власних творів. Надзвичайно актуальним питанням того часу була фонетична адаптація іншомовних слів. Митець, удосконалюючи мову своїх творів, звертався до словників, граматик і застосовував набуті лінгвістичні знання в мовні практиці. З великої кількості лексичних варіантів (фонетичних, морфологічних, словотвірних різновидів) він намагався добирати найпоширеніші.

В. Чапленко відзначав, що письменник, як ніхто інший з його сучасників і навіть письменників пізніших років, свідомо боровся з вузькими діалектизмами, хоч і своєю власною практикою не заперечував їх художньої вартості [Чапленко 1955: 178]. Водночас він шанував мовотворчість І. Франка та О. Кобилянської та ін. галицьких й буковинських письменників, тому в його творах траплялися і елементи тодішнього західноукраїнського варіанта літературної мови. Це такі слова і конструкції, як *реченець «строк», таким робом, робучий, спочувати, зарібок, не годен, навчитель, бюрко, хлоп, як ся маєте* та ін. [Русанівський 2001: 271-272].

Тексти письменників зі Східної України, яка перебувала під владою Російської імперії, засвідчили явища інтерференції. Лексична варіантність – характерна ознака тогочасної мови прози (і мови загалом), яка формувалася на великій діалектній базі, правописному різноманітті. Наслідки такої мовної практики помічали й намагалися усунути автори граматик і укладачі словників.

Українські творці слова були видатними мовними особистостями з високим рівнем мовної свідомості. Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Коцюбинський – письменники, які безперечно вплинули

на розвиток і нормування української літературної мови, збагативши її діалектними висловами, розвинувши лексико-семантичний та стилістичний потенціал художньої мови.

Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр "Академія", 2004. – 344 с.

Бибик С. П. Мовна свідомість і стилі спілкування в повсякденні / С.П. Бибик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2015. – Вип. 38. – С. 77-80.

Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: автореф. дис. … д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 / Г.И. Богин. – Л., 1984. – 31 с.

Голик С. Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень / С. Голик // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2013. – Вип. 21. – С. 258-264.

Грицютенко І. Є. Питання розвитку української літературної мови XIX ст. у висвітленні Панаса Мирного / І. Є. Грицютенко // Українська мова і література в школі. – 1957. – №5. – С. 21–26.

Дроздовський В. П. Дослідження стилю М.М. Коцюбинського за рукописною спадщиною / В.П. Дроздовський // Мовознавство. – № 4. – 1973. – С. 60-68.

Єрмоленко С. Я. Літературний стандарт у контексті мовної свідомості / С.Я. Єрмоленко // Літературна норма і мовна практика / [Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Коць Т.А. та ін.]; за ред. С.Я. Єрмоленко. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – С. 31-41.

Калмикова Л. О. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.О. Калмикова, Г.В. Калмиков, І.М. Лапишина та ін.]; за заг. ред. Л.О. Калмикової. – К. : Фенікс, 2008. – 235 с.

Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1989. – 262 с.

Кравченко М. В. Мова і стиль творів Бориса Грінченка: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. В. Кравченко; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2001. – 20 с.

Мацько Л. І. Українська мова і формування національної свідомості / Л.І. Мацько // Педагогіка та психологія. – 1996. – №1. – С. 67-70.

Мялковська Л. Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького: Етнокультурний аспект / Л. Мялковська // Лінгвостилістичні студії. – 2015. – Вип. 3. – С.110-117.

Настенко С. Світоч українського слова (до 150-річчя від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка) : реком. список / уклад. С. Настенко. – К., 2013. – 7 с.

Пилипенко Є. Діалектне джерело мови прозових творів І. Нечуя-Левицького / Є. Пилипенко // Дивослово. – 2003. – №11. – С. 46-51.

Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник / В.М. Русанівський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.

Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / В. Сімович. – Друге видання з одмінами й додатками. – Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1921. – 584 с.

Сюта Г. М. Художній стиль – складник національної лінгвокультури /Г. М. Сюта // Літературна норма і мовна практика / [Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Коць Т.А. та ін.]; за ред. С.Я. Єрмоленко. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – С. 41-64.

Чапленко В. Українська літературна мова: Її виникнення й розвиток (XVII ст. – 1917 р.) / В. Чапленко.– Нью-Йорк, 1955.

Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К., 2000. – 285 с.

REFERENCES

Batsevych, F. (2004). Basics of communicative linguistics (in Ukr.)

Bohyn, H. (1984). The model of the language personality in its relation to the varieties of texts. (D. Thesis) Leningrad (in Rus.)

Chaplenko, V. (1955). Ukrainian Literary Language: Its origin and development (XVII – 1917) New-York (in Ukr.)

Bybyk, S. (2015). Linguistic consciousness and styles of communication in everyday life. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Filolohichni nauky*. (38), 77-80 (in Ukr.)

Holyk, S. (2013). Lingual personality as an object of linguistic and culturological studies. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia inozemni movy*. (21), 258-264 (in Ukr.)

Hrytsiutenko, I. (1957). The issue of the development of the Ukrainian literary language of the XIX century in the coverage of Panas Myrny. *Ukrainska mova i literatura v shkoli.* (5), 21–26 (in Ukr.)

Drozdovskyi, V. (1973). Study of the style of M.M. Kotsyubynsky by manuscript heritage. *Movoznavstvo*. (4), 60-68 (in Ukr.)

Kalmykova, L. (2008). Psychology of speech and psycholinguistics. Kyiv: Fenix (in Ukr.)

Karaulov, Y. (1989). Russian language and linguistic personality. Moskva (in Rus.)

Kravchenko, M. (2001). The language and style of Boris Grinchenko's works. (Ph. D. Thesis, Ukrainian language). Kiev (in Ukr.)

Matsko, L. (1996). Ukrainian language and formation of national consciousness. *Pedahohika ta psykholohiia,* (1), 67-70 (in Ukr.)

Mialkovska, L. (2015). Language of artistic works by I. Nechuy-Levytsky: Ethnic and cultural aspect. *Linhvostylistychni studii,* (3), 110-117 (in Ukr.)

Nastenko, S. (2013). The Luminary of the Ukrainian Word (to the 150th anniversary of the birth of Boris Dmytrovich Hrinchenko). Kyiv (in Ukr.)

Pylypenko, Y. (2003). The dialect source of the language of the prose works by I. Nechuy-Levytsky. *Dyvoslovo,* (11), 46-51 (in Ukr.)

Rusanivskyi, V. (2001). History of the Ukrainian literary language. Kyiv (in Ukr.)

Simovych, V. (1921). Grammar of the Ukrainian language for self-study and assistance in school science. Kyiv-Liaiptsih (in Ukr.)

Siuta, H. (2013). Artistic style is a component of national linguistics culture. In *Literaturna norma i movna praktyka* (p. 31-41). Nizhyn: Aspekt-Poligraf (in Ukr.)

Yavorska, H. (2000). Prescriptive linguistics as a discourse: language, culture, power. Kyiv (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2013). Literary standard in the context of linguistic consciousness. In *Literaturna norma i movna praktyka* (p. 31-40). Nizhyn: Aspekt-Poligraf (in Ukr.)

Статтю отримано 01.12.2017

Mariia Zarinova

THE PHENOMENON OF THE LANGUAGE PERSONALITY OF UKRAINIAN PROSE WRITER OF THE LATE XIX – ERLY XX CENTURIES IN THE HISTORY OF LITERARY LANGUAGE

The property of consciousness is the focus on the language, the reflection on it, unit forms, variants of its existence, actually over the

literary norm. P. Seligei defines the language consciousness as a form of consciousness, embracing views, ideas, feelings, assessments and instructions on language and linguistic reality.

Language consciousness is a sign of a language personality, “an individual who possesses a combination of abilities and characteristics that predetermine the creation and perception of texts that are distinguished by the level of structural and linguistic complexity and the depth and accuracy of the reflection of reality.”

The formation of national-language consciousness and the practical expression of language creativity are most revealing on the example of the Ukrainian writers. The style of the literary fiction played an extremely important role in creating the standard of the Ukrainian language.

The writer’s thoughts on the language were influenced by the circumstances of their life, their relation to folklore, dialects. Specificity of the overwhelming majority of Ukrainian linguistic personalities from the period of the XIX – beginning XX century was multilingualism, caused by the socio-political situation. It affected the processes of interference and reflected in the texts of writers, in particular, from Eastern Ukraine, which was under the rule of the Russian Empire. Lexical variability is a characteristic feature of the language of that period, which was formed because the impacts of two literary language traditions, a large dialect base, spelling diversity and other factors that evoked its pluricentricity. The consequences of this weight were noticed. The authors of grammar and compilers of dictionaries tried to eliminate it.

Ukrainian writers – were prominent language personalities with a high level of linguistic consciousness. B. Hrinchenko, I. Nechui-Levytskyi, Panas Myrnyi, M. Kotsiubynskyi – writers who undoubtedly influenced the development and normalization of the Ukrainian literary language, enriching it with dialectal units and developing lexical-semantic and stylistic potential.

УДК 94 (477:81.373.48-027.555:82-94 (1900-1914) (Дорошенко)

Наталія Мазур

ПУБЛІЧНЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО У 1900–1914 РОКАХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРНИХ ТЕКСТІВ ДМИТРА ДОРОШЕНКА)

У статті проаналізовано мемуарні тексти Дмитра Дорошенка («Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 рр.)»). Вони знайомлять сучасного читача з маловідомими сторінками історії української мови початку XX ст., показаної через долі конкретних людей, їхніх вражень від бачених, пережитих подій. Це історія українського національного руху, життя національно свідомої інтелігенції, яка розуміла значення української мови для освіти народу, розвитку його культури.

Початок XX ст. позначений активним рухом за національно-культурне самоусвідомлення українського народу. У мемуарах персоналізується питання соціального і національного статусу української мови: автор пише про належність згадуваних осіб до українства, про їх ставлення до української мови.

***Ключові слова**: мемуарна література, українська інтелігенція, мовно-національна свідомість українців, український народ, українська мова, публічне українське слово поч. XX ст.*

The article analyzes the memoirs Dmytro Doroshenko («My Remembrances of the Old Time (1901 – 1914)»). They introduce the modern reader to little-known pages of the history of the Ukrainian language of the early twentieth century, shown through the fate of concrete people, their impressions from the seen, experienced events. This is the history of the Ukrainian national movement, the life of the nationally conscious intellectuals, who understood the importance of the Ukrainian language for the education of the people and the development of its culture.

The beginning of the twentieth century was marked by an active movement for the national-cultural self-awareness of the Ukrainian people. In memoirs, the question of the social and national status of the Ukrainian language is personalized, where the author notes the

belonging of the aforementioned people to Ukrainians, their attitude to the Ukrainian language.

***Key words**: memoir literature, Ukrainian intellectuals, language and national consciousness of Ukrainians, Ukrainian people, Ukrainian language, Ukrainian public word at the beginning of the twentieth century.*

Мемуарна література – джерело інформації, яке суб'єктивізує історію, робить її не просто переліком років і списком подій, а дає змогу відчути минулу добу в конкретному часі, пережитому й зафіксованому в пам'яті людей – суб'єктів історії. У «Моїх споминах про давнє минуле (1901 – 1914 рр.)» (далі – «Спомини») Дмитра Дорошенка, історика, історіографа, політичного і громадського діяча, члена Української Центральної Ради, міністра закордонних справ Української Держави у 1918 р., сучасний читач знайомиться з маловідомими сторінками історії української мови початку XX ст., показаної через долі конкретних людей, їхніх вражень від бачених, пережитих подій. Це історія українського національного руху, життя національно свідомої інтелігенції, яка розуміла значення української мови для освіти народу, розвитку його культури. Зберігаючи історичну пам'ять народу, представники української культури розглядали мову як важливу ознаку національної самоідентифікації.

О. Оглоблин зазначав, що Д. Дорошенко – «носій найкращих традицій української історіографії дев'ятнадцятого та початку двадцятого століть; він перший серед українських істориків розробив концепцію історії України від її початків до сучасності не тільки як процесу історичного розвитку українського народу, але і як процесу розвитку української державності» [Оглоблин 2003: 108].

У мемуарних текстах Д. Дорошенка як учасника визвольних змагань українців за створення незалежної держави на початку XX ст. фіксуємо особливу увагу до теми української мови, яка виборювала права використання в суспільній, публічній сфері, тобто виходила за межі домашнього вжитку.

Рух за національне відродження т. зв. українофіли не уявляли без створення українськомовної преси. Постійні заборони українського друкованого слова в Російській імперії спонукали українську інтелігенцію Наддніпрянщини до підтримання культурно-просвітницьких зв'язків із Галичиною, де українці в умовах Австро-Угорської імперії виборювали право на українські школи, університетську освіту українською мовою, де мали змогу видавати рідною мовою часописи. У Російській імперії українські культурні діячі були передплатниками галицьких видань, що сприяли пробудженню національної свідомості українців.

Автор мемуарів пише: «*Замолоду він [Франціішек Богушевич] служив судовим слідчим на Чернігівщині і* ***прекрасно говорив народною українською мовою.*** *Одного разу, коли він у нас був,* ***прийшло число львівської «Зорі»***. *Я з захопленням почав щось з нього вичитувати. Богушевич слухав, а потім узяв і поцілував мене в голову, промовивши:* ***«Добре, хлопче, що ви любите свою мову і все своє рідне! Любіть завжди і зоставайтесь своєму народу вірні»*** [Дорошенко 2007: 40].

Початок XX ст. позначений активним рухом за національно-культурне самоусвідомлення українського народу. Про це свідчать наведені Д. Дорошенком випадки, коли він чув українську мову в освітніх закладах тодішньої Росії. Оскільки українських шкіл у Росії не було і автор спостерігав спілкування інтелігентних дівчат-українок у міській школі, то в нього залишилися незабутні враження: «*Ледве дочекався суботи і був у призначену годину в школі. Це була звичайна міська школа* [*т. зв. Андріївська*]*... В школі я придбав цілий ряд нових знайомств, між іншим, познайомився з кількома студентками (за тих часів студенток називали загально «курсистками», бо вони вчилися на тих або інших курсах). Це знайомство зробило на мене певне враження: це ж я вперше в своїм життю побачив* ***інтелігентних дівчат-українок, які говорили українською мовою, цікавились українською справою, брали участь в національному рухові*** [Дорошенко 2007: 50-51]. Знайомство з українськомовними курсистками було

знаком того, що в свідомості освічених, інтелігентних людей зароджувався український рух, і цей рух охоплював різні соціальні прошарки населення.

Послаблення мовно-національних обмежень на книговидання українською мовою після 1905 року, активізація діяльності Товариства імені Т. Г. Шевченка сприяли піднесенню мовно-національної свідомості українців, пор.: «*Перше товариство* [*Товариство імені Т. Г. Шевченка*] *мало допомагати матеріально українській студентській молоді, що вчилася в столиці, друге* [*Благотворительное Общество изданія общеполезных книг для малорусскаго народа*] *видавало популярні книжки для народу* ***українською мовою***» [Дорошенко 2007: 49].

Книжки й газети українською мовою були великою рідкістю в Росії. Тому інформація про те, що в світі існують видання забороненою в Україні мовою, була для масових зібрань (вшанування Шевченкових роковин у Петербурзі) несподіваною, напр.: «*Низенько уклонився* [*Данило Мордовець*] *перед бюстом Шевченка і вийняв з кишені якийсь часопис. Розгорнув – це було число американської «Свободи».* ***Про існування української преси за океаном у нас мало хто за тих часів і знав, а своєї в Росії не було ще й духу.*** *На тому й побудував Мордовець свою промову. От дивіться, казав він, куди сягнули слова Шевченка – аж за океан. І там знають і шанують нашого Кобзаря....* ***Очевидно, старий не міг додати, що за океаном вільно лунає наше слово, а у нас йому нема волі!***» [Дорошенко 2007: 57].

Про те, що проблема функціонування української мови в Україні мала на той час соціальне коріння, тобто українську мову було зведено до офіційного статусу «мужичої мови» [Єрмоленко 2017: 16], свідчать і спостереження автора мемуарів. Він звертає увагу на те, що в Києві рідкісним явищем були україномовні родини інтелігентів, пор.: «***Родина Комличенків була чисто українська:*** *син Павло був студентом Одеського університету, дочка вчилася в Петербурзі на курсах;* ***двоє менших хлопчиків, що вчилися в гімназії, говорили між собою по-українськи,*** *що мене*

дуже приємно здивувало, я ще не бачив таких гімназистів» [Дорошенко 2007: 69-70].

В історії української культури часто фігурує подія відкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві [Данилець 2013]. Історичну інформацію (оживлюють) доповнюють спомини Д. Дорошенка як учасника цього всеукраїнського свята: *«У Києві ми* [*студенти*] *довідалися, що на полтавське свято їде багато народу.* ***Весь поїзд*** *в напрямку до Полтави* ***говорив українською мовою»*** [Дорошенко 2007: 69]; *«****Полтава,*** *в якій українська стихія була помітніша, ніж в якомусь іншому більшому місті, відразу* ***вся заговорила українською мовою, іншої на вулицях не було чути»*** [Дорошенко 2007: 70]; *«Головою віча обрали Федора Матушевського, нині вже давно небіжчика, тоді – студент університету в Дорпаті. Він повідомив, що прийшла телеграма від міністра внутрішніх справ Плеве на ім'я міського голови Трегубова, яка* ***забороняла промови і привітання українською мовою.*** *Отже, треба вирішити, яке становище має супроти цього факту зайняти українська молодь»* [Дорошенко 2007: 71].

Заборона публічних виступів (привітань) українською мовою на цій культурній маніфестації спричинила справжній бій, пор.: «*Та «головний бій» мав бути даний увечері на академії* [*другий день полтавського свята*]. *Вже перед самими зборами розійшлася чутка, що* ***гостям*** *з Галичини та Буковини* ***дозволено виголосити привіти на українській мові, але більше нікому***» [Дорошенко 2007: 72]. Автор мемуарів детально описує настрій, реакцію учасників полтавського свята і своєю оцінкою тодішніх історичних подій засвідчує, що активним суб'єктом історії була і є українська мова.

Емоційно-експресивно, послуговуючись лексикою на позначення звукових відчуттів, передає Д. Дорошенко, як публіка в екстазі сприймала публічне українське слово: *«Як тільки появився на сцені Романчук, розляглися такі овації, що він довго не міг говорити. Як тільки він промовив перші слова: «Честь тобі, славний городе...», знову овації потрясли цілою залею, й по скінченні привіту знову буря*

оплесків. Здавалося, що від гуркоту заваляться стіни! Безконечні овації супроводили слова кожного промовця. Вся зала злилася в одному пориві, люди впадали в екстаз, ***звуки рідної мови електризували публіку,*** *і тяжко передати словами той настрій, який опанував усіх нас»* [Дорошенко 2007: 73].

Дмитро Дорошенко пропонує читачам конкретний, почерговий опис подій, які відбувалися в залі, і тим самим досягає найбільшої чуттєвої переконливості своїх спогадів, запам'ятовування, відтворення і впливу на читачів. Варто навести широку детальну інформацію, оскільки вона створює картину-опис поведінки учасників полтавського свята, пор.: *«Зближається одначе черга на «своїх» промовців. Вони мають говорити за азбучним порядком, отже, першою говорить Ольга Андрієвська, делегатка від чернігівського літературно-театрального товариства. Говорить тихим голосом,* ***але українською мовою.*** *Як тільки це розібрав Трегубов, підводиться з свого крісла, перебиває Андріївську, сам блідий, і заявляє, що має наказ від міністра не допускати українських привітів. В залі констернація* (збентеження, розгубленість). *Не всі ще розуміють, що сталося. Тоді встає і наближається до столу президії Микола Міхновський. Серед мертвої тиші він заявляє, що прибув як делегат від харківської адвокатури, що він* ***привіз привіт українською мовою,*** *але тому, що українські привіти не допущені, він передає одну тільки обкладинку, а текст привіту повезе назад до Харкова. З цими словами він кидає свою обкладинку на стіл. Серед мертвої тиші підходить Михайло Коцюбинський і робить те саме, віддаючи саму обкладинку без адреси. Трегубов, мов у якомусь півсні, мовчки приймає обкладинки, і їх скоро набралася ціла гора на столі»* [Дорошенко 2007: 73-74].

Ю. Шевельов зазначає, що в перші роки XX століття роблено спроби зорієнтувати мову – бодай частково – на інтелігенцію й місто. У літературі це мало успіх, а в житті, однак, мова рідко виходила поза сферу діяльності гуманітарної інтелігенції і тільки як виняток пробивалася в

верстви промисловців, комерсантів, технічної інтелігенції та промислових робітників [Шевельов 1987: 258].

Питання соціального і національного статусу української мови для автора мемуарів було завжди персоналізоване, тобто він, згадуючи когось, обов'язково зауважував про належність цього персонажа до українства, про його ставлення до української мови. Будь-яку зміну в публічному використанні української мови Д. Дорошенко коментує: *«Я завважив, що на його [Гаврила Міхновського] канцелярії* ***напис був українською мовою,*** *що тоді було рідкістю. Взагалі ціла родина Міхновських* ***була щиро українська.*** *Та й самі Прилуки з околицею зробили на мене дуже приємне враження своєю українською національною стихією, яку було помітно на кожному кроці;* ***я чув*** *там [у Прилуках] раз у раз* ***українську мову не тільки серед міщан та селян, але й серед міської інтелігенції»*** [Дорошенко 2007: 98].

Час, який «задокументовує» в «Споминах» Д. Дорошенко, позначений активною діяльністю українських культурних діячів щодо організації видань українською мовою. Так, автор згадує про дозвіл видати Св. Євангеліє українською мовою і «про полегшення цензури»: *«У Києві почули новину: в Петербурзі було вбито міністра Плеве, і в українських кругах запанувала з цього приводу велика радість... Приїхавши восени до Петербурга, я довідався про певні ознаки зміни курсу щодо українства:* ***було дозволено видати Св. Євангеліє українською мовою,*** *а слідом за тим рада міністрів зробила постанову про полегшення цензури популярних книжок, бо заборона популярної української літератури, мовляв, шкідливо позначилася на культурному рівні селян «малоросійських губерній»* [Дорошенко 2007: 93].

У «Споминах» Д. Дорошенко фіксує свої спостереження про територію поширення української мови й про її однорідний характер на різних землях, де живе український етнос, пор.: *«Ще в дорозі між Неполоківцями й Вижницею спостеріг я, що тамошні селяни* ***говорять чистісінькою українською мовою,*** *мов десь на Полтавщині, і своїми*

розмовами, усім своїм поводженням і вдачею зовсім нагадували мені наших дядьків» [Дорошенко 2007: 91].

Описувані події стосувалися того часу, коли *«Усі з дня на день сподівались, що ось-ось упадуть обмеження й заборони, які* ***тяжіли над українським словом,*** *і готовилися до організації української преси»* [Дорошенко 2007: 101]. Показовий зміст одного з уривків «Споминів», а саме – про організацію роботи в редакції газети «Рада»: «*Праця в редакції «Ради» була поділена на відділи, кожен відділ провадив окремий співробітник. Усього було 8 відділів. Цілий персонал складався, разом з коректорами, з 12-14 людей. Редактор переглядав зміст статей і головно мову, секретар редакції правив матеріал, подаваний керівниками відділів.* ***Питання мови відогравало дуже велику роль****. Молода українська преса не мала, властиво, фахових робітників, не була вироблена й газетна мова, а тим часом читач ставив щодо мови дуже великі вимоги. Здається, в цілому світі не було таких вибагливих читачів, як українці!* ***Школи української ані підручників не існувало, люди вчилися літературної мови з книжок*** *і дуже вередували, вимагаючи, щоб газета писала «мовою Шевченка». Не можна було взяти просто мову українських газет у Галичині та Буковині: і там мова була ще мало вироблена і повна полонізмів та взагалі чужих слів, для звичайного читача з якоїсь Полтавщини зовсім незрозумілих. Отже,* ***доводилося просто виробляти, творити – дуже обережно – нову газетну мову, на ґрунті мови народної й літературної. Завдання було дуже тяжке і відповідальне»*** [Дорошенко 2007: 116-117].

Отже, «Спомини» Д. Дорошенка, по-перше, зафіксували важливу соціолінгвальну інформацію з історії української мови – про роль публічного українського слова; по-друге, оцінюючи тодішню невироблену газетну мову й наголошуючи на потребі творити українську літературну мову, автор виявив позицію, стратегію державника.

Данилець О. Пам’ятник Іванові Котляревському об’єднав українців в Полтаві / О. Данилець // Урядовий кур’єр. – 2013. – 16 серпня.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 роки): науково-популярне видання / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 272 с.

Єрмоленко С. Я. Українська мова в науковому світогляді Михайла Грушевського / С. Я. Єрмоленко. – Х., 2017. – 45 с.

Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 : пер. з англ. / О. Оглоблин. – К. : [б.в.], 2003. – 252 с.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. – Б.м. : Сучасність, 1987. – 295 с.

REFERENCES

Danylets', O. (2013). Monument to Ivan Kotlyarevsky united Ukrainians in Poltava. *Uriadovyi kurjer.* 16 serpnya (in Ukr.)

Doroshenko, D. (2007). My memories of the old past (1901 – 1914). Kyiv: Tempora (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2017). Ukrainian language in the scientific outlook of Mykhailo Hrushevsky. Kharkiv (in Ukr.)

Ohloblyn, O. (2003). Ukrainian historiography 1917-1956. Kyiv: [b.v.] (in Ukr.)

Shevel'ov, Yu. (1987). Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900-1941): state and status. B.m. : Suchasnist' (in Ukr.)

Статтю отримано 12.12.2017

Nataliia Mazur

PUBLIC UKRAINIAN WORD IN 1900 – 1914 (ON MATERIALS OF MEMORIES BY DMYTRO DOROSHENKO)

Memoir literature is a source of information that subjectivizes the history, makes it not to be just a list of years and a list of events, but also allows to experience the past day at a specific time, experienced and recorded in the memory of people – subjects of the history.

The article analyzes the memoirs of the historian, historiographer, politician and public figure, member of the Ukrainian Central Rada, and the Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian State Dmytro Doroshenko ("My Remembrances of the Old Time (1901–1914)"). They introduce the modern reader to little-known pages of the history of the

Ukrainian language of the early twentieth century, shown through the fate of concrete people, their impressions from the seen, experienced events. This is the history of the Ukrainian national movement, the life of the nationally conscious intellectuals, who understood the importance of the Ukrainian language for the education of the people and the development of its culture.

Keeping the historical memory of the people, representatives of Ukrainian culture considered language as an important sign of self-identification of the people. In D. Doroshenko's memoirs, we put a special emphasis on the topic of the Ukrainian language, which fought for the right to use in the social and public spheres, that is, beyond the limits of home use.

The beginning of the twentieth century was marked by an active movement for the national-cultural self-awareness of the Ukrainian people. In memoirs, the question of the social and national status of the Ukrainian language is personalized, where the author notes the belonging of the aforementioned people to Ukrainians, their attitude to the Ukrainian language.

The texts under investigation show that the abatement of language and national restrictions on book publishing in Ukrainian after 1905, the activation of the T.G. Shevchenko Society contributed to the rise of the linguistic and national consciousness of Ukrainians.

D. Doroshenko in «Memories» records the time marked by the active efforts of Ukrainian cultural figures regarding the organization of publications in the Ukrainian language, their observations on the territory of Ukrainian language distribution and its homogeneous nature on different lands where the Ukrainian ethnic group lives.

ТЕРМІН І СЬОГОДЕННЯ

УДК 811.161.2'373.43

Юлія Вознюк

НЕОСЕМАНТИЗМИ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ІНФОРМАТИКИ

У статті розглянуто динамічні процеси, характерні для лексичного рівня мови, окреслено різні типи мовних інновацій. Особлива увага зосереджена на здатності мови оновлювати словник власними ресурсами шляхом семантичного словотворення в межах відомої одиниці, прихованого запозичування та використання наявної словотвірної моделі для позначення нового поняття.

Ключові слова: *мовна інновація, неосемантизм, семантичне словотворення, приховане запозичування, повторне використання словотвірної моделі.*

The article deals with the dynamic processes of lexical language level, different types of language innovations are outlined. Particular attention focused on the ability of the language to update the dictionary with its own resources through semantic derivation, hidden borrowing and the use of the existing derivation model to refer to a new concept.

Key words: *linguistic innovation, neologism, neosemantism, semantic derivation, hidden borrowing, reuse of derivation model.*

Як соціальна система, мова перебуває в постійному русі. Загальновідомо, що лексика найшвидше реагує на соціодинаміку, адже мовці часто вживають слова, які ще не ввійшли до нормативного словника, постійно шукають нових відтінків значення в певних контекстах, використовують призабуті лексеми чи вигадують власні (оказіоналізми).

Вивчення причин, напрямків та форм змін у лексичному складі мови належить до важливих проблем лінгвістичної науки, яким присвячена чимала кількість праць українських та зарубіжних мовознавців. Проблеми розвитку лексико-семантичної системи української мови стали об’єктом ґрунтовного вивчення у ХХІ столітті. Динаміку лексичних норм вивчала Л. В. Струганець, українську лексику засобів масової інформації досліджував О. А. Стишов, функціональний характер лексичної норми описувала Т. А. Коць, семантичну структуру слова та семантичну деривацію аналізували Л. А. Лисиченко, В. М. Русанівський, Ж. П. Соколовська, О. О. Тараненко, І. А. Самойлова, на різних аспектах інноваційних мовних процесів зосередили свою увагу Н. Ф. Клименко, Д. В. Мазурик, А. М. Нелюба, Г. М. Вокальчук, Ж. В. Колоїз, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк та інші дослідники.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. з’явилася низка неологічних словників різних типів: «Словник новотворів української мови кінця ХХ століття» (2002) Г. М. Віняр та Л. Р. Шпачук, «Нове в українській лексиці» (2002) Д. В. Мазурик, серія видань «Лексико-словотвірні інновації» А. М. Нелюби, С. А. Нелюби та Є. О. Редька, «Нові слова та значення» Л. В. Туровської і Л. М. Василькової, «Нові й актуалізовані слова та значення. Словникові матеріали (2002–2010)» В. О. Балог, Н. Є. Лозової, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко, «Словотворчість незалежної України. 1991–2011» А. М. Нелюби, «Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики» (2013) Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критської, Т. К. Пуздирєвої, Ю. В. Романюк та ін.

Названі теоретичні студії та лексикографічні праці засвідчують входження до лексичної системи сучасної української мови значного масиву нових слів, що відображають процес реагування системи мови на нові потреби комунікації у ХХІ столітті.

Нині існує чимало термінів на позначення мовного нововведення. Ми будемо послуговуватися поняттями «лексична інновація», «неологізм» та «неолексема», які

в сучасній неології переважно вживають як абсолютні синоніми. О. О. Тараненко в енциклопедії «Українська мова» дає таке визначення неологізма: (від грец. νέος – молодий, новий і λόγος – слово) слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські, неологізми, пор. *оказіоналізм*) [Українська мова 2007: 426-427].

Мовознавці диференціюють абсолютні та відносні інновації. У складі абсолютних – новозапозичення, новотвори та неосемантизми; серед відносних розрізняють актуалізовану лексику та внутрішньомовні запозичення. Тобто можемо говорити про існування двох тенденцій оновлення лексикону: використання запозичених і внутрішньомовних ресурсів номінації.

Звертаємо увагу на виняткову роль семантичної деривації, одного з різновидів неосемантизації, або оновлення семантики слова, яка відбувається в межах самої мови за допомогою питомих засобів. На думку науковців, термін «неосемантизм» у лексикологічній традиції східнослов'янських мов ще не усталився. Учені послуговуються поняттями «неологізм-значення» (Н. З. Котелова), «семантичний неологізм» (О. О. Тараненко), «нові вторинні найменування» (О. А. Стишов), «семантична інновація» (Є. А. Карпіловська). Натомість представники західнослов'янської лінгвістичної традиції, зокрема польські дослідники А. Марковський та К. Ващакова, не тільки широко використовують термін «неосемантизм», а й у його межах вирізняють різні типи неосемантизмів за джерелом походження та способом творення, зокрема англосемантизми.

Наймісткіше, на нашу думку, визначення неосемантизмів пропонує Н. Ф. Клименко: «лексеми, зафіксовані у словниках, які стали вживатися з новим значенням чи то внаслідок вживання термінологічної лексики в іншій терміносфері або в загальновживаній лексиці; чи внаслідок набуття ними

певних експресивно-оцінних значень або метафоричного вживання» [Динамічні процеси 2008: 241].

Для з’ясування природи неосемантизації, окреслення її типів та джерел необхідно простежити шлях творення нового значення слова. Наприклад, швидко та впевнено увійшли до активного словника української мови лексеми зі сфери інформатики, інформаційних технологій. Сьогодні не уявляємо життя без комп’ютера і, відповідно, легко засвоюємо нові слова або вживаємо відомі в незвичних значеннях: *павутина, павутиння, мережа, вірусний, завантажувати, чистий, вікно, миша, банити, постити, піратський, модератор* та ін., у яких відома форма набуває нового змісту.

Однак якщо порівняти слова, що їх неологічні словники кваліфікують як неосемантизми, то побачимо, що вони набули своїх нових значень по-різному. Саме тому укладачі ідеографічного словника нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» виокремлюють 3 типи неосемантизмів залежно від способу їхнього творення: 1) семантичні деривати, що з’явилися в мові внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомого слова, 2) приховані новозапозичення, що становлять нове значення раніше адаптованого іншомовного слова, запозичене в тій же формі, від того ж або й іншого прототипу з тієї ж або з іншої мови-джерела, 3) новотвори, які постали завдяки повторному використанню тієї ж словотвірної моделі для позначення нового поняття (повторне створення вже наявної форми для нового значення) [Активні ресурси 2013].

Найпродуктивнішим способом творення неологізмів, як доводить матеріал словників нової лексики, є семантичне словотворення в межах уже відомої лексичної одиниці. Нові значення, у яких нині в розмовній практиці, засобах масової інформації, публіцистиці й художній та науковій літературі вживають уже відомі українські слова, можуть слугувати яскравим прикладом оцінного осмислення реалій через їхню метафоризацію. Л. В. Струганець зазначає: «Мабуть, чим довшу історію має

слово, тим більше у нього можливостей для перетворення на багатозначне» [Струганець 2002: 180], а «виникнення нових значень – процес безперервний» [Струганець 2002: 191] та може відбуватися за рахунок розширення чи звуження семантичної структури слова.

Цей спосіб словотворення показовий для іменників *павутиння* і *павутина*, уживаних нині як терміни інформатики. Академічний тлумачний «Словник української мови» в 11-ти томах (далі – СУМ-11) фіксує такі значення цих слів: «1. Збірн. до *павутина*, 2. Те саме, що *павутина* (1. Легка сітка з тонких волокон, утворених з клейкої рідини, яку виділяють павуки та деякі інші членистоногі тварини, а також окрема нитка такої сітки; 2. *перен.* Те, що заважає кому-небудь вільно жити, діяти)» (СУМ-11, 6: 8-9). Перекладні ж термінологічні словники, зокрема «Англо-український словник з математики та кібернетики» Є. Мейнаровича, М. Кратка, «Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки)» О. Кочерги й Є. Мейнаровича, «Англійсько-український глосарій виробів Microsoft» за ред. Б. Рицара, подають англійський іменник *web* зі значеннями «1) тканина; 2) павутиння; 3) плетиво, мереживо; сітка; 4) мережа; 5) веб (зорієнтований граф із символами на вершинах)» (АУМК 2010); словосполучення *World Wide Web* [*www*] – світове павутиння (АУАНМ 2010); *всесвітня павутина* = веб, світова мережа (АУГ 2006: 171).

Сучасний публіцистичний, художній та побутовий дискурси засвідчують вживання слова *павутиння* та його синонімів *тенета, павутина* на позначення системи організації обміну інформацією в комп'ютерному середовищі. Ця номінація утворилася на основі функціональної подібності до іменника *мережа: павутиння (павутина)* є частиною мережі Інтернет. Такий змістовий зв'язок між ними доводять контексти вживання: *Пан Ярослав, добрий тихий пан Ярослав, що картографував перервами світову павутину, зліг з пневмонією* (Дереш 2017: 127); *Із павутиння Інтернету в життя ввірвалася моє* (КП – poetryclub.com.ua – 12.03.2016).

Зважаючи на мовну практику, однотомний академічний тлумачний «Словник української мови» за ред. В. В. Жайворонка 2012 року вже фіксує слово *павутина* в складі сполуки *світова павутина*. Тут бачимо деталізацію переносних значень: «2. *перен.* Те, що нагадує зовнішнім виглядом таку сітку»; 3. *перен.* Те, що обплутує, повністю підпорядковує собі» (СУМ-1: 709). Отже, спостерігаємо процес розширення значення іменників *павутина/павутиння*, що спирається на уже засвоєне українським мовцем й нове значення питомого слова *мережа.* На нове значення цього слова як терміна інформатики також вказує написання з великої літери і в сполученні з означеннями *світова, всесвітня, глобальна*. Крім того, усе частіше чуємо на позначення цього нового явища в житті українського суспільства й такі питомі синоніми до слова *мережа,* як *мереживо, тенета, сітка, плетиво,* які разом зі словами *павутина, павутиння* утворюють синонімічний ряд з домінантою-неосемантизмом *мережа*. Фіксуємо активність власне українських лексем у позначенні нового поняття на противагу запозиченим номінаціям з непрозорою для українського мовця внутрішньою формою, конкурування синонімів, що доводить здатність української мови оновлюватися завдяки питомим ресурсам й намагання мовців надати таким позначенням самобутності.

Інший спосіб оновлення семантики слова – приховане запозичування, коли нове поняття є новим за змістом, але звичним за формою. Як зазначає Є. А. Карпіловська, сигналом можливого впливу іншої мови на виникнення в уже наявному українському слові нового значення може бути його використання для позначення реалії, раніше відсутньої в житті української спільноти [Карпіловська 2010: 28].

Слова, що утворилися внаслідок прихованого запозичування, О. А. Стишов називає семантично модифікованими [Стишов 2005: 71] та зауважує, що «в сучасній українській мові дуже мало слів і термінів з інформатики та обчислювальної техніки, які поставали б на

її власному національному ґрунті» [Стишов 2005: 72]. Тому закономірним є процес калькування, особливо з англійської мови. Цей спосіб оновлення семантики демонструє дієслово ***завантажувати***, що в СУМ-11 подано з такими значеннями: 1. Наповнювати що-небудь вантажем; 2. *перен.* Забезпечувати роботою в належному обсязі; 3. *спец.* Заповнювати рудою, паливом і т. ін. (домну, піч тощо) (СУМ-11, 3: 38).

С. Г. Чемеркін наголошує, що «слова групи *вантажити* в українському сегменті Інтернету належать до найчастотніших слів, лексичне значення яких зазнало значних змін» і вирізняє лексеми з питомо українською основою, запозичені та скальковані номінації [Чемеркін 2009: 175]. Спираючись на дефініцію «Англійсько-українського глосарію виробів Microsoft» за ред. Б. Рицара: *download – завантажити, стягнути* – «перемістити файли з одного комп'ютера на інший через Інтернет» (АУГ 2006: 68), відносимо це дієслово все-таки до прихованих запозичень, тобто скалькованих одиниць. Сьогодні цю лексему активно використовують у значеннях «пересилати дані до основної пам'яті комп'ютера з метою безпосереднього використання» (Войтков. – http://lubbook.org/book_229.html. – 17.02.18), увімкнути цифровий пристрій [Чемеркін 2009: 153]. Оскільки українська мова вже мала дієслово *завантажувати*, то не довелося для позначення цього нового явища вигадувати слова з іншою формою чи адаптувати його англійську номінацію: *Люди, оснащені читалками і смартфонами, завантажують електронні копії книг усе частіше…* (УП – www.pravda.com.ua – 26.04.2017).

Неологічні словники та мовна практика засвідчують розмаїття інших спільнокореневих дієслів, уживаних нині у сфері інформатики: *вантажити, вивантажити, перевантажити, перезавантажити, довантажити, підвантажити, підзавантажити*, а також віддієслівних іменників та дієприкметників. Наприклад: *Далі винятково через письмове прохання до Апарату Верховної Ради звіти можуть підвантажити до їхніх особистих профілів* (УП – www.pravda.com.ua – 26.04.2017).

Загалом, сучасна українська мова має багату палітру дієслів з уже відомою формою, що набули нових значень як терміни інформатики та слугують прикладами прихованого запозичування понять з англійської мови: *ділитися/поділитися (share), вивішувати/вивісити (post), розмістити/розміщувати (dispose)* тощо.

Важливим виявом динаміки лексикону є повторна реалізація словотвірної моделі, унаслідок якої постають слова-омоніми. У науковій літературі використовують й інші терміни на позначення цього явища: ремотивація, перемотивація, уподібнення, перенесення значень, парономазія, своєрідна декореляція. За термінологією А. М. Нелюби, слова, утворені в такий спосіб, – римейки в словотвірній номінації [Нелюба 2008: 114].

До неосемантизмів, утворених шляхом повторного використання словотвірної моделі, зараховуємо, зокрема, прикметник *вірусний*, уживаний у словосполученнях *вірусний диск, вірусний контент, вірусний маркетинг, вірусна реклама* та ін. Наприклад, в інтерв'ю з Юрком Іздриком читаємо: *Це вибір іноді одного слова, іноді строфи, іноді рядка – що коротше, то краще. Бажано вірусного характеру, щоб могло бути рефреном, щоб могло в цю петлю, «loop», увійти, повторюватися безкінечне число разів* (Поворозник 2017). На основі загальновідомого біологічного терміна *вірус* «*бакт.* Один із найдрібніших мікроорганізмів, що викликає інфекційне захворювання» та прикметника *вірусний* «*бакт.* Стос. до віруса» (СУМ-11, 1: 682) внаслідок прихованого запозичування з англійської мови терміна інформатики (англійський іменник-термін *virus* також становить наслідок семантичної деривації) і в сучасній українській мові розвинулося нове значення іменника *вірус* – «сегмент коду, здатний до самокопіювання» (АУГ 2006: 171). Уже в українській мові спостерігаємо, що прикметник, який походить від іменника-біологічного терміна, переймає таку ж модель словотворення: *вірус – вірус+н+ий* (порівн. з англ. *viral* і *virus* (АУАНМ 2010). Він вживається в сучасній українській мові зі значенням «шкідлива діяльність комп'ютерних програм, які можуть

самопоширюватися (вірусів)» (ММІ – www.ua5.org – 18.02.18)*: Через масштабну вірусну атаку не працюють банки, медіа, сервіси* (УП – www.pravda.com.ua. – 27.06.2017); а також набуває значення «дуже популярний та цікавий, такий, що швидко поширюється завдяки спланованій маркетинговій стратегії». Наприклад: *Стабільна увага до важливого, корисного, цікавого продукту та можливість ним поділитись створили основу для вірусного контенту – інформаційної епідемії, яка передається від одного користувача до іншого* [Бабенко 2016: 103].

Сучасні теоретичні студії, лексикографічні праці, а також розмовний матеріал засвідчують потужний потенціал українських лексем для активного оновлення семантики, а також намагання мовців всебічно використовувати внутрішні ресурси системи української мови. А це є ознакою її постійного якісного розвитку, актуалізації номінативної функції, а отже, здатності зберігати національні риси категоризації світу, самобутності української номінації в умовах глобалізаційних процесів.

Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирєва, Ю.В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. – К.: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.

Вплив суспільних змін на розвиток української мови: Монографія / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Є. А. Карпіловська. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 654 с.

Карпіловська Є. А. Вторинна номінація у сучасній українській мові: тенденції розвитку / Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Д.: ДонНУ, 2010. – Вип. 20. – С. 27-32.

Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

Котелова Н. З. Неологизмы // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.

Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки XX ст.): Автореф. дис. … канд. філол. наук. – Л., 2002. – 20 с.

Нелюба А. Римейк у словотвірній номінації // Наукові записки. Серія: Філологія. Збірник наукових праць. Вип. 10. У 2-х т. – Вінниця, 2008. – Т. 1. – С. 113-118.

Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Пугач, 2005. – 388 с.

Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.

Тараненко О. О. Неологізм // Українська мова: Енциклопедія. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. (Ред.). – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 3-є вид., зі змінами і доп. – С. 426-427.

Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси. – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 240 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

АУАНМ: Кочерга О., Мейнарович Є. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина І англійсько-українська. – Вінниця: Нова книга, 2010. – 1424 с. – Режим доступу: hhttps://e2u.org.ua/dicts/4 [доступ 18.02.2018].

АУГ: Англійсько-український глосарій виробів Microsoft: громадська редакція / За ред. Б. Рицара. – Львів: ЕКОінформ, 2006. – 208 с.

АУМК: Англійсько-український словник з математики та кібернетики: біля 50 000 / уклад. Є. Мейнарович, М. Кратко. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2010. – 568 с. – Режим доступу: https://e2u.org.ua/dicts/meinarovych [доступ 18.02.2018].

Бабенко В. Вірусний контент: поєднання реалістичності та комерції // Теле- та радіожурналістика. – 2016. – Вип. 15. – С. 103-109.

Войтков В. Г. Інформатика та комп’ютерна техніка. – Режим доступу: http://lubbook.org/book_229.html [доступ 17.02.18].

Дереш Л. Культ. – Х.: Фоліо, 2017. – 224 с.

КП: Клуб поезії. – Режим доступу: http://www.poetryclub.com.ua. – 12.03.2016.

MMI: Методичні матеріали з інформатики. – Режим доступу: https://www.ua5.org/virus/ [доступ 18.02.18].

Поворозник Ю. Ніч поезофонії: Іздрик, мінімалісти і сни // Громадське: Культура. – Режим доступу: https://hromadske.ua/posts/nich-poezofonii-izdryk-minimalisty-i-sny. – 23 червня 2017, 15:59.

СУМ-1: Словник української мови / Кер. В.В. Німчук та ін. / Відп. ред. В.В. Жайворонок. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

СУМ-11: Словник української мови: В 11 томах. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

УП: Українська правда. – Режим доступу: www.pravda.com.ua. – 26.04.2017.

REFERENCES

Chemerkin, S. H. (2009). *Ukrayins'ka mova v Interneti: pozamovni ta vnutrishn'ostrukturni protsesy [Ukrainian in the Internet: non-language and interstructure processes]*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)

Karpilovs'ka, Ye. A. (2010). Vtorynna nominatsiya u suchasniy ukrayins'kiy movi: tendentsiyi rozvytku [The secondary nomination in modern Ukrainian: progress]. *Linhvistychni studiyi: Zb. nauk. prats' [Linguistic studios: Collection of scientific works]*. Donets'k: DoNU, XX, 27-32 (in Ukr.)

Karpilovs'ka, Ye.A., Kyslyuk L.P., Klymenko, N.F., Kryts'ka, V.I., Puzdyryeva, T.K., Romanyuk, Yu.V. (2013). *Aktyvni resursy suchasnoyi ukrayins'koyi nominatsiyi: Ideohrafichnyy slovnyk novoyi leksyky [Active resources of the modern Ukrainian nomination: the ideographical dictionary of new vocabulary]*. Kyiv: LTD "KMM" (in Ukr.)

Karpilovs'ka, Ye.A., Kyslyuk, L.P., Klymenko, N.F., Kryts'ka, V.I., Puzdyryeva, T.K., Romanyuk, Yu.V. (2017). *Vplyv suspil'nykh zmin na rozvytok ukrayins'koyi movy [Influence of public changes on development of Ukrainian]*. Kyiv: Publishing House of Dmytro Buraho (in Ukr.)

Klymenko, N.F., Karpilovs'ka, Ye.A., Kyslyuk, L.P. (2008). *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrayins'komu leksykoni [The dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]*. Kyiv: Publishing House of Dmytro Buraho (in Ukr.)

Kotelova, N.Z. (1990). Neologisms. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar [The Linguistic encyclopedic dictionary]*. Moscow, 331 (in Rus.)

Mazuryk, D.V. (2002). *Innovatsiyni protsesy v leksytsi suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy (90-i roky XX st.)* [*The innovative processes in the vocabulary of modern literary Ukrainian (90th XX century)]*. Ph. D. Thesis, L'viv (in Ukr.)

Nelyuba, A. (2008). Rymeyk u slovotvirniy nominatsiyi [Remake in a word-formation nomination]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohiya. Zbirnyk naukovykh prats' [Scientific notes. Series: Philology. Collection of scientific works]*, 10. Vinnytsya, V. 1, 113-118 (in Ukr.)

Struhanets', L. V. (2002). *Dynamika leksychnykh norm ukrayins'koyi literaturnoyi movy XX stolittya [Dynamics of lexical norms of literary Ukrainian of XX of century]*. Ternopil': Aston (in Ukr.)

Styshov, O. A. (2005). *Ukrayins'ka leksyka kintsya XX stolittya (na materiali movy zasobiv masovoyi informatsiyi) [The Ukrainian vocabulary of end of XX of century (on material of language of mass medias)]*. Kyiv: Puhach (in Ukr.)

Taranenko, O.O. (2007). Neolohizm [Neologism]. *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya. Ukrainian: Encyclopedia*. Kyiv: " Ukrayins'ka entsyklopediya» im. M. P. Bazhana», 426-427 (in Ukr.)

LEGEND

АУАНМ: Kocherha, O., Meynarovych, Ye. (2010). *Anhliys'ko-ukrayins'ko-anhliys'kyy slovnyk naukovoyi movy (fizyka ta sporidneni nauky). Chastyna I anhliys'ko-ukrayins'ka [English-Ukrainian-English dictionary of scientific language (physics and related sciences). Part I English-Ukrainian].* Vinnytsya: the New book, Access: hhttps://e2u.org.ua/dicts/4 [18.02.2018] (in Ukr.)

АУГ: Rytsar, B. (2006). *Anhliys'ko-ukrayins'kyy hlosariy vyrobiv Microsoft: hromads'ka redaktsiya [English-Ukrainian glossary of Microsoft products: public editorial]*. Lviv: EKOinform (in Ukr.)

АУМК: Meynarovych Ye., Kratko M. (2010). *Anhliys'ko-ukrayins'kyy slovnyk z matematyky ta kibernetyky: bilya 50 000 [English-Ukrainian dictionary of mathematics and cybernetics: about 50 000]*. Kyiv, Irpin': VTF "Perun". Access: https://e2u.org.ua/dicts/meinarovych [18.02.2018] (in Ukr.)

Babenko, V. (2016). Virusnyy kontent: poyednannya realistychnosti ta komertsiyi [Viral content: a combination of realism and commerce]. *Tele- ta radiozhurnalistyka [zbirnyk naukovykh prats' L'vivs'koho nats. un-tu im. Ivana Franka] [Television and radio journalism [collection of scientific works of the Lviv Ivan Franko national university]*, 15, 103-109 (in Ukr.)

Voytkov, V.H. *Informatyka ta kom'pyuterna tekhnika [Computer science and computer technology*]. Access: http://lubbook.org/book_229.html [17.02.18] (in Ukr.)

Deresh, L. (2017). *Kul't [Cult]*. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

КП: *Klub poeziyi [Poetry Club]*. Access: http://www.poetryclub.com.ua [12.03.2016] (in Ukr.)

ММІ: *Metodychni materialy z informatyky [Methodological materials on informatics]*. Access: https://www.ua5.org/virus/ [18.02.18] (in Ukr.)

Povoroznyk Yu. *Nich poezofoniyi: Izdryk, minimalisty i sny [Night of poisoning: Izdruk, minimalists and dreams].* Hromads'ke: Kul'tura [Public: Culture]. Access: https://hromadske.ua/posts/nich-poezofonii-izdryk-mini malisty-i-sny [23 chervnya 2017, 15:59] (in Ukr.)

СУМ-1: Zhayvoronok, V.V. (2012). *Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv: VTs «Prosvita» (in Ukr.)

СУМ-11: *Slovnyk ukrayins'koyi movy: V 11 tomakh [Bilodid, I. K. (Ed.) (*1970-1980. *Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes]*. Kyiv: Nauk. dumka, (in Ukr.)

УП: *Ukrayins'ka Pravda [Ukrainian true]*. Access: www.pravda.com.ua [26.04.2017] (in Ukr.)

Статтю отримано 15.12.2017

Yuliia Vozniuk

NEOSEMANTICISM IN THE TERMINOLOGY OF COMPUTER SCIENCE

The article examines the dynamic processes which are characteristic to the lexical level of contemporary Ukrainian language, clarifies the notion of linguistic innovation (neologism) and outlines the types of neologisms.

Particular attention is focused on the process of neosemantisation, that is, the ability of the language to update the dictionary with its own resources. Author uses the term «neosemantism» for the designation a new word with already known form in view of the broad scope of its content, and hence its suitability to cover all varieties of development and updating the semantics of the word. The nature of the neosemantism is found on the example of lexemes of different part-language affiliations from the sphere of informatics.

A comparative analysis of linguistic units proves, that they have acquired their new meanings in different ways. That is why we isolate

3 ways of neosemantisation: 1) semantic word-formation within the already known lexical unit; 2) hidden borrowing – a new meaning borrowed in the same form from the same or another prototype from the same or another language, 3) reuse the same word-formation model for a new concept (creating an existing form for a new meaning).

Depending on the answer to the question of the source and method of forming neosemantism, in the structure of a formally known word, its status can be defined as 1) a new hidden borrowing, 2) a new meaning of a multi-meaning word, or 3) a new homonym. All types of neosemantisation are means of replenishing the nominative resources of the modern Ukrainian language, providing the necessary designations for new cognitive and communicative needs of Ukrainian society.

Reflections on this material convey the importance of the problems that arise in this connection to ensure the necessary balance between the international and national constituents of the lexicon, its openness to the processes of globalization and European integration, while preserving the national identity, national and cultural specifics of language conceptualization, categorization and profiling of the world.

УДК 81'37

Олена Тодор

ПАРОНІМИ ТА ОМОНІМИ В ПОЛІТОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті розглянуто питання важливості розрізнення паронімів та омонімів у політологічних текстах. Омонімія та паронімія виникають у результаті інтралінгвальних (семантичних, фонетичних) та екстралінгвальних (мовні запозичення) процесів. Звукова близькість політологічних термінів (у паронімах), однаковість звучання омонімів створюють проблеми у спілкуванні, можуть призводити до двозначності у тлумаченні або перекладі, спричинюють невмотивовані взаємозаміни цих слів. Омонімія як лексико-семантичне явище є небажаною для конкретної терміносистеми.

***Ключові слова**: пароніми, омоніми, політологічна терміносистема, культура фахової мови.*

The article deals with the importance of paronyms and homonyms in political terminological system. Homonymy and paronymy arise

from intralingual (semantic, phonetic) and extra-linguistic (borrowing) processes. The sound proximity of political terminology in paronymy, the uniformity of sounding in homonymy create communication problems, can lead to ambiguity in interpretation or translation, and cause averted interchange of these words. Homonymy as a lexical-semantic phenomenon is undesirable for any terminology system. Only inter-system homonymy is allowed.

***Key words**: paronyms, homonyms, political terminological system, culture of specialist language.*

Процеси українського термінотворення потребують постійної уваги, професійної оцінки, творчого підходу до точності висловлення думки. Сучасна політологія як одна з важливих для суспільства сфер діяльності людини і фундаментальна наука потребує сучасної, системно виструнченої термінології. Проте в мовній практиці натрапляємо на випадки частого звукового зближення слів-термінів, що утруднюють професійне спілкування. Мова про явища паронімії, омонімії, синонімії в українській політологічній терміносистемі. Співпраця лінгвістів та спеціалістів-практиків (політологів, політтехнологів, політичних аналітиків, піар-менеджерів) має виявляти лакуни небажаних фактів слововживання, враховувати особливості національного термінотворення, зміст терміна, специфіку його функціонування.

На думку вчених, у сучасному світі в результаті розвитку науки і техніки 90 відсотків нових слів, які з’являються в мові, є термінами. Швидкий розвиток нових дисциплін, модернізація термінологічного фонду породжує потребу творення нових лексичних одиниць. В умовах «термінологічного буму» перед спеціалістами постає завдання всебічного аналізу спеціальної лексики. І насамперед – з погляду нормативності.

В українському термінознавстві терміни розглядають як елементи загальнолітературного словникового складу і як одиниці наукового стилю. Тому актуальною є думка, що нормативність терміна має двоїсту природу: він має відповідати і нормам літературної мови, і термінологічним

вимогам. На сьогодні зміст поняття «мовна норма в термінології» чітко не визначений як в українській, так і в зарубіжній мовознавчій науці. Мовознавці ставлять до терміна близько 10 вимог, і майже кожен термінолог наголошує на його нормативності. Проте норма термінологічних одиниць має свої особливості, зумовлені більшою стабільністю й інформаційною насиченістю термінів порівняно зі словами літературної мови.

У термінології норму розуміють, з одного боку, як нормативність форми терміна, а з іншого – як нормативність його змісту. Отже, нормативний аспект у термінології пов’язаний із мовною правильністю утворення і вживання термінів, адже без цього не можна забезпечити загальну повноцінність як окремого терміна, так і всієї терміносистеми. Крім того, це є однією з засад адекватного розуміння терміна, його перекладу, правопису та вживання у професійній сфері.

У широкому розумінні мовною нормою в термінології вважають правильність утворення і вживання термінів. Термінологія будь-якої науки формується на ґрунті національної літературної мови – мови внормованої і впорядкованої. Серед питань професійної мовної культури нашу увагу привертають приклади паронімічних та омонімічних відношень у політологічній терміносистемі.

Паронімія – явище, суміжне з омонімією. З омонімами пароніми близькі як слова різного семантичного плану, але які мають часткову подібність за звуковим оформленням. Пароніми ближчі не до власне лексичних омонімів, а до фонетичних (*демократія* (народовладдя) – *тимократія* (форма правління, за якої державна влада перебуває у привілейованої меншини, що володіє високим майновим цензом, є однією з форм олігархії).

Сплутування термінів у паронімічних парах можна пояснити не лише схожістю їх звучання, але й їхньою значеннєвою близькістю, недостатнім знанням змісту одного чи кількох слів, некомпетентністю мовця у тій сфері діяльності, звідки взято слово. Наприклад, *меритократія* – «влада гідних» (принцип управління, згідно з яким керівні

посади повинні обіймати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального або економічного походження) і *мілітократія* – «влада військових, військова диктатура»; *елітаризм* (концепція поділу суспільства на еліти і маси) і *егалітаризм* (концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями управління і доступу до матеріальних благ); *монополістичний* (стос. монополістів) і *монопольний* (стос. монополії).

Пароніми-запозичення можуть бути **спільнокореневими**, наприклад: *лібералізм* (політична ідеологія, що виходить із положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства) і *лібертаризм* (позиція, що обстоює крайній індивідуалізм та повну свободу особистості у державному, соціальному та економічному житті, його називають анархізмом з капіталістичними принципами); *автономія* (форма самоуправління частини території держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення) і *автономність* (відносна незалежність політичних інститутів); *гегемонія* (панівне становище певного суспільного угруповання) і *гегемонізм* (претензія певної соціальної групи, класу, політичної партії, держави на керівну роль у суспільному процесі). Серед термінів розрізняємо **різнокореневі** утворення, наприклад: *апартеїд* (політика расової сегрегації, дискримінації, що проводилася урядом ПАР у ХХ ст.) і *апатрид* (особа без громадянства).

Щоб запобігти неправильному вживанню термінів-паронімів, варто враховувати значення питомих та запозичених словотвірних елементів (коренів, префіксів, суфіксів, префіксоїдів, суфіксоїдів). Напр., *мілітаризм* (політика озброєння і підготовки до війни) і *мілітократія* (влада військових); *глобалізм* (сукупність поглядів на глобалізацію, які полягають у позитивній оцінці її) і *глобалізація* (процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції); *біпартизм* (двопартійна система) і *біпатризм* (подвійне громадянство); *виборці* (громадяни, які мають право головувати на виборах) і *виборники* (члени колегії виборників у США, які виконують роль трансляторів

голосів виборців, на чому ґрунтується обрання президента США).

Паронімія в термінології й загальновживаній лексиці має спільні риси. Звичайно виокремлюють **зовнішньосистемну паронімію**, коли одне найменування паронімічного ряду належить до терміносистеми, а друге є загальновживаним словом або терміном іншої галузі: *люстрація* (заборона функціонерам високого рангу усунутої від влади в країні політичної партії протягом певного часу обіймати посади в держапараті, обиратися в представницькі органи, бути суддями) та *ілюстрація,* і **внутрішньосистемну паронімію**: *політика* (загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу, політичної партії) – *політія* (найправильніша форма держави, за Аристотелем, в умовах якої більшість керує в інтересах загального блага, поєднання найкращих рис аристократії і демократії) – *політологія* (наука про політику).

Омонімія у політологічній термінології у своїх основних виявах суттєво не відрізняється від подібних явищ у лексико-семантичній системі сучасної української мови, хоча має й свої особливості. Як правило, омоніми можуть поєднувати лексеми з різних терміносистем. Наприклад, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (2001) подано: *радикал*: 1. Представник деяких політичних партій, який вимагає проведення демократичних реформ із збереженням буржуазного ладу. 2. Прихильник крайніх заходів, рішучих дій і *радикал* 1. Математичний знак на позначення добування кореня. 2. Стійка група атомів у молекулі, яка у процесі хімічних перетворень переходить без змін з однієї сполуки в іншу (с. 1195); *конфронтація:* 1. Протиборство, протиставлення соціальних систем, класових інтересів, ідейно-політичних принципів. 2. *юрид*. Очна ставка зі свідками протилежної сторони (с. 570). Для розуміння явища омонімії в політологічній термінології необхідно розглянути питання про причини і шляхи її виникнення. Звертаємо увагу на такі групи лексичних омонімів:

1. Омоніми, що виникли в результаті: а) випадкового звукового збігу неспоріднених слів: *страта* (вища міра покарання) і *страта* (прошарок суспільства); б) унаслідок розподілу значень багатозначного слова: *аспірант* (особа, що готується до наукової діяльності при виші або науково-дослідному інституті) і *країна-аспірант* (від англ. aspirant country – країна, що має прагнення до вступу в альянс (НАТО); *обструкція* (дія, демонстративно спрямована на зрив якогось заходу, різновид протесту) і *мед.* перешкода, закриття, утруднення прохідності (легенева, сечова).

2. Омоніми, запозичені з різних мов: *ліга* (фр.) – організація (Ліга арабських держав) і *ліга* (італ.) – нотний знак, *дієта* (грец.) – режим харчування *і дієта* (нім. Diat) – утримання, що його одержують депутати деяких капіталістичних країн, наприклад, у Бундестагу.

У політологічній термінології зрідка натрапляємо на міжсистемні омофони (*анемія* (мед.) – недокрів'я і *аномія* (політ.) – морально-психологічний стан індивідуальної та колективної свідомості, який характеризується байдужістю до перебігу політичних подій у країні) і омографи: *актор* (виконавець ролей у театрі і кіно) і *актор* (учасник світової політики (індивід чи колектив), який може впливати на процеси, що відбуваються у світі, наприклад: *Держава є головним **політичним актором** на ниві політики і провідним **соціальним актором** у суспільстві*). Первинне джерело утворення – латинська мова, де actor – виконавець, звідти через французьку мову acteur потрапило до царини мистецтва.

У термінологічних словниках омоніми фіксують рідко ще й через те, що в них не оприявлені загальновживані й термінологічні значення, названі співзвучними словами, а в терміносистемі політології взагалі не фіксують внутрішньосистемних омонімів.

Омоніми є у всіх функціональних стилях, але лише в художньому їх використовують зі стилістичною метою. Серед вимог до наукового стилю, у межах якого і перебуває терміносистема політології, – точність контексту, тому омоніми в ньому не виконують стилістичних функцій.

Отже, омонімія виникає у результаті інтралінгвальних (семантичних, фонетичних) та екстралінгвальних (запозичення) процесів. Звукова близькість політологічних термінів-паронімів, однакове звучання омонімів створюють проблеми у спілкуванні, можуть призводити до двозначності у тлумаченні або перекладі термінів. Омонімія як лексико-семантичне явище є небажаною для конкретної терміносистеми. Припустимою вважають лише міжсистемну омонімію. Порушення лексичних норм, як і відхилення від інших норм, може стати перешкодою для фахового спілкування в певній галузі, призвести до спотворення змісту висловлювання.

Такі важливі питання мовної культури, як точність слововживання, дотримання норм, чистота мови, межі вживання в ній запозичень, ступінь засвоєння і поширення запозичених слів, правильність добору термінів, пов'язані зі знанням змісту, відчуттям специфіки форми слова.

Статтю отримано 14.12.2017

Olena Todor

PARONYMS AND HOMONYMS IN THE POLITICAL TERMINOLOGY SYSTEM

Contemporary political science as one of the most important for the society spheres of human activity and fundamental science requires systematically arranged terminology. However, in the language practice, we encounter cases of frequent sound convergence of words-terms. It difficult to communicate professionally.

The article deals with the importance of distinguishing paronyms and homonyms in the political terminology system. Homonymy and paronyomy arise from intralingual (semantic, phonetic) and extra-linguistic (borrowing) processes. The sound proximity of political terminology in paronymy, the uniformity of sounding in homonymy create communication problems, can lead to ambiguity in interpretation or translation, and cause averted interchange of these words. Homonymy as a lexical-semantic phenomenon is undesirable for any terminology system. Only inter-system homonymy is allowed.

Violations of lexical norms, as well as deviations from other norms, may become an obstacle to professional communication in a particular industry, lead to distortion of the content of the statement.

The article analyzes the causes and ways of the emergence of paronymy and homonymy. The classification of paronyms is presented. They are divided into common-root (liberalism – libertarianism, hegemony – hegemonism) and multi-root (apartheid – stateless, meritocracy – militocracy). Also distinguish external system paronyomy (lustration – illustration) and intra-system (politics – politia).

For understanding the phenomenon of homonymy in political science terminology, the article deals with the causes and ways of its occurrence. For example, homonyms may arise as a result of a random coincidence of unrelated words (stratum) and as a result of the distribution of values of a multivalued word (obstruction). Also, homonyms can come from other languages (league, diet). In the political terminology system there are no intra-system homonyms, only inter-system ones are recorded.

УДК 811. 161. 2'373. 46 Ніна Яценко

КОРУПЦІЯ: ТЕРМІН І ПОНЯТТЯ

*У статті розглянуто вживання терміна **корупція** в сучасній українській мовній практиці. Проаналізовано розвиток семантики терміна в тлумачних, галузевих словниках, у чинних нормативно-правових актах України, монографічних дослідженнях. Вказано синонімічний ряд терміна **корупція**, підкреслено національну специфіку реалізації словотвірних моделей у сучасному українському мовному просторі.*

Ключові слова: *термін, мовна практика, загальномовний словник, юридичний словник, хабарництво, корупційний, корумпований, корумпованість, антикорупційний.*

*The paper examines the term **corruption** use in the modern Ukrainian language practice. The development of the semantic of the term in general and specialized dictionaries, current normative legal acts of Ukraine, monographic researches is analyzed. The synonymic row of the term corruption is specified, the national specific of the word-building patterns is highlighted.*

Key words: *term, language practice, dictionary, law dictionary, bribery, corrupt, corruptness, anti-corruption.*

Слово *корупція* належить до активної суспільно-політичної лексики, вживаючись як термін і як загальновживана назва. Позначуване ним поняття було відоме ще в стародавньому світі. Давньогрецький учений, мислитель Аристотель називав тиранію неправильною, зіпсованою (корумпованою) формою монархії. Про державних чиновників того часу говорили: «Він приїхав бідним у заможну провінцію, а поїхав заможним із бідної провінції».

У радянські часи слово-поняття *корупція* належало до ідеологізованого лексикону, оскільки стосувалося нібито лише соціально-політичних явищ капіталістичного світу. В «Українській радянській енциклопедії» (за ред. М. П. Бажана, 1980) читаємо таке пояснення *корупції:* «у буржуазних державах підступність і продажність державних, політичних і громадських діячів, урядовців і службовців, використання ними свого службового становища в корисливих цілях… до корупції вдаються, зокрема, під час виборчих кампаній. Часто корупція, особливо в США, пов’язана з лобізмом» (УРЕ V: 429).

Лінгвістичні словники подають інформацію про походження назви *корупція*. Етимологічний словник української мови фіксує це слово як запозичення із західноєвропейських мов, установлюючи його походження від лат. corruptio «підкуп; занепад; корупція; розклад», пов’язаного з дієсловом corrumpo «псую, пошкоджую, розладнує; зваблюю, розбещую» (ЕСУМ 3: 45).

Тлумачні словники, словники іншомовних слів фіксують зв’язок між словами «підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» (СУМ 4: 302). «Словник чужомовних слів» І. Бойкова, О. Ізюмова (1996) поняття *корупція* трактує насамперед як моральну категорію та дію – «розбещеність, продажність урядових осіб; хабарництво».

В іншому лексикографічному джерелі читаємо таке тлумачення згаданого терміна: «Використання посадовими особами свого службового становища для власної вигоди, продажність урядовців і політиків» (Словник іншомовних слів, 2006). «Практичний словник синонімів української

мови» Святослава Караванського (2008) подає, наприклад, синонімічний ряд слів: *корупція*, *продажність*, *хабарництво*, *нечесність*, *деморалізація*. Однотомний «Словник української мови» (2012) виводить слово з латинського corruption ‘підкуп’, ‘псування’ і подає таку дефініцію властивого йому значення: ‘підкупність, продажність урядовців і громадських діячів, схильних до хабарництва’ (СУМ 2012: 464).

Як бачимо, у тлумачних словниках слово *корупція* представлено як таке, що донедавна стосувалося тільки «буржуазного суспільства», закордонної дійсності. Тим часом в умовах розбудови незалежної України назване явище набуло особливого змісту, усталюючись як термін у юридичних текстах.

Автори «Юридичної енциклопедії» (за ред. Ю. С. Шемшученка, 2001) пропонують розглядати *корупцію* як «одну з форм зловживання владою, пов’язаного з підкупом посадових осіб».

Дослідження поняття «корупція» потребує ознайомлення з деякими дефініціями, запропонованими в чинних нормативно-правових актах України. Зокрема, у Законі України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.1995 р. зазначено, що *корупція* – це «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямованих на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або матеріальних переваг».

У наступному тексті є деталізоване тлумачення терміносполуки «корупційні діяння»: *«Корупційні діяння* – а) незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв’язку з виконанням таких функцій матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості; б) одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством».

Таку саму дефініцію пропонують автори «Фінансово-економічного словника» (2007) А. Г. Загородній та Г. Л. Вознюк. Основними корупційними правопорушеннями є зловживання владою або посадовим становищем задля задоволення корисливих чи інших особистих інтересів; розпоряджання майном з використанням посадового становища; незаконне одержання матеріальних благ, пільг та інших переваг; одержання кредитів, позичок, допомоги, придбання цінних паперів, нерухомості, іншого майна з використанням пільг чи переваг, не передбачених законодавством або на які особа не має права; хабарництво та інші [Загородній 2007: 447].

Явище корупції стає об'єктом вивчення і в монографічних дослідженнях. У праці «Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії)» (2004) М. І. Мельник витлумачує корупцію як цілу систему зі складною структурою взаємопов'язаних елементів політичного, соціального, правового, ідеологічного, філософського і морального характеру. На думку науковця, корупція – різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу й суспільство загалом, а в її основі – такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «даю, щоб ти дав». Із наведеного тлумачення випливає, що назва *корупція* набуває також статусу соціологічного, політологічного терміна.

У дисертації «Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні» (1995) Є. В. Невмержицький розглядає корупцію в контексті інших політичних процесів, визначає її як соціально-політичне явище, змістом якого є зумовлена політичними, економічними і психологічними чинниками система негативних поглядів, переконань, установок і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг усупереч суспільним відносинам.

Як засвідчив аналіз наведених вище дефініцій терміна *корупція*, семантичними центрами цих дефініцій виступають: «соціальне явище», «система стосунків», «використання свого статусу», «діяльність осіб», «сукупність діянь».

Зауважимо, що сучасні публіцистичні тексти, зібрані в Корпусі текстів української мови на порталі mova.info [Корпус], засвідчують поширення похідних утворень від поняття *корупція*. Це прикметники *корумпований*, *корупційний*, *антикорупційний,* іменник *корумпованість*; пор. такі словосполучення в текстах новітньої української публіцистики: *корумпований* (тобто ‘просякнутий корупцією, продажний’): *уряд*, *режим*, *штаб*, *апарат*, *податок*, *канал*, *доступ до вищої освіти*, *чиновник*; *корупційний* (тобто ‘властивий для корупції’): *союз влади та олігархії*, *податок*, *скандал*, *консенсус*, *механізм*, *тиск*, *вплив*, *ректор*, *чинник*, *законопроект*; *антикорупційний* (тобто ‘спрямований проти корупції, який протидіє їй’): *форум*, *пакет законів*, *комітет*, *стандарт державного управління*, *проект*, *потенціал*, *захід*, *орган*, *рух*, *імпульс*, *закон*, *механізм*, *бюро*, *протест*, *сайт*, *активіст*, *прокурор*, *процес*; *корумпованість* (тобто ‘співвідносність за значенням з прикметником корумпований’): *влади і суспільства*, *системи*, *інститутів радянської влади*, *митних органів*, *бізнесу*, “*постмайданної влади”*, *державного апарату*, *освіти*, *політичної системи*.

Показова низка синонімів, які вирізняють аспекти самого позначуваного ним поняття або вказують на різні наслідки його вияву в мовній практиці: *підкуп, хабарництво, мздоїмство, лихварство, лобізм (лобіювання), непотизм, кумівство, фаворитизм, протекціонізм, шахрайство, казнокрадство, зловживання владою або посадовим становищем, розкрадання, розтрата, білокомірцева злочинність, клептократія*.

Отже, корупція – це багатозначний термін на позначення складного соціального явища, зафіксований в енциклопедичних, тлумачних, галузевих словниках, нормативно-правових актах, науковій літературі, публіцистиці. Незважаючи на багаторазові спроби дослідників і законодавців дати повне та змістовне

визначення поняття «корупція», насправді остаточної та аргументованої дефініції сутності цього явища ще й досі немає. Адже здатність його постійно розвиватися, перетворюватися в різні нові форми, вдосконалюватися, пристосовуватися до наявної правової бази є свідченням того, що визначення поняття «корупція» просто не встигає за його новими виявами та формами.

Бойків І., *Ізюмов О.*, *Калишевський Г.*, *Трохименко М.* Словник чужомовних слів: Репринт з 2-го переробл. вид. 1955 р. – К. : Музей Івана Гончара; видавнича фірма Родовід, 1996. – 535 с.

Загородній А. Г., *Вознюк Г. Л.* Фінансово-економічний словник. – К.: Знання, 2007. – 1062 с.

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови: Близько 20000 синонімічних рядів. 3-тє вид., опрацьоване й доповнене / С. Караванський. – Львів : БаК, 2008. – 500 с.

Корпус текстів української мови – Режим доступу: www.mova.info

Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Монографія. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.

Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політолог. наук: спец. 23.00.02. "Політичні інститути та процеси (політичні науки)" / Є. В. Невмержицький. – К., 1999. – 19 с.

Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / Упор.: О. В. Богачова, К. С. Винокуров, Ю. І. Крусь, О. А. Менюк; Відп. ред.: В. Ф. Сіренко, С. Р. Станік. – К.: Оріяни, 1999. – 502 с.

Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 2001. – Т. 3: К–М. – 792 с.

Список умовних скорочень

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

СУМ 2012 – Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

УРЕ – Українська радянська енциклопедія / Гол. ред. М. П. Бажан. – Вид. 2-е. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1980. – Т. 5. – 568 с.

REFERENCES

Boikiv, I., Iziumov, O. et al. (1996). Dictionary of foreign words. Kyiv: Ivan Honchar Museum (in Ukr.)

Karavansky, S. (2008). Practical dictionary of synonyms in the Ukrainian language: About 20,000 synonyms. Lviv (in Ukr.)

Sirenko, V. F. (Ed.), Stanik, S. R. (Ed.) (1999). Dictionary of terms and definitions using in the current normative and law acts of Ukraine. Kyiv: Oriyany (in Ukr.)

Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.) (2001). Law Encyclopedia: In 6 vol. (3 vol.: K – M). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia (in Ukr.)

Melnyk, M. I. (2004). Corruption – corrosion of power (social essence, tendencies and consequences, measures of counteraction). Kyiv: Yurydychna dumka (in Ukr.)

Nevmerzhytsky, Ye. V. (1999). Corruption as a socio-political phenomenon: peculiarities of manifestations and mechanisms of overcoming in modern Ukraine. Abstract for the scientific degree of the Candidate of Political Science. Kyiv. (in Ukr.)

Text corpus of the Ukrainian language. Retrieved from www.mova.info (in Ukr.)

Zahorodnii, A. G., Vozniuk, G. L. (2007). Financial and Economic Dictionary. Kyiv: Znannya (in Ukr.)

LEGEND

ЕСУМ – Melnychuk, O. S. (Ed.) (1982 – 2012). Etymological Dictionary of the Ukrainian language: 7 vol. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language (11 vol.). (1970 – 1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

СУМ 2012 – Zhyavoronok, V. V. (Ed.) (2012). Dictionary of the Ukrainian language. Kyiv: «Prosvita» Center (in Ukr.)

УРЕ – Bazhan, M. (Ed.) (1980). Ukrainian Soviet Encyclopedia. Vol. 5. Kyiv: Edit URE (in Ukr.)

Статтю отримано 18.12.2017

Nina Yatsenko

CORRUPTION: TERM AND NOTION

The paper examines the term *corruption* use in the modern Ukrainian language practice. After 2014 there were a lot of hopes that reforms will do what has not been done for decades of independence. Anti-corrupt reform is one of such reforms which caused deeper understanding the concept and event as corruption. This term was used in Soviet Union at the end of 1980. In *Ukrainian Soviet Encyclopedia* (edited by M. P. Bazhan, 1980) *corruption* is interpreted as «in the bourgeois states the deceit and corruption of state, political and public figures, government officials and employees, the use of their official position for selfish purposes».

The legal nature of corruption in Ukraine has been known for many years, but the essence of corruption hasn't become clearer. Establishing the content of the concept *corruption* and the term to denote is very important.

According to the editors' views of *Etymological Dictionary of Ukrainian Language* the term *corruption* was borrowed from West European languages.

The development of semantics of the term *corruption* is reflected in the explanatory and branch dictionaries.

Dictionary of Foreign Words (1996) («Словник чужомовних слів») interprets the concept *corruption* as moral category and action – depravity, corruption of government officials, bribery.

As we see in the terminology dictionaries, the term *corruption* until recently belonged to the peripheral vocabulary, which called the realities of the bourgeois society and which was presented in the dictionaries of the Soviet period with a note "in the capitalist countries". As a result of the reorientation of the nomination, the word, which used to denote the reality of foreign life, is beginning to be used actively for naming modern life (in an independent Ukraine).

Authors of *Law Encyclopedia* (by U. S. Shemshuchenko, 2001) propose to denote corruption as one of the form of power abuse through bribery of officials.

There is a definition of terminological word-combination *corrupt acts* in current normative legal acts.

A. G. Zahorodniy and G. L. Lozniuk point out the unlawful nature of the corruption phenomenon in *Financial-and-Economical Dictionary* (2007).

This phenomenon becomes the object of studying in monographic research. According to the analysis of different meanings of the term *corruption*, there are such key words: *a social phenomenon*, *a system of relations*, *the use of its status*, *the activities of individuals*, *a set of acts.*

This term has a lot of synonyms, which show aspects of denoting concept or point to the different results of implementation of language practice on the various stages of its evolution.

Consequently the *corruption* is a complex social event, social phenomenon which represented in encyclopedic, interpretative, branch dictionaries, normative-legal acts, scientific literature and journalism.

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 811.161.2’42’28 Оксана Назаренко

КВАЗІДІАЛОГІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКОВИХ КОМПЛЕКСАХ

Статтю присвячено виявленню та аналізу моделей заголовкових комплексів, створених за діалогічним принципом. Проаналізовано засоби репрезентації текстової категорії діалогічності. Встановлено лексичні маркери семантичного зв’язку двох компонентів квазідіалогічних конструкцій в газетних заголовкових комплексах. Визначено основні моделі заголовків, у яких реалізовано категорію діалогічності.

Ключові слова: *категорія діалогічності, заголовковий комплекс, газетний текст, квазідіалогічні конструкції.*

This article is devoted to detection and analysis of models titles complexes created by the dialogue principle. The means of representation of text categories of dialogue were analyzed in article. The lexical markers of the semantic connection of two components of quasidiological constructions in newspaper header complexes were established. The basic models titles, which implemented a category of dialogue, were defined.

Key words: *category of dialogue, titles complex, newspaper text, quasidiological constructions.*

Провідна роль у реалізації категорії діалогічності в газетному тексті належить заголовковим комплексам, які не лише маркують початок газетного тексту, а й стають своєрідними семантичними маркерами, що визначають тематичне наповнення подальшого тексту. Заголовок

налаштовує адресата на сприйняття газетного повідомлення, формує рівень його уваги й подальшої зацікавленості та виконує прогностичну функцію. І. Завальнюк наголошує, що газетні заголовки діалогічного типу «виразно рекламні, експресивні, уносять розмовний струмінь до публіцистичного викладу» [Завальнюк 2010: 17]. Багатогранність питальних речень уможливлює їхню активну роль у вираженні текстової категорії діалогічності та детермінує функціональну різноманітність питальних конструкцій, зокрема вони актуалізують, крім власне питальної, й стилістичну експресивну функцію в газетному тексті.

Створення заголовкових комплексів у газетному тексті ґрунтується на прагматичному чиннику: основна функція заголовка – привернення уваги та вплив на реципієнтів. З огляду на це цілком логічним є застосування питальних речень і діалогічних єдностей у заголовках. Проте наявність питання і відповіді в заголовку не завжди вказує на діалогічну єдність, хоч і відповідає формальним ознакам такої побудови. Частотним випадком є такий, коли заголовок складається з питання та незалежного розповідного речення, що не становлять питально-відповідного комплексу. З формального боку заголовок складається з двох компонентів, перший з яких є питальним реченням, а другий – розповідним, проте синтаксичні конструкції не перебувають у відношеннях питального-відповідного типу, тому ми вважаємо такі конструкції в заголовках ***квазідіалогічними.*** При цьому розповідне речення часто семантично самодостатнє, відповідає основній ідеї газетного матеріалу, тобто виконує функцію заголовка без запитання, напр.: *Програли війну?* ***Після відставки Стеця Міністерство Інформполітики розформують*** (УМ. 2017. № 86); *Хто, якщо не ти?* ***В Україні мешкає 5,3 мільйона іммігрантів, тоді як 6,6 мільйона українців емігрували за кордон*** (УМ. 2010. №212) тощо. Усунення питального речення в наведених заголовкових комплексах не вплинуло б, на нашу думку, на загальний зміст заголовка, але змінило б прагматичну настанову мовця. Наведене в ініціальній позиції питання є вторинним щодо розповідної синтаксичної конструкції; воно випливає зі

змісту наступного речення. Вважаємо, що в таких заголовках поміняли місцями тему і рему: рему поставили на перше місце, щоб створити ефект інтриги, що властиве такому типу мовлення, як верифікаційне [Золотова 2004: 388]. Для нормативного діалогічного спілкування характерні стислі відповіді, що містять рематичний компонент, який дублюється, тому що в темі (питальне речення) його лише окреслено, а в ремі (відповідь) – представлено повною мірою. У наведеній моделі заголовкового комплексу розповідне речення репрезентує обидва компоненти актуального членування – тему і рему, а ініціальне питальне речення фактично містить рему до наступного тексту. З огляду на це нормативним порядком слів був би зворотний: спочатку розповідне речення як заголовок газетного тексту відповідного змісту, а потім – питальне, відповідь на яке передбачає текст. Обраний авторами порядок слів підпорядкований експресивній функції мови, питання інтригує, заохочує до прочитання газетного матеріалу, вимагає пошуку відповіді. Через відсутній питально-відповідний зв'язок між двома компонентами заголовкового комплексу питання сприймається відокремлено від розповідного речення, а розповідне речення, у свою чергу, має цілісну структурно-семантичну будову. Зважаючи на це, переважна більшість ініціальних питальних речень є риторичними і не вимагають відповіді, напр.: ***Робота і курорт – поняття несумісні****? Делегати кліматичного саміту в Канкуні за десять днів не спромоглися узгодити важливих для планети рішень* (УМ. 2010. №231); ***Тисяча обіцянок, а скільки будов?*** *Вітчизняні спортивні чиновники пророкують українській спортивній інфраструктурі епоху ренесансу* (УМ. 2010. №233). Показово, що використання риторичних питань в експресивній функції загалом властиве газетному тексту, орієнтованому на функцію впливу на читача. У наведених прикладах риторичні питання мають здебільшого афористичний характер і не пов'язані тісно зі змістом наступних розповідних речень, а тому потребують конкретизації в наступному тексті.

Якщо конкретизація наявна в розповідному реченні, тоді семантичний зв'язок між компонентами заголовкового

комплексу тісний. Він засвідчений не лише на рівні спільної теми, а й на рівні повторення окремих лексем і фрагментів речення, напр.: *Без **пам'яті**? Нове керівництво держави запропонувало ліквідувати Український інститут національної **пам'яті*** (УМ. 2010. №231).

Лексичними маркерами семантичного зв'язку двох компонентів заголовкового комплексу переважно стають:

- синоніми, напр.: *«Де ваш **рецептик**?» З 1 грудня більшість ліків продаватимуть за **приписом лікаря.** Від цього жахаються не лише пацієнти, а й медики* (УМ. 2010. №221) – синонімами виступають слова «рецепт» і «припис лікаря»; *Як і що їсти **школярам**? Медики радять батькам розвивати культуру харчування у **дітей** із раннього віку* (Д. 2010. №141) – контекстуальні синоніми «школярі» та «діти»; *Після спеки – **урагани**? Кліматологи попереджають, що на зміну аномально теплому літу прийдуть **шторми** та **смерчі*** (Д. 2010. №147) – синонімами є слова «ураган» та «смерч», а контекстуальним до них «шторм»; ***Зоопарк** чи концтабір? Європейські інспектори шоковані умовами життя тварин у Київському **звіринці*** (УМ. 2010. №212) – стилістичними синонімами є «зоопарк» і «звіринець»;

- спільнокореневі слова, напр.: ***Смертельна** ГРВІ? На Львівщині від невідомої недуги **померла** дев'ятирічна школярка* (УМ. 2010. №230); *Звідки **дим**? За останніми даними МНС причина **задимленості** у столиці – російські пожежі* (Д. 2010. №137);

- перифрази, напр.: ***Запоріжжю** 1310 років? **Місто на Дніпрі** може «постаріти» на ціле тисячоліття* (УМ. 2010. №235); *Хто поїде на **«Євробачення**-2011»? НТКУ оголосила про початок відбору майбутнього представника від України на **Міжнародний пісенний конкурс*** (Д. 2010. №129-130);

- слова однієї лексико-семантичної групи, напр.: *Десятинну – під **бетон**? На заповідному місці Княжого двору Володимира заплановано грандіозне **будівництво*** (УМ. 2010. №219); *На Перший дзвоник – без **букета**? Вітчизняне **квітникарство** опинилося в заручниках імпортного «застою»* (Д. 2010. №152-153);

- лексеми, що перебувають у родо-видових відношеннях, напр.: *Хочеш стати **космонавтом**? Росія відправить українця на МКС... якщо їй заплатять. В Україні вже оголошено конкурс на «нового **Каденюка**»* (УМ. 2010. №223); *«Ковпак» для **судді**? Практика свідчить, що контроль потрібен за будь-яким **чиновником*** (Д. 2010. №124-125).

Наявність семантичного зв'язку, репрезентованого на лексичному рівні, не лише вказує на змістову єдність заголовкового комплексу, в якому відсутня комунікативна єдність, а й задає напрямок тематичного розгортання змісту основного газетного тексту. Основний текст вступає в діалогічні відношення із заголовковим комплексом, а цей у свою чергу сприймається цілісно, хоч і не має внутрішньої діалогічності.

Однак іноді абстрактний характер наведених у заголовковому комплексі питальних конструкцій спричинює тотальну відсутність змістового зв'язку між питанням і наступним розповідним реченням, напр.: ***Насильно милим будеш?*** *Передплачую «Україну молоду» собі і сину, деякі мої листи були надруковані у вашій газеті.* (УМ. 2017. № 84) – питальне речення через наявність прецедентного компонента викликає зовсім інші асоціації, тому наступне розповідне речення сприймається неочікувано; ***Скільки нас**? Учора в Дергачівському районі Харківської області розпочався пробний перепис населення, який триватиме до 14 грудня* (УМ. 2010. №226) – розповідне речення лише уточнює абстрактне запитання, наведене в першій частині; ***Своїх не здають**? Янукович відмовив у поверненні державі заводу, який належить «регіоналу»* (УМ. 2010. №226) – тут семантичний зв'язок можна встановити лише в підтексті, але експліцитно він не виражений; ***А хто «щасливці»**? Далеко не всі незабезпечені українці отримають урядові субсидії на газ, який подорожчав* (Д. 2010. №138) – таке широке запитання може стосуватися будь-яких суб'єктів, про які йдеться в газетному матеріалі тощо. Такі питання мають вторинний характер стосовно розповідних речень, вони не зрозумілі поза контекстом розповідної частини.

У квазідіалогічних заголовкових комплексах одним із засобів репрезентації семантичного зв'язку між питальним реченням і наступним розповідним можуть слугувати й інтертекстуальні елементи, напр.: ***Що тобі сниться****, пенсіонере?* ***Крейсер «Аврора»*** *пішов на «дембель»* (УМ. 2010. №227) – відома цитата з дитячої радянської пісні, фрагментована в такий спосіб: перша частина подана в питальному реченні, а друга – в розповідному, тому вона вказує на семантичну єдність заголовкового комплексу через наскрізний інтертекст; *Чи є життя на «****острові невезіння****»? Уже багато років сім'ї донецьких залізничників мешкають в умовах, що суперечать санітарним нормам і здоровому глузду* (УМ. 2010. №227) – прецедентний феномен «острів невезіння», вжитий тут у метафоричному значенні в питальному реченні, актуалізує сему «умови життя», яку розтлумачено в розповідному реченні; ***Тому що українська****? Владу Одещини звинувачують у спробі знищення газети «Чорноморські новини». Читачі протестують* (Д. 2010. №119) – фрагмент політичного слогану в питанні («тому що»), який набув прецедентного статусу, апелює до політичного підґрунтя подій, заявлених у розповідному компоненті заголовка. Прецедентні елементи викликають додаткові асоціації, посилюють наявний у заголовковому комплексі підтекст, актуалізують імпліцитний зміст основного тексту газетного повідомлення.

Різні семантичні відношення між двома компонентами квазідіалогічного заголовкового комплексу можуть бути детерміновані характером питального речення частково питального типу, тобто семантику обмежено маніфестованою в питальному слові, напр.: ***Як*** *скасувати візи? План дій є. Головне – діяти* (ВЗ. 2010. №220) – питання стосується способу дії, тому і відповідь містить можливий спосіб розв'язання проблеми; ***Кого*** *повезе Україна до Вітебська? З 9 по 15 липня в Білорусі відбуватиметься XIX Міжнародний фестиваль мистецтв* (Д. 2010. №117) – питальне речення вимагає інформації суб'єктного характеру, тому відповідь на це питання має бути подана в основному тексті матеріалу;

Гібридне Суспільне? *Як Перший Юей «вшанував» героїв Крут телепримітивом* (УМ. 2018. № 12).

Питальне речення може бути представлене в квазідіалогічному заголовковому комплексі і розділовим (альтернативним) питанням, що містить можливі варіанти відповіді в уже сформульованому питанні. Як і в загальнопитальних конструкціях, в альтернативних питаннях відповідь лише обирається адресатом з можливих варіантів, а не вимагає пошукової діяльності, як у разі частковопитальних речень. В аналізованих заголовкових комплексах розділові питальні речення, що наявні в ініціальній позиції, також створюють з наступним розповідним реченням квазідіалогічну єдність, напр.: ***Яким язиком гроші заробляти?*** *На східному фронті гинуть воїни, захищаючи Україну... Яку і чию Україну?* (УМ. 2017. № 116)*;* ***Духовна столиця чи промислове місто?*** *Жителі Канева не підтримали ідею будівництва зернового терміналу* (Д. 2010. №116) тощо. Розділові питання лише актуалізують увагу реципієнтів, пропонують їм вибір між двома альтернативами, однак не дають чіткої відповіді, а розтлумачують причини, з яких виникла подібна альтернатива: у розповідному реченні мотивовано запропонований читачеві вибір, але немає відповіді.

Отже, квазідіалогічні заголовкові комплекси містять питальне речення, яке скероване на пошук нової інформації і зменшення невизначеності об'єктивної реальності. Відсутність тісного семантичного зв'язку компенсується в таких заголовкових комплексах комунікативним зв'язком, підпорядкованим прагматичній настанові мовця. Крім того, цілісності заголовковому комплексу додають синоніми, перифрази, спільнокореневі слова тощо, що об'єднують питання і наступне розповідне речення, яке виступає в позиції квазівідповіді. Питальне речення в таких заголовках здебільшого має узагальнений характер, тоді як розповідне речення передає основну ідею наступного тексту й виконує номінативну функцію.

Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: структура та прагмастилістичні функції: Автореф. дис. д.філол.н. : 10.02.01 – укр.мова / І. Я. Завальнюк. – К., 2010. – 40 с.

Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 399 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] /А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М.: Ин-т русского языка РАН им. В.В. Виноградова, 2004. – 544 с.

Краткая русская грамматика / Под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. – М. : Русский язык, 1989. – 639 с.

Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська.– К.: Вища школа, 1994.– 670 с.

Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.

Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові: [автореф. дис. к.філол.н. : 10.02.01]. / С. Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ВЗ – газета «Високий замок»
Д – газета «День»
УМ – газета «Україна молода»

REFERENCES

Vykhovanets, I. R. (1993). Grammar of the Ukrainian language: Syntax. Kyiv: Lybid (in Ukr.)

Zavalniuk, I. Ya. (2010). Syntactical units in the language of the Ukrainian press at the beginning of the XXI century: structure and pragmatistilistic functions (D. Thesis, Ukrainian language). Kyiv (in Ukr.)

Zavalniuk, I. Ya. (2009). Syntactical units in the language of the Ukrainian press at the beginning of the XXI century: functional and pragmalinguistic aspects. Vinnytsa: Nova knyha (in Ukr.)

Zahnitko, A. P. (2001). Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax. Donetsk : DonNU (in Ukr.)

Zolotova, G. A., Onypenko, N. K., Sydorova, M. Yu. (2004). Communicative grammar of the Russian language. Moskva: In-t russkogo yazyka RAN im. V.V. Vynogradova (in Russ.)

Shvedova, N. Yu. (Ed.), Lopatyn, V. V. (Ed.) (1989). Short Russian grammar. Moskva: Russkyi yazyk (in Russ.)

Slynko, I. I., Huivaniuk, N. V., Kobylianska, M. F. (1994) Syntax of modern Ukrainian language: problematic issues. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.)

Bilodid, I. K. (Ed.) (1972) Contemporary Ukrainian literary language: syntax. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Shabat, S. T. (2000). Category of question modality in the modern Ukrainian language (Ph. D. Thesis, Ukrainian language). Ivano-Frankivsk (in Ukr.)

LEGEND

ВЗ – the newspaper «The High Castle»
Д – the newspaper «Day»
УМ – the newspaper «Ukraine is young»

Статтю отримано 16.12.2017

Oksana Nazarenko

QUASIDIALOGICAL CONSTRUCTIONS IN THE NEWSPAPER TITLES COMPLEXES

In the implementation of the dialogicity category in the newspaper text, the leading role primarily belongs to the header complexes, which not only mark the beginning of the newspaper text, but also become peculiar to the semantic markers that determine the thematic content of the subsequent text. The main way of representing the category of dialogicity in the headings is the question modality and questioning prayers, the pragmatic guidance of which is due to the natural dialogism of interpersonal interaction. Working out the appropriate header complexes in view of the specifics of the implementation of the

category of dialogicity gave grounds to be distinguished according to compositional models and to analyze quasidiological logical unity.

In quasidiological constructions, the title consists of a question and an independent narrative sentence that does not form a question-oriented complex. A narrative sentence can act as a header without question, because it corresponds to the basic idea of a newspaper material. Removing a questionnaire in these header complexes would not affect their overall content, but would distort the pragmatic voice of the speaker. We believe that in such titles the theme and the rime were changed in places. Such an order of words is subordinated to the expressive function of the language, the question is intriguing, encourages reading the newspaper material, requires a search for the answer.

The vast majority of initial questionnaires are rhetorical and do not require an answer. Such questions are mostly aphoristic and are not closely related to the content with the following narrative sentences, therefore they need to be specified in the following text.

Lexical markers of semantic communication of two components are predominantly: synonyms (contextual and stylistic); common words; periphrasis; the words of one lexical-semantic group; tokens that are in generic-specific relationships.

The presence of semantic communication, represented at the lexical level, determines the direction of the thematic deployment of the content of the main newspaper text.

УДК 811.161.2'37]:070
Тетяна Панченко

РОЗШИРЕННЯ СЕМАНТИКИ СЛОВА *ВІЙНА* В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті розглядається вживання лексеми ***війна*** *в мові української періодики початку XXI століття. Проаналізовано використання цього слова в тематичній групі «Воєнно-військова сфера», а також зроблено висновки про те, що нині відбувається проникнення слова* ***війна*** *в інші тематичні групи, зокрема «Характеристика працівників влади», «Українсько-російські відносини», «Культура», «Міжнародні відносини» тощо. Узагальнено, що на вживання військової лексики в мові преси*

найбільше впливають позамовні чинники суспільно-політичного спрямування.

На фактичному мовному матеріалі окреслено пряме і переносне значення аналізованого слова, яке в поєднанні з прикметниками виконує різну стилістичну роль. Крім того, досліджено використання з переносним значенням інших слів, що належать до військової сфери.

Підсумовано, що питання вживання військової лексики у вітчизняних ЗМІ не вичерпане та потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: *військова лексика, пряме й переносне значення, мова української періодики, позамовні чинники, тематичні групи.*

The article deals with the problem of using the lexical item «war» in the language of the Ukrainian periodicals of the early 21st century. The uses of this termin the thematic group «Military Sector» were analyzed, and was found that the word «war» is now being penetrated into other thematic groups such as «Characteristics of government authority employees», «Ukrainian-Russian relations», «Culture», «International relations» etc. It was generalized that the use of the military vocabulary in the language of press is most influenced by extralinguistic factors of socio-political orientation.

The direct and figurative meaning of the analyzed term, which, in combination with adjectives, performs different stylistic roles, was depicted by the actual linguistic material. In addition, the usage of the figurative meaning of other words, which belonging to the military area, were investigated.

It was found that the problem of the military vocabulary using in domestic mass media is unexhausted and needs further research.

Key words: *military vocabulary, direct and figurative meaning, language of Ukrainian periodicals, extralinguistic factors, thematic groups.*

На початку XXI століття в мові друкованих ЗМІ широко представлена військова лексика, для якої значення, пов'язані з веденням бойових дій, є переносними. Такі слова використовують не лише в статтях військової тематики, а й у публікаціях суспільно-політичного, економічного, культурного та іншого спрямування.

Мова ЗМІ активізує багатство мовних засобів, фіксуючи нові значення слів [Навальна 2014: 95]. На

думку І. В. Онищенко, розгортання асоціативно-образних зв’язків слів, що створюють метафоричну двоплановість та експресивну насиченість висловлення, спрямоване передовсім на реалізацію комунікативно-прагматичної орієнтації людини, на вираження свого емоційного ставлення до предмета висловлення, на те, щоб дати йому оцінку [Онищенко 2004: 98–107].

У мові ЗМІ спостерігаємо пожвавлене використання військової лексики, що пояснюємо позамовними чинниками: революція Гідності; анексія Росією Криму; військовий конфлікт на сході України, якому передувало вторгнення російських військ у квітні 2014 року; погіршення відносин між Україною та Росією; поділ світової спільноти на два табори: ті, хто підтримує Україну, і ті, хто підтримує Росію тощо.

Автори публіцистичних текстів часто послуговуються словом *війна*. У Словнику української мови в 11-ти томах цю лексичну одиницю тлумачать так: «організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо» (СУМ 1970, 1: 669). У мові українських газет ця лексема функціонує з прямим значенням у публікаціях військової тематики, напр.: *Ми, «афганці», виступаємо за територіальну цілісність України й докладемо всіх зусиль, аби зупинити цю* ***війну*** (Вечірня Полтава, 11.02.2015); *Сергій Батрамєєв з позивним «Август» побував у найгарячіших точках* ***війни*** *на Донбасі* (Вісник Переяславщини, 7.01.2017).

Досліджуючи мову українських друкованих мас-медіа, звертаємо увагу на метафоризацію слова *війна*. Словник української мови в 11-ти томах подає переносне значення слова *війна*: «стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» (СУМ 1970, 1: 669), тобто все частіше ця лексема позначає конфліктні ситуації у конкретній сфері.

Нині вагомий вплив на формування суспільної думки мають різноманітні інформаційні ресурси, тому в пресі часто звучить словосполучення *інформаційна війна*, що позначає процес маніпулювання інформацією або вживання її з метою дискваліфікувати суперника чи дестабілізувати

ситуацію, щоб загострити політичну боротьбу чи спровокувати збройний конфлікт тощо. Використання словосполучення *інформаційна війна* пов'язане з метафоричним окресленням конфліктних ситуацій у сфері інформаційних технологій [Навальна 2006: 88]. Нині словосполука *інформаційна війна* розширила сферу застосування й досить часто на неї натрапляємо в текстах військової тематики та тих, де описані відносини України й Росії, напр.: *...різноманітні активісти зуміли замінити собою державу на дуже багатьох напрямах: від добробатів у перші місяці війни до спільнот на кшталт InformNapalm, яка веде* ***інформаційну війну*** (Український тиждень, 28.12.2016); *Сьогодні необхідність існування такого органу обґрунтовується* ***інформаційною війною*** (Дзеркало тижня, 31.10.2014).

Словосполука *інформаційна війна* використана в текстах міжнародної тематики, зокрема її вживають у контексті подій і явищ, пов'язаних з Росією, напр.: *Росія робить «все більш очевидні» зусилля для розпалювання* ***інформаційної війни*** *й поширення пропаганди в ЗМІ та соціальних мережах Литви* (Дзеркало тижня, 23.02.2015).

На початку XXI століття активізовано таку технологію соціального впливу, як *інформаційна війна*, яку часто пов'язують із журналістикою. Поряд із словосполукою *інформаційна війна* часто натрапляємо на складне слово *медіа-війна* та словосполучення *журналістська війна*, що, на нашу думку, порівняно з *інформаційною війною* є вужчими поняттями, оскільки позначають діяльність журналістів, напр.: *Особливо гостро це відчувалося в* ***медіа-війнах****, які щойно зароджувалися* (Дзеркало тижня, 15.04.2016); *Про новий виток* ***журналістської війни*** *... сказано достатньо, щоб повторюватися* (Дзеркало тижня, 15.04.2016).

Нині на сторінках періодичних видань активізовано складне слово *кібервійна* – боротьба, яку ведуть за допомогою Інтернету, завдаючи шкоди окремій людині чи безпеці та суверенітету держави загалом. *Кібервійна* – це теж різновид інформаційної війни, напр.: *...на відміну від часів*

холодної війни, нинішньою перевагою РФ є ***кібервійни*** (Газета по-українськи, 1.06.2016). *Гадаю, поступово світ побачить більшість цієї інформації, і це спричинить справжню бурю, зірве багато планів Москви щодо України та використання агентурної мережі в нашій країні. Все це увійде в історію як перша українсько-російська* ***кібервійна*** (День, 12.11.2016). Складне слово *кібервійна* найчастіше вживають у статтях про українсько-російські відносини, а також у міжнародній тематиці.

Нещодавно на сторінках газет і журналів з'явилося поняття *психологічна війна*, тобто психологічна перевага над кимось, домінування. Її теж треба розглядати як різновид *інформаційної війни*, напр.: *Окрім постійних обстрілів та запеклих боїв терористи вели* ***психологічну війну****. Мало не щодня висували ультиматум: відійдіть, або помрете* (Ратник, 10.11.2014). У мас-медійних текстах разом із лексемою *війна* часто використовують складне слово *інформаційно-психологічний*. Словосполучення *інформаційно-психологічна війна* позначає ведення війни за допомогою інформаційних та психологічних засобів, напр.: *Тому в українських журналістів головною, дошкульною зброєю в* ***інформаційно-психологічній війні*** *з російськими маніпуляторами має бути всебічно обґрунтована Правда на засадах україноцентричної парадигми...* (День, 28.12.2016). Словосполуки *психологічна* та *інформаційно-психологічна війни* вживають у статтях, у яких описують українсько-російські відносини та військові дії на тимчасово окупованих східних територіях України.

Сфера вживання слова *війна* цим не обмежена. У публіцистичних текстах зафіксовано словосполуки *торговельна, економічна, енергетична* та *газова війни,* напр.: *Однак на той час ішлося лише про* ***інформаційну, торговельну та енергетичну війни*** (Український тиждень, 26.03.2015); ***Економічна війна****, яку Росія веде в Україні, потребує термінового втручання з боку Заходу* (Український тиждень, 13.06.2015); *Тож 2015 рік та опалювальний сезон-2015/16, найімовірніше, знову минуть під знаком* ***газової****, а отже, ширшої,* ***енергетичної, війни*** *між Україною*

та Росією (Український тиждень, 12.03.2015); *Тож рішення щодо «Опалу» – досягнення Єврокомісії, яке знижує ризик виникнення чергової* ***«газової війни»*** (Україна молода, 5.11.2014).

Оскільки Україна й Росія ускладнили торговельні відносини, що зумовило введення санкцій однієї країни проти іншої та заборону продажу продукції, у мові ЗМІ з'явилися і словосполучення *сирна війна, м'ясна війна, шоколадна війна*, які пов'язані з тим, що Росія відмовилася від сирних та м'ясних товарів і кондитерських виробів, виготовлених в Україні, напр.: *Наслідки* ***«сирної», «м'ясної»****, потім* ***«шоколадної»*** *війн були згубними для української економіки й призвели до втрати українськими власниками значної частини своїх доходів* (Україна молода, 23.05.2017).

Слово *війна* вживають не тільки в публіцистичних текстах, де описують військовий конфлікт та відносини України і Росії, а й у статтях про суспільно-політичне, економічне та культурне життя нашої країни. Так, автори згадують про *бізнесові війни*, коли відбувається зіткнення інтересів бізнесменів та негативні процеси в обігу грошей, напр.: *Утім більш імовірним є припущення, що це було зроблено спеціально, щоб відвернути увагу від іншої, більш прагматичної версії* ***«бізнесових війн»*** (Україна молода, 31.10.2014).

Останнім часом особливо гострою є проблема утилізації сміття в багатьох містах і селах України. Тому в мові українських мас-медіа функціонує словосполука *сміттєві війни*, напр.: *Чисельність передмість і сіл, що ведуть* ***«сміттєві війни»*** *за закриття полігонів і звалищ, зростає щороку й загрожує набути національних масштабів* (Час Київщини, 19.11.2014).

Слово *війна* в переносному значенні використовують у текстах про культуру. При цьому в тому самому тексті вживають лексему *війна* в прямому й переносному значеннях, на що вказує написання в лапках, пор.: *Поки в країні триває війна з терористами та російськими військовими, свою власну* ***«війну»*** *ведуть артисти допоміжного складу*

Київського національного театру опери і балету з керівництвом закладу (Україна молода, 31.10.2014).

У публіцистичних текстах звертання до лексики, пов’язаної з темою війни, супроводжується процесами переносного вживання таких слів, як *фронт, батальйон* тощо. Напр.: *фронт* «*перен*., місце, на якому одночасно виконується кілька процесів, робіт; ділянка, галузь діяльності, що охоплює одночасно різні об’єкти» (СУМ 1979, 10: 645); *батальйон* «*перен*., лави, загони» (СУМ 1970, 1: 110); *багнет* «*перен*., один боєць-піхотинець (при вказуванні на кількість бійців)» (СУМ 1970, 1: 84), *демобілізація* «звільнення із збройних сил військовослужбовців після закінчення війни або строку військової служби» (СУМ 1971, 2: 239). Названі лексеми розширюють свою сполучуваність, напр.: *Міський голова Василькова Сергій Сабов каже, що за 20 кілометрів од Києва також діє* ***фронт****, щоправда особливий,* ***фронт боротьби з корупцією*** (Час Київщини, 14.11.2014); *З* ***«диванного батальйону»*** *й справді народився широкий народний рух* (Віче, 09.2014); *І без того нечисленна (дев’ять* ***«багнетів»****) депутатська фракція ВО «Батьківщина» в КОР практично припинила існування* (Час Київщини, 10.10.2014); *Я пояснюю це згубною політикою центральної влади, спрямованою на* ***демобілізацію суспільства*** (День, 31.10.2014). Лексеми *фронт, батальйон* зберігають значення, зафіксоване словниками, а слова *багнет* і *демобілізація* відповідно розширюють семантику та позначають зовсім інші реалії сьогодення: *багнет* «особа, людина (при вказуванні кількості)»; *демобілізація* «звільнення громадян від повідомлень про війну; обіцянки закінчити війну».

У публікаціях економічної тематики натрапляємо на словосполуки *газовий фронт, газова атака, валютна інтервенція.* Якщо слова *фронт* і *атака* «*перен*., рішуча дія, спрямована проти кого-небудь або на досягнення якої-небудь мети» (СУМ 1970, 1: 69) мають зафіксовані в словниках переносні значення, то лексема *інтервенція*, що позначає «насильне збройне втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої держави; агресію», – у сучасній

мовній практиці набуває переносного значення, пор.: *Хай там як, а результати війни на* ***газовому фронті*** *загалом є позитивними для України* (Український тиждень, 7.10.2014); *У нашому випадку* ***«газовій атаці»*** *піддали понад 40 млн. чоловік, які так чи інакше одержують газ* (Дзеркало тижня, 13.05.2016); *Центробанк Росії для порятунку рубля здійснив валютну* ***інтервенцію****, викинувши на ринок 700 мільйонів доларів* (Україна молода, 5.12.2014).

У текстах про медицину, культуру й дозвілля зафіксовано функціонування лексичних одиниць *бастіон* «укріплення різного типу» (СУМ 1970, 1: 110), *десант* «війська, призначені для висадки або висаджені на територію, зайняту противником для ведення там бойових дій» (СУМ 1971, 2: 255), *обмундирування* «комплект форменого одягу» (СУМ 1974, 5: 544) не в прямому, а в переносному значенні, напр.: *Від того, що пише кожен із нас, залежить міць наших українських інформаційних* ***бастіонів*** (День, 28.12.2016); *Останній виступ нашого акторського* ***«десанту»*** *відбувся до Дня української армії* (Дзеркало тижня, 28.12.2016); *Усе це одноразове* ***«обмундирування»*** [бахіли, халат, шапочка, рукавички] *можна безплатно брати в будь-якій кількості на столах у коридорі* (Україна молода, 17.12.2014). Лексика військової тематики на зразок *відстрілюватися* (пряме значення «захищаючись, стріляти у відповідь» і переносне значення «чітко відповідати на запитання»), *торпедувати (*«атакувати торпедою, завдавати ударів торпедами; *перен*., ворожими діями, протидіями зривати що-небудь, не допускати здійснення чого-небудь» / «завдавати удару чому-небудь» (СУМ 1979, 10: 209)), *забомбити* («атакуючи з повітря, скидати бомби на кого-, що-небудь / закидати чим-небудь кого-небудь» (СУМ 1970, 1: 216)) широко вживається в текстах, що висвітлюють міжнародні, суспільно-політичні події, напр.: *Клінтон* ***«відстрілювалася»****: «Це так смішно слухати когось, хто не платив федеральний прибутковий податок 20 років»* (Дзеркало тижня, 10.10.2016); *Проведення псевдовиборів* ***торпедувало*** *закон і різко загострило ситуацію на Донбасі* (Україна молода, 26.02.2016); *Знахабнілій Олені не вдалося упекти за грати Олександра, тож вона* ***забомбила***

скаргами відділ кадрів установи, де він працює (Урядовий кур'єр, 30.04.2015).

Переносне вживання слів пов'язане не лише з розширенням їх семантичної структури, а й стилістичним, експресивним забарвленням публіцистичних текстів. Отже, українська мова динамічно розвивається, активно реагуючи на процеси, що відбуваються в країні.

Василенко Д. В. Англомовні військові евфемізми. StattiOnlin. Бібліотека наукових статтей / Д. В. Василенко. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stattionline.org.ua/filologiya/31/1860-anglomovni-vijskovi-evfemizmi.html.

Навальна М. Війни бувають не тільки загарбницькі, а й солодкі / М. Навальна // Культура слова. – 2006. – Вип. 66–67. – С. 88–90.

Навальна М. І. Нові явища та процеси у вживанні дієслів соціально-економічної сфери в українській мові : [монографія] / М. І. Навальна. – Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ», 2014. – 188 с.

Онищенко І. В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Онищенко. – Кривий Ріг, 2004. – 195 с.

Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

Туровська Л. В. Дещо про генезис сучасної української військової термінології / Л. В. Туровська // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Миколаїв, 2007. – Вип. 54. – С. 79–84.

Туровська Л. В. Термінологічна лексика на сторінках періодичних видань / Л. В. Туровська // Українська мова. – 2007. – № 2. – С. 33–39.

REFERENCES

Vasylenko, D. V. (2008). English-language military euphemisms. StattiOnlin. Biblioteka naukovykh stattei (StattiOnlin. Library of scientific articles). Available at: http://www.stattionline. org.ua/filologiya/31/1860-anglomovni-vijskovi-evfemizmi.html (in Ukr.).

Navalna, M. (2006). Wars are not only aggressive, but also sweet. *Kultura slova* (Culture of the word), *66–67,* 88–90 (in Ukr.).

Navalna, M. (2014). New phenomena and processes in the use of verbs of socio-economic sphere in the Ukrainian language. Pereyaslav-Khmelnytskyi: Vydavnytstvo KSV (in Ukr.).

Onyshchenko, I. (2004). Category of evaluation and means of its expression in journalistic and informational texts : Candidate's thesis. Kryvyi Rih (in Ukr.).

Bilodid, I. K. (Ed.) (1970 – 1980). Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).

Turovska, L. (2007). Somewhat about the genesis of modern Ukrainian military terminology. *Naukovi pratsi : Naukovo-metodychnyi zhurnal* (Scientific works: Scientific-methodical journal), *54*, 79–84 (in Ukr.).

Turovska, L. (2007). Terminological vocabulary on pages of periodicals. *Ukrainska mova (Ukrainian language)*, *2,* 33–39 (in Ukr.).

Статтю отримано 15.12.2017

Tetiana Panchenko

SEMANTIC BROADENING OF THE WORD «WAR» IN JOURNALISTIC TEXTS OF THE EARLY 21ST CENTURY

At the beginning of the 21st century, the language of the print media is widely represented by the military vocabulary, for which the word meanings are related to war fighting, are figurative. These words are used not only in articles of military topics, but also in publications of socio-political, economic, cultural and other directions. The metaphor in the text performs evaluative, voluntative, informational, activation, argumentative, mnemonic, reflective, cognitive, compressive, imaginative functions.

The lively using of the military vocabulary in the language of media is explained by extralinguistic factors: the Revolution of Dignity; Russia's annexation of Crimea; the military conflict in eastern Ukraine, which was preceded by the invasion of Russian troops in April 2014; the deterioration of relations between Ukraine and Russia; the division of the world community into two camps: those who support Ukraine, and those who support Russia, etc.

During 2014-2017 the military vocabulary with figurative meaning is widely used in the language of press. Thus, the authors of journalistic texts often use the word *війна*. This lexical item functionates with

direct meaning in publications of military topics in Ukrainian-language newspapers. Furthermore, by examining the language of the Ukrainian print media, we pay attention to the metaphorization of the word *війна*, which increasingly refers to conflict situations in the particular area. Mostly, such word combinations as *інформаційна, інформаційно-психологічна, психологічна, журналістська, торговельна, енергетична, газова війни* and compound words as *медіа-війна*, *кібервійна* are used in texts where describing military actions and characterizing Ukrainian-Russian relations. However, sometimes the lexical item *«war»* penetrates to other thematic groups: «Characteristics of government authority employees», «Culture», «International relations», etc. The authors cover issues of *сміттєві війни* and *війни артистів*. Apart from the term *війна,* the lexical items (*обмундирування, фронт, батальйон, демобілізація, багнет, атака, бастіон, інтервенція*; *крупнокаліберний; відстрілюватися, торпедувати, забомбити*) are metaphorized throughout the pages of Ukrainian newspapers and magazines. These terms expand their meanings and assume new fields of functioning. Either, in journalistic texts, the common vocabulary and the military phraseology form word combinations – *газовий фронт, газова атака, валютна інтервенція*, which reflect the specific states and processes in the socio-political and economic life of the country.

Consequently, the Ukrainian language is dynamically developing and actively reacting to the processes taking place in the country.

УДК 11.161.2' 373.7
Федір Прилипко

ВАРІАТИВНІСТЬ КОМУНІКЕМ У МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНИХ ДІАЛОГАХ

Стаття присвячена дослідженню лексико-фразеологічних комунікем, які складаються зі сталої (стереотипної) та змінної (варіативної) частини. Обґрунтовано поняття «комунікема відкритої структури». Оскільки універсальної класифікації комунікем досі не розроблено, у статті запропоновано диференціацію таких одиниць висловлення за морфологічним вираженням змінного компонента. Розглянуто три типи комунікем відкритої структури: зі змінним компонентом-іменником, зі змінним компонентом-займенником, зі змінним компонентом-дієсловом.

Ключові слова: *комунікема відкритої структури, синтаксична фразеологія, синтаксичний фразеологізм, мова української мультиплікації, комунікативна стилістика, стилістичне значення.*

The article is devoted to the study of lexical-phraseological communicative units, which consist of a permanent (stereotyped) and variable (variational) part. The concept of "communicative unit of an open structure" is substantiated in the article.

Since the universal classification of the communicative unit has not developed yet, the article proposes the differentiation of such expression units by the morphological expression of the variable component. Three types of communicative units of an open structure are considered: with a variable component of the noun, with a variable component of the pronoun and with a variable component of the verb.

Key words: *communicative unit of an open structure, syntactic phraseology, syntactic phraseologism, the language of Ukrainian cartoons, communicative stylistics, stylistic meaning.*

В останній час увагу лінгвістів дедалі більше привертають нечленовані речення, що з'являються як результат синтаксичної фразеологізації. Оскільки під останньою прийнято розуміти «процес творення стійких, невільних сполучень слів, поступового набування вільносинтаксичними прототипами категоріальних ознак фразеологізмів» [Українська мова 2000: 770], то цей процес потрактовуємо як появу вторинних мовних одиниць, які утворюються за певною моделлю, характеризуються типологічною стійкістю та мають спеціалізоване ідіоматичне значення [Личук 2015: 27].

Пропонуємо враховувати усно-розмовну природу нечленованих стереотипних складників висловлення і відповідно вивчати їх у контексті комунікативної стилістики. Кваліфікуємо ж синтаксичні фразеологізми як лексико-фразеологічні комунікеми (далі – ЛФК, або комунікеми). Під останніми розуміємо дискретні одиниці висловлення – слова або поєднання слів, – що мають ознаки граматичної неподільності, нерозчленованого вираження фразеологічної семантики. За нашими спостереженнями, ЛФК дорівнюють слову-реченню або ж т. зв. фразеосхемі. Тобто одні ЛФК

лексично й граматично непроникні, закриті, інші ж притягують у свою структуру повнозначні складники, є структурно відкриті та варіативні щодо валентності.

Зауважимо, що термін «фразеосхема» запропонував Д. М. Шмельов [Шмельов 1977: 50]. Його вживають на позначення «комунікативної предикативної одиниці синтаксису, яка становить відтворювану, невільну схему, характеризується наявністю диктумної та модусної пропозиції, виражає судження чи спонукання, характеризується граматичною, лексичною нечленованістю, непроникністю і виконує в мові естетичну функцію» [Меликян 2004: 159]. На думку В. Ю. Мелікяна, суворо визначена позиція сталого і змінного компонентів у складі фразеосхем забезпечує закріплення за ними і за подібними моделями значення оцінки, ствердження, заперечення, а також спонукання до початку/припинення дії [Меликян 2004: 31]. Українські дослідники не вживають термін «фразеосхема», віддаючи перевагу поняттям «фразеологізоване речення», «синтаксичний фразеологізм», «синтаксично нечленоване речення». Схематизм у таких структурах є (його можна представити у вигляді структурних моделей, як це видно нижче по тексту), але він, на нашу думку, є загальною ознакою ЛФК. Адже вони справді формуються на основі стійкої структурної схеми, що складається з двох і більше компонентів, які не можуть існувати окремо: «це особливий тип речень, постійні та змінні компоненти яких пов’язані ідіоматично, синтаксичні зв’язки і прямі лексичні значення слів послаблені або втрачені, їм властивий фіксований порядок слів» [Ситар 2012: 110]. Отож, пропонуємо замість терміна «фразеосхема», як його вживає відомий сучасний дослідник неподільних складників висловлення, автор лексикографічних праць з реєстром побудов фразеологізованого типу В. Ю. Мелікян, поняття ЛФК відкритої та закритої структури. Комунікеми у висловленні виконують реактивну, волюнтативну, емоційно-оцінну, естетичну та інформативну функції, вони є складниками експресивної діалогічної мови, засобами вираження захоплення, обурення, образи, зневаги тощо.

Формування ЛФК у розмовній мові зумовлене рядом екстралінгвальних причин, зокрема: 1) *невимушеністю спілкування*, що сприяє більшій свободі при виборі мовних засобів; 2) *непідготовленістю, спонтанністю мовлення,* зумовленими потребою швидко реагувати на репліку співрозмовника, що спричиняє автоматизм у виборі мовних засобів, певну стереотипність. У процесі спілкування мовцю необхідно вибирати одиниці, необхідні для того, щоб його інформація швидко сприймалася, а також була зрозумілою співрозмовникові; 3) *залежністю від певної ситуації,* у якій опинилися співрозмовники. У мовців є спільний предмет розмови, що дозволяє використовувати у мовленні учасників діалогу репліки, характерні для конкретної ситуації.

Комунікеми відкритої структури (КВС) можна розглядати в двох аспектах: функціонально-семантичному та структурно-граматичному, або з погляду варіативності змінного складника. Аналіз зібраного матеріалу показав, що КВС різняться за частиномовною належністю змінного компонента.

Звернімо увагу на такі комунікеми в мові учасників мультиплікаційних діалогів. Вони мають, крім стереотипного, змінний компонент, наприклад, іменник: Ох і + **N**; Ах [ох] + P [ти, ви, він, вона, воно] + **N**; Ну і + N; Оце так + **N**. Наприклад, Квагмаєр: *Дванацять банок пива пропало!* ***Ох і*** *злодюга!* (Сім.); Губка Боб: ***Ах ти*** *слимак! Віддай мій рецепт* (ГБ); Гомер: ***Ну і*** *дурень* (Г).

У мультиплікаційних текстах спостерігаємо, що змінний компонент може варіюватися: Барт: *Глянь! Він величезний*. Стьюї: ***Оце так*** *торт!* (Сім.); Пітер: *Нічого собі.* ***Оце так*** *здоровань*! *Чим його годують?* (Г).

Мультиплікаційні діалоги насичені комунікемами з таким варіативним складником у стереотипній частині, як займенник. І це невипадково, адже апеляція до співрозмовника – основна інтенція усної комунікації: Де ж + P [**йому, мені, тобі, їм…**] + V; Та ну + P [**тебе, вас, їх**…] + N; Та ладно + P [**тобі, вам**] + N. Наприклад, Езра: *Всюди шастають дроїди-розвідники.* ***Де ж мені*** *сховатись?*

(ЗВ); Губка Боб: *Я нікому не потрібний. У мене немає друзів. Патрик:* ***Та ладно тобі,*** *Бобе. Я ж твій друг* (ГБ).

З-поміж КВС з компонентом-іменником окрема група – питальні комунікеми: Що (це) за + N?; Ну що + Р [ти, він, вона…] за + N?; Яке + Р [тобі, їм…] діло + до + N. Наприклад, Барт: *Ого.* ***Що за*** *дивина?* (Сім.); Мати: ***Ну що вона за*** *дівчина? Завжди все робить по-своєму Вся в батька* (ПДЧ); Леонардо: *Їм потрібна ця іграшка. Вони хочуть забрати його*. Ейпріл: *Мого хом'ячка*? ***Яке їм діло до*** *мого хом'ячка*? (ЧН).

Широка група КВС з компонентом-дієсловом: Ось і + V(Inf); Де + Р [тобі, їй] + V(Inf) [Де, Куди] + (там) + Р [йому, їй] + V(Inf); Ще б не + V(Inf); Ні, щоб + V(Inf); Ще чого + V(Inf). Наприклад, Когут: ***Ось і*** *попався* (ПК); Шредер: ***Куди там їм*** *змагатися зі Шредером?* (ЧН); Пітер: ***Ні, щоб*** *подякувати малому павуччо за його роботу* (ЛП); Нік: *То ти згоден стати членом нашої команди?* Пітер*:* ***Ще б не*** *погодитись* (ЛП); Джекі*: А ти залишишся у школі на додаткові заняття*. Джей: ***Ще чого*** *придумав* (ПДЧ).

Отже, запропоноване поняття *комунікема відкритої структури* підкреслює не лише формальну стереотипність складників висловлення, але й їх функціонально-семантичне навантаження. Вони є образами комунікативних ситуацій, зокрема тих, що ми можемо зафіксувати в аудіовізуальних текстах.

Личук М. І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 386 с.

Личук М. І. Фразеологізовані речення в системі простого речення. – К.: Лисенко М.М., 2015. – 223 с.

Меликян В. Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечленимого предложения. – Ростов на Дону: РГПУ, 2004. – 288 с.

Ситар Г. М. Структурні й семантичні типи синтаксичних фразеологізмів в українській мові // Мовознавчий вісник. – 2016. – №12-13. – С. 178–181.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О.О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Г – мультиплікаційний фільм “Грифіни”
ГБ – мультиплікаційний фільм “Губка Боб”
ЗВ – мультиплікаційний фільм “Зоряні війни”
ЛП – мультиплікаційний фільм “Людина-павук”
ПДЧ – мультиплікаційний фільм “Пригоди Джекі Чана”
Сім. – мультиплікаційний фільм “Сімпсони”
ЧН – мультиплікаційний фільм “Черепашки ніндзя”

REFERENCES

Lychuk, M. I. (2017). Structure and semantics of syntactically uncategorized units in the Ukrainian Language. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Burago (in Ukr.)

Lychuk, M. I. (2015). Phraseologized sentences in the system of simple sentences. Kyiv: Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvanya Ukrainy (in Ukr.)

Melikian, V. Y. (2004). The modern Russian language. Syntax of a non-measurable sentence. Rostov na Donu: RSPU (in Rus.)

Sytar, G. V. (2016) Structural and semantic types of syntactic phraseologisms in the Ukrainian language. *Movoznavchyi visnyk, 12-13,* 178–181 (in Ukr.)

Rusanivskyi, V. M. (Ed.), Taranenko, O. O. (Ed.), Ziabliuk, M. P. (Ed.) (2004). Ukrainian language: Encyclopedia. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia n.a. M. P. Bazhan (in Ukr.)

LEGEND

Г – cartoon movie «Grifiny» (in Ukr.)
ГБ – cartoon movie «Gubka Bob» (in Ukr.)
ЗВ – cartoon movie «Zoriany viyny» (in Ukr.)
ЛП – cartoon movie «Liudyna Pavuk» (in Ukr.)
ПДЧ – cartoon movie «Prygody Jacky Chana» (in Ukr.)
Сім. – cartoon movie «Simpsony» (in Ukr.)
ЧН – cartoon movie «Cherepashky nindzia» (in Ukr.)

Статтю отримано 12.12.2017

Fedir Prylypko

VARIABILITY OF COMMUNICATIVE UNITS IN ANIMATED DIALOGUES

The article is devoted to the study of lexical-phraseological communicative units, which consist of a permanent (stereotyped) and variable (variational) part. The concept of "communicative unit of an open structure" is substantiated in the article. It is noted, that such linguistic units are characterized by laconic and informative content, thus becoming an integral part of a communicative act, attracting attention and contributing to a better understanding of the interlocutors. The factors of formation of communicative units of an open structure (social, situational, normative, the principle of stereotyping, language expressiveness and actualization of linguistic signs) are outlined.

Attention of researchers, above all, attracts grammatical constructions, prototypes of models of communication in different situations. After all, assimilation of stereotypes facilitates communication, allows you not to create the expressions every time, but to recreate it as a ready phrase.

Since the universal classification of the communicative unit has not developed yet, the article proposes the differentiation of such expression units by the morphological expression of the variable component. Three types of communicative units of an open structure are considered: with a variable component of the noun, with a variable component of the pronoun and with a variable component of the verb.

УДК 81'38

Анастасія Синиця

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ

Стаття присвячена питанню визначення й типології сфер-джерел прецедентних феноменів, що функціонують у масмедійному дискурсі. Методом суцільної вибірки з газети «Сільські вісті» було відібрано тексти, що містять прецедентні феномени як у заголовках, так і в текстах публікацій, і проаналізовано їх за сферами їхнього походження.

Ключові слова: *прецедентний феномен, сфера-джерело, масмедіа, джерела прецедентності, художня література.*

The article is devoted to the question of definition and typology of spheres-sources of precedent phenomena that functionin mass-media discourse.Using the method of continuous election from the «Silski Visti» new spaper, texts containing precedent phenomena, both in the heading sand in the texts of publications, were selected and the spheres-sources of their origin were analyzed.

***Key words**: precedent phenomenon, sphere-source of origin, massmedia, sources of precedent, fiction.*

Одним із найпопулярніших сьогодні мовних явищ, що привертають увагу не лише лінгвістів, є прецедентні феномени. Будь-який читач, слухач, хоч і не має уявлення про такий філологічний термін, обов’язково помітить відповідне мовне явище на шпальтах газет, у радіо- й телеефірах, на вебсторінках інтернет-видань. Когнітивні і комунікативно-прагматичні ознаки, функції прецедентного феномену, детально описані у добре відомих дослідженнях Ю. Караулова, В. Красних, Д. Гудкова та ін., роблять це мовне явище чи не найчастотнішим засобом впливу на читача / слухача, що є однією з причин його використання в медійних ресурсах не лише України. Прецедентність і прецедентні феномени є актуальними предметами вивчення як вітчизняних науковців (А. Нікітіна, Л. Дідун та ін.), так і зарубіжних учених (М. Бахтін, Н. Бурвикова, В. Костомаров, Т. Бел, Д. Чендлер, Дж. Мілер, П. Тул, Б. Зомер та ін.).

Різні аспекти вивчення прецедентних феноменів у засобах масової інформації стали предметом розгляду в працях Ю. М. Великорода [2009; 2012; 2016], у яких дослідник зосередив свою увагу на класифікації та функціях прецедентних феноменів в американському медіадискурсі, особливо наголошуючи на їхній функції забезпечувати культурну спадковість і континуальність. Прецедентні імена в німецькому медіадискурсі досліджує Ю. А. Блінова [2007; 2014], у єгипетських масмедіа – В. Ф. Ібрагім, Р. Е. Дарвіш [2014] та ін. Звертаємо увагу на пошуки прецедентних феноменів зі сферою-джерелом «німецька культура» в російському медіадискурсі в публікаціях Л. В. Бикової та О. Є. Коптякової [2017]. Автори виявили численні факти

використання прецедентного імені *Мюнхгаузен* і дослідили його функціонально-семантичні трансформації, а також зв'язок із прецедентним текстом.

Різні види прецедентних феноменів у сучасному українському медійному дискурсі початку XXI ст. вивчає І. В. Сахарук (Богданова) [2011; 2014; 2015], яка переважно зосереджує увагу на сугестивній дії прецедентних феноменів. А. Р. Зеленська аналізує прецедентні біблійні топоніми у публіцистичному україномовному дискурсі, зокрема в газетах «Україна молода», «День», «Дзеркало тижня». Авторка здійснила спробу класифікувати прецедентні імена й топоніми, визначила критерії виявлення прецедентних імен [2013].

Основні сфери-джерела виникнення прецедентності виокремила І. В. Сахарук, назвавши такі джерела: 1) суспільна сфера, у межах якої актуалізовані теми політики, криміналу, важливі суспільні події, громадські діячі та об'єднання, державні нагороди; 2) сфера науки і мистецтва, до якої віднесено різні галузі знань, літературу і фольклор, міфологію, естрадне мистецтво, кінематограф та інші види мистецтва; 3) сфера релігії, куди зараховано різні конфесії та вірування [Сахарук 2012: 164]. Автор також зазначає, що наведена класифікація може бути уточнена і розширена за рахунок деталізації кожної із визначених сфер, а також констатує кількісну перевагу прецедентних феноменів зі сфери-джерела «Література»: «ця підгрупа є найбільш актуальною і продуктивною на сьогодні» [Там само].

Детальніший опис і класифікацію літературних джерел прецедентних феноменів, уживаних у російських масмедійних ресурсах, знаходимо в дисертаційному дослідженні О. С. Боярських. Серед сфер-джерел літературних прецедентних феноменів, що використовуються в сучасних російських ЗМІ, О. С. Боярських розглядає російську літературу та фольклор, зарубіжну літературу [2008].

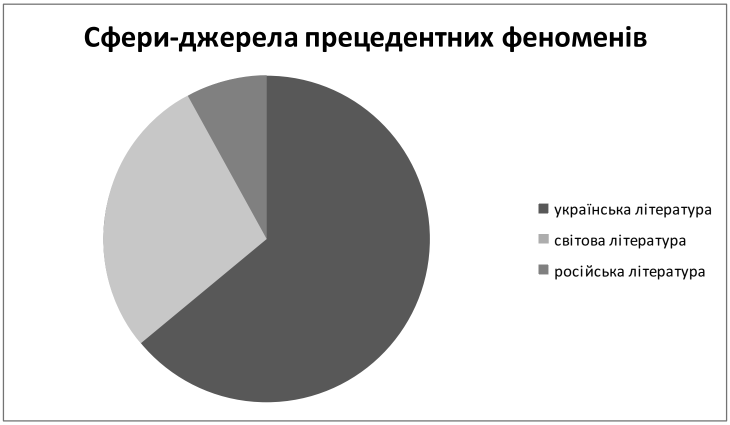
Питання функціонування власних імен, джерелом походження яких є художня література, розглянуто у статтях О. Б. Сприси [2014]. Авторка аналізує антропоніми з погляду

реалізації ними потенціалу прецедентності в українських й арабських енігматичних текстах (текстах кросвордів). Це дало змогу виявити роль і місце цієї ментальної сфери у процесах категоризації та концептуалізації дійсності свідомістю носіїв цих мов, відображених у відповідних національних когнітивних базах.

Прецедентні феномени літературного походження – непоодиноке явище в різномовних текстах. Вплив літератури на гуманітарні процеси загалом дав підстави сучасним дослідникам говорити про літературоцентричність як одну з ознак сучасної культури загалом. При дослідженні прецедентних феноменів у різних типах дискурсу, створених різними мовами (російською, англійською, німецькою, арабською та ін.), теза про літературоцентризм підтверджується численними прикладами використання мовних одиниць літературного походження. Літературоцентризм є характерною ознакою й україномовного масмедійного дискурсу початку XXI ст. Беззаперечним доказом цього вважаємо функціонування прецедентних одиниць, що походять із такої сфери-джерела, як «Література». Це стало основою для визначення **мети** і **завдань** дослідження, а саме: виявити й проаналізувати прецедентні феномени зі сфери-джерела «Література», класифікувати виявлені одиниці за сферою-джерелом та видами прецедентних феноменів.

Матеріалом цієї публікації стали прецедентні феномени літературного походження, що функціонують сьогодні в масмедійному дискурсі України. Для написання статті були опрацьовані тексти з газети «Сільські вісті» за 2017, 2013 (усі номери за листопад, грудень), 2014 (січень, лютий) роки. **Методом** суцільної вибірки відібрано 165 текстів, що містять прецедентні феномени як у заголовках, так і в текстах публікацій. Серед відібраних текстів 19 – становлять ті, в яких прецедентні феномени пов’язані з текстами художньої літератури. Усього було виявлено 25 (100%) уживань прецедентних феноменів різних видів. Прецедентні феномени, що своїм походженням пов’язані з українською літературою, становлять 14 слововживань (64%); зі світовою

літературою – 7 (28%); з російською художньою літературою – 4 слововживання (8%). Їх процентне відношення можна зобразити діаграмою:

Серед прецедентних феноменів зі сфери-джерела «Українська література» розрізняємо такі, що пов'язані

а) **з давньою українською літературою**: 1) *Всякому городу нрав і права* (10.12.2013. № 145 (19038))← Однойменний вірш Григорія Сковороди (1722–1794);

б) **з українською літературою XIX ст.**: 1-а) *За принципом* ***Охрімової свити*** (14.11.2013. № 134 (19027)); 1-б) *Це все нагадує* ***байку Глібова про Охрімову свиту****, латки для якої брали із неї ж. Тобто в одному місці відривали клапоть і пришивали в іншому* (14.11.2013. № 134 (19027)) ← Байка Леоніда Глібова «**Охрімова свита**» (1853 р.); 2) *«Дух, що тіло рве до бою...»* (14.11.2013. № 134 (19027))← Рядки з вірша Івана Франка «Гімн» («Вічний революціонер»), що був написаний у 1880 р.; 3) ***Не коні винні*** (20.01.2017. № 5 (19450)) ← «**Коні не винні**» – новела М. Коцюбинського, написана у 1912 році; 4-а) *Зачаровані* ***Диканькою*** (3.01.2014. № 1 (19048)) ← прецедентне ім'я, що пов'язане з прецедентним текстом – відомою повістю Миколи Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки»; 4-б) *Минуло 180 років відтоді, коли* ***Микола Васильович Гоголь*** *закінчив свій цикл повістей* ***«Вечори на хуторі поблизу Диканьки»****, зокрема поставив крапку в дивовижній* ***«Ночі перед Різдвом»****. Але*

не перестають захоплювати, бентежити уяву легенди про ***диканьківські «зачаровані** місця»* (3.01.2014. № 1 (19048)) ← Повість Миколи Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки», що була написана у 1829–1832 рр.;

в) **українською літературою ХХ ст**.: 1) ***Не той тепер** «Беркут»* (5.12.2013. № 143 (19036)) ← «Дим-димок од машин, мов дівочі літа… **Не той тепер** Миргород, Хорол-річка не та.…» – Цитата з вірша Павла Тичини «Пісня трактористки. Як Олеся Кулик тікала на курси 1930 р.», написаного 1933 року; 2) ***Україна в вогні*** (29.09.2017. № 76 (19521))← «**Україна в огні**» – кіноповість Олександра Довженка, присвячена подіям Другої світової війни, долі сільської родини та простих селян. Уривки з кіноповісті вперше були надруковані російською мовою 1943 року, українською – 1962. Для газетного заголовка назву було трансформовано;

г) **сучасною українською літературою**: 1) *Україна – не Росія* (10.12.2013. № 145 (19038))← однойменна книга другого президента України Леоніда Кучми, що спочатку була написана російською мовою, потім перекладена українською мовою, вийшла друком 2004 року. Ця книга не є зразком художньої літератури. Її жанр можна визначити як публіцистично-аналітичний.

Окрему групу становлять прецедентні феномени зі сфери-джерела «**Світова художня література».** Наприклад: 1) ***По кому подзвін***... (20.02.2014. № 20 (19067)) ← «По кому подзвін» (англ. «For Whom the Bell Tolls») – роман американського письменника Ернеста Гемінґуея, опублікований 1940 року. У романі розповідається історія Роберта Джордана, американського добровольця в лавах республіканців під час Громадянської війни в Іспанії. Роман був кандидатом на Пулітцерівську премію 1941 року; 2-а) *Друга родина* ***«доктора Ватсона»*** (14.03.2017. № 20 (19465)) ; 2-б) *Хірург Петро Юлійович Мурга був призваний у зону АТО навесні 2014-го. Відслуживши понад рік, «**доктор Ватсон**» – такий у нього позивний – демобілізувався. Той період збагатив лікаря досвідом, міцною армійською дружбою* (14.03.2017. № 20 (19465)) ← джерело прецедентності – серія розповідей

і романів англійського письменника Артура Конана Дойля (1859–1930), що склали цикл «Пригоди Шерлока Холмса» про пригоди детектива та його лікаря-помічника Ватсона, який і став джерелом прецедентного імені; 3-а) ***«Шкура» невбитого*** *Вовка* (7.04.2017. № 27 (19472)) ← «**Шкура невбитого ведмедя**» – фразеологізм, що був запозичений з французької мови, де він вперше з’явився у відомій байці Жана Лафонтена «Ведмідь і два товариша» (1668 р.); 3-б) *...фракція БПП уже не є «**вершником без голови**» – цього тижня її очолив екс-представник Президента в парламенті А. Герасимов* (7.04.2017. № 27 (19472)) ← «**Вершник без голови**» – пригодницький роман відомого англо-американського письменника Томаса Майн Ріда, написаний у 1865 р.; 4) *Боротьба з корупцією – наче **бій із вітряками*** (14.04. 2017 року № 29 (19474)) ← джерелом прецедентності став «Дон Кіхот» – роман класика іспанської літератури Мігеля Сервантеса де Сааведри (1547–1616) про пригоди бідного дворянина Алонсо Кіхано, який уявив себе рицарем Дон Кіхотом і разом із вірним зброєносцем Санчо Пансою вирушив у похід проти зла й несправедливості на землі. Роман вперше був опублікований у двох томах: I том – у 1605 р., II том – у 1615 р. З часом роман перекладено всіма європейськими мовами. І сьогодні він залишається одним із найпопулярніших пригодницьких романів. ***Бій з вітряками*** – прецедентна ситуація, що вперше була описана в цьому романі і набула значення «безперспективної і безглуздої боротьби, боротьби з тим, що побороти неможливо»; 5) ***Над прірвою у*** *пшениці. Замість власного народу Україна годує західних консультантів* (7.06.2017. № 43 (19488)) ← «**Над прірвою в житі**» (англ. «The Cat cherin the Rye») – центральний твір американського письменника Джерома Селінджера, що побачив світ 1951 року. Роман перекладено майже на всі мови світу. У 2005 році журнал «Time» назвав його серед 100 найкращих англомовних романів, написаних починаючи з 1923 р., а видавництво «Modern Library» внесло його до списку 100 найкращих англомовних романів XX століття.

Незначний за обсягом прошарок становлять прецедентні феномени зі сфери-джерела «**Російська література**». Серед них такі: 1-а) *Неначе в **тій байці*** (20.12.2013. № 150 (19043)); 1-б) *...Обкрутили вінничанку круг пальця – зник товар майже на сорок тисяч гривень... Залишається лише порадити жінці та й усім іншим не забувати **байку про ворону та лисицю*** (20.12.2013. № 150 (19043)) ← «**Ворона і Лисиця**» – байка відомого письменника Івана Крилова, що була написана не пізніше 1807 р.; 2) ***Остапи Бендери** нашого часу* (21.07.2017. № 56 (19501)) ← джерело прецедентності – романи Іллі Ільфа й Євгенія Петрова «Дванадцять стільців» і «Золоте теля», ім'я головного героя стало прецедентним; 3) *Нова **«Молода гвардія»*** (11.08.2017. № 62 (19507) ← «**Молода гвардія**» – роман радянського письменника Олександра Фадєєва, присвячений молодіжній підпільній організації «Молода гвардія» (1942–1943), що діяла в Краснодоні під час Другої світової війни, багато членів якої були страчені німецькими окупантами; 4) ***Що** пенсія **прийдешня нам готує*** (15.09.2017. № 72 (19517)) ← «Что день грядущий мне готовит? / Его мой взор напрасно ловит, / В глубокой мгле таится он. / Нет нужды; прав судьбы закон…» – рядки з поеми О. С. Пушкіна «Євгеній Онєгін», що й став літературним джерелом прецедентності.

Як засвідчує проаналізований матеріал, на шпальтах газети «Сільські вісті» використано прецедентні феномени літературного походження. Вони становлять 64% від загальної кількості виявлених у процесі дослідження одиниць. Автори аналізованого видання надають перевагу українській художній літературі як джерелу прецедентності. Цей факт, на наш погляд, красномовно свідчить про орієнтацію на україномовного читача, який добре знайомий з рідною літературою. Отже, активізація смислів, породжених прецедентними феноменами, що становлять основу когнітивної бази насамперед україномовних читачів, є безпосереднім комунікативно-прагматичним завданням цього мовного явища. Крім того, наявність прецедентних феноменів, сферою-джерелом яких є зарубіжна література (російська, американська, іспанська, англійська), свідчить

про те, що серед смислів, що входять до когнітивної бази україномовних читачів, є й такі, що виникли на основі текстів чужої культури. Звертання до таких смислів вказує, що ними добре володіють не тільки автори, а й читачі, яким вони адресовані. Відсутність будь-яких коментарів чи покликань на прецедентні феномени зі сфери-джерела «Зарубіжна література» є свідченням того, що учасники комунікації (насамперед автори) не сприймають їх такими, що потребують додаткових зусиль для декодування їхніх смислів. Навпаки, можна вважати їх універсальними прецедентними феноменами, що їх добре знають й україномовні читачі.

Виявлений мовний матеріал розкриває й інші аспекти функціонування прецедентних феноменів у масмедійному дискурсі України, що може становити тему подальших досліджень.

Быкова Л. В., Коптякова Е. Е. Функционирование прецедентного имени «Мюнхгаузен» в современных российских печатных СМИ // Litera. –2017. – №2. – С. 1-9. Режим доступу: http://e-notabene.ru/fil/article_22523.html

Блинова Ю. А. Прецедентные имена собственные в немецком газетном дискурсе: автореф. дис. … к. филол. н.: специальность 10.02.04 – германские языки. – Самара, 2007. – 22 с.

Блинова Ю. А. Национально-прецедентный литературный оним в языке и дискурсе (на материале немецкого языка) // Новое слово в науке: перспективы развития : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 10 сент. 2014 г.). – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2014. – С. 262–264.

Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку XXI ст.: автореф. дис. … к.філол.н.: спеціальність 10.02.01 – українська мова. – Вінниця, 2016. – 22 с.

Боярских О. С. Прецедентные феномены со сферой-источником «Литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004 – 2007 гг.): Дис. … к.филол.н.: специальность 10.02.01 – русский язык. – Нижний Тагил, 2008. – 230 с.

Великорода Ю. М. Прецедентні феномени як засіб вираження культурної континуальності у медіадискурсі // Гуманітарна освіта

в технічних вищих навчальних закладах. – К.: НАУ, 2009. – №16. – С. 132-139.

Великорода Ю. М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів «Time» та «Newsweek»): Дис. … к.філол.н.: спеціальність 10.02.04 – германські мови. – Львів, 2012. – 220 с.

Великорода Ю. М. Інтерпретація трансформованих прецедентних феноменів // Слов'янський збірник. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип.17, ч. 1. – С. 106-111.

Великорода Ю. М. Становлення прецедентних імен та еволюція їх значення в американському медіадискурсі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2016. – №61. – С. 231-233.

Дарвиш Р. Э., Ибрагим В. Ф. (2014-а). Литературные прецедентные имена в российской и египетской прессе // Язык и культура. – 2014. – № 3(27). – С. 52-63. Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/literaturnye-pretsedentnye-imena-v-rossiyskoy-i-egipetskoy-presse

Дарвиш Р. Э., Ибрагим В. Ф. (2014-б). Прецедентные имена со сферой-источником «политика» в российской и египетской прессе // Политическая лингвистика. – 2014. – №1. – С. 144–148.

Зеленська А. Р. Прецедентні біблійні топоніми в сучасному публіцистичному дискурсі (на матеріалі статей на культурну тематику) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – 2013. – Т. 3. – С. 57–63.

Сахарук І. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк, 2011. – Вип. 23. – С. 197-203.

Сахарук І. Сфери-джерела прецедентності в текстах українських друкованих ЗМІ // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 162–167.

Сахарук І. В. Прецедентні одиниці як засіб реалізації сугестії в українському медійному дискурсі // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету: зб. наук. праць. – Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. – С. 337–345.

Сприса О. Художня література як джерело прецедентності в енігматичному тексті (україно-арабомовні паралелі) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2014. – № 61. – С. 93–103.

REFERENCES

Byikova, L.V., Koptyakova, E. E. (2017). The functioning of the precedent name «Miunhgausen» in modern Russian print media. *Litera. 2.* 1-9. Access: http://e-notabene.ru/fil/article_22523.html (in Russ.)

Blinova, Yu. A. (2007). Precedent proper names in the German newspaper discourse (Ph. D. Thesis, German languages). Samara (in Russ.)

Blinova, Yu. A. (2014). National-precedent literary onym in the language and discourse (on the material of the German language). In *Novoe slovo v nauke: perspektivy i razvitiya* : materialyi mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Cheboksaryi, 10 sent. 2014 g.) (p. 262–264). Cheboksaryi: TsNS «Interaktiv plyus» (in Russ.)

Bohdanova, I. V. (2016). Suggestive potential of precedent units in the Ukrainian media discourse of the early twenty-first century (Ph. D. Thesis, Ukrainian language). Vinnytsia (in Ukr.)

Boyarskih, O. S. (2008). Precedent phenomena with the source sphere «Literature» in the discourse of Russian print media (2004 – 2007). (Master's thesis, Russian language). Nizhniy Tagil (in Russ.)

Velykoroda, Iu. M. (2009). Precedent phenomena as a means of expressing cultural continuity in the media discourse. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh,* 16. 132-139 (in Ukr.)

Velykoroda, Iu. M. (2012). Precedent phenomena in American media discourse (based on "Times" and "Newsweek" magazines). (Master's thesis, German languages). Lviv (in Ukr.)

Velykoroda, Iu. M. (2012) Interpretation of transformed precedent phenomena. *Slov'ianskyi zbirnyk*. 17, ch. 1. 106-111 (in Ukr.)

Velykoroda, Iu. M. (2016). The formation of precedent names and the evolution of their significance in the American media discourse. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna»,* 61, 231-233 (in Ukr.)

Darvish, R. E., Ibragim, V. F. (2014). Literary precedent names in the Russian and Egyptian press. *Yazyik i kultura. 3* (27). 52-63. Access: http://cyberleninka.ru/article/n/literaturnye-pretsedentnye-imena-v-rossiyskoy-i-egipetskoy-presse (in Russ.)

Darvish, R. E., Ibragim, V. F. (2014). Precedent names with the source sphere "politics" in the Russian and Egyptian press. *Politicheskaya lingvistika, 1.* 144–148 (in Russ.)

Zelenska, A. R. (2013). Precedent Biblical toponyms in modern journalistic discourse (based on articles on cultural topics). *Visnyk*

Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia «Movoznavstvo». Vol. 3, 57–63 (in Ukr.)

Sakharuk, I. (2011). The typology of precedent phenomena in contemporary Ukrainian discourse. *Linhvistychni studii, 23.* 197-203 (in Ukr.)

Sakharuk, I. (2012). Spheres-source of precedent in the texts of Ukrainian print media. *Linhvistychni studii,* 25, 162–167 (in Ukr.)

Sakharuk, I.V. (2015). Precedent units as a means of implementing a suggestion in the Ukrainian media discourse. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu: zb. nauk. prats. 13*, 337–345. Kryvyi Rih : NPP Asteriks (in Ukr.)

Sprysa, O. (2014). Fiction as a source of precedent in the enigmatic text (Ukrainian-Arabic parallels). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna. 61,* 93–103 (in Ukr.)

Статтю отримано 14.11.2017

Anastasiia Synytsia

LITERARY SOURCES OF PRECEDENCE

The article is devoted to the question of definition and typology of spheres-sources of precedent phenomena that function in mass-media discourse. Using the method of continuous election from the «Silski Visti» newspaper, texts containing precedent phenomena, both in the headings and in the texts of publications, were selected and the spheres-sources oft heir origin were analyzed.

One of the most popular language phenomena today, which attracts the attention of not only linguists, is the precedent phenomena. The cognitive and communicative-pragmatic qualities of the precedent phenomenon, described in detail in well-known studies by Y. Karaulov, V. Krasnykh, D. Gudkov and others, make it almost the most frequent means of influencing the reader / listener, which is one of the reasons for its use in media resources not only in Ukraine.

Precedent phenomena of literary origin – not a single phenomenon in multilingual texts. The influence of literature on humanitarian processes in general allowed contemporary researchers to speak of literocentrism as one of the hallmarks of modern culture in general. In the study of precedent phenomena in different types of discourse, created in different languages (Russian, English, German, Arabic, etc.), the thesis of literocentrism is confirmed by numerous examples of the use of linguistic units of literary origin. Literocentrism is also a sign for the Ukrainian-language media discourse of the early twenty-first century.

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

УДК 929:81'38
Ангеліна Ганжа, Світлана Бибик

ЕКСПРЕСІЯ ЛІНГВОЦЕНТРИЗМУ (ДО ЮВІЛЕЮ Н. І. БОЙКО)

Статтю присвячено огляду наукового доробку доктора філологічних наук, професора Надії Іванівни Бойко. Закцентовано увагу на новаторських дослідженнях відомої української лінгвістки, узагальнених в індивідуальній та колективних монографіях «Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти» (2005), «Міфологеми в українському романтичному просторі» (2010), «Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники» (2011), «Експресивний потенціал ідіолекту Володимира Винниченка: лексичні та фразеологічні складники» (2017).

Ключові слова: *мовна особистість ученого, лінгвостилістика, експресивна лексика, міфологема, конотативна лексична семантика, експресивний потенціал ідіолекту.*

The article is devoted to the review of the scientific work of doctor of philological sciences, professor Nadiia Ivanivna Boiko. The emphasis is on innovative research by the well-known Ukrainian linguist, summarized in the individual and collective monographs «Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects» (2005), «Mythologems in the Ukrainian romantic space» (2010), «Conotative lexical semantics: intensive and parametric components» (2011), «Expressive potential of idiollect of Volodymyr Vynnychenko: lexical and phraseological components» (2017).

Key words: *linguistic personality of the scientist, linguistic stylistics, expressive vocabulary, mythologeme, conotative lexical semantics, expressive potential of idiollect.*

Ніжинська вища школа в українській, та й загалом у слов'янській, філології – один із тих освітніх закладів, де вже понад два століття розвивається, плекається гуманітаристика. Університет, заснований родиною князів Безбородьків, завдяки випробуваним часом науковим традиціям можна метафорично назвати «місцем сили», яке дає натхнення під девізом "LABORE ET ZELO". Однак кожен причетний має щоденно складати випробувальний іспит: чи гідний працювати й творити саме тут? Завідувач кафедри української мови професор Надія Іванівна Бойко цей іспит склала на «відмінно». Якщо лише побіжно переглянемо її науковий доробок, побачимо величезну щоденну ретельну, часом рутинну (а як же без неї в навчальному процесі?) працю. А ще відчуємо не лише любов до мови в усіх її виявах, а й особливе покликання Педагога, Вчителя. Викладацька робота над численними навчальними посібниками, збірниками вправ, методичними рекомендаціями з різних розділів мовознавства потребує енциклопедичної ерудиції й водночас шліфує професійну майстерність, закладає підмурівок наукової творчості.

Надія Іванівна Бойко (Григоренко) народилася в селі Вороньківі Бориспільського району Київської області в родині вчителів (мати – учителька початкових класів, батько і сестра – філологи). Як писав А. Сент-Екзюпері, всі ми родом із дитинства. Зрозуміти той першосвіт, у якому зростала майбутня лінгвістка, відчути його атмосферу допомагає книга педагога-словесника Івана Григоренка «Мої дороги і стежки», яка побачила світ завдяки зусиллям доньки. Це не лише відверта оповідь про долю українського сільського вчительства воєнних і повоєнних років, а й щире вболівання за долю України, сповнене любові до слова і людей [Пінчук 2009].

У школі Надію цікавили різні науки, проте найбільше вабила таїна рідної мови, тому 1971 року вона стала студенткою відділення української мови й літератури філологічного факультету Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького (нині Національний педагогічний

університет імені М. П. Драгоманова). Самодисципліна, постійна щоденна праця над собою сприяли успішному навчанню.

Перші кроки до майбутньої професії студентам 70-х років пощастило робити в атмосфері наукової творчості, яку створювали в Інституті викладачі кафедри української мови – Андрій Петрович Медушевський, Марія Яківна Плющ, Любов Іванівна Мацько, Ольга Петрівна Блик, Григорій Михайлович Удовиченко, Василь Васильович Лобода. Із захопленням і вдячністю згадує Надія Іванівна лекції Петра Костьовича Волинського, Петра Івановича Орлика, Петра Панасовича Хропка, Юрія Свиридовича Кобилецького, Дмитра Сергійовича Наливайка... Завершивши навчання (диплом із відзнакою, рекомендація до аспірантури), вона викладає українську мову і літературу в Рогозівській середній школі на Бориспільщині, працює (з 1979 року) асистентом кафедри української мови в Ніжинському педагогічному інституті.

Тут Надію Бойко чекало знайомство і багаторічна творча співпраця з досвідченими, високоерудованими мовознавцями, які культивували свідоме й відповідальне ставлення до викладацького обов'язку і глибоку повагу до студентів. Серед них Федір Степанович Арват, Марія Герасимівна Кишенько, Оксана Данилівна Неділько, Анатолій Васильович Майборода, Лідія Іванівна Коломієць.

1980 року стала реальністю мрія про аспірантуру. Надія Іванівна пише кандидатську дисертацію (захист відбувся 17 лютого 1984 р.) «Функціонування професійно-термінологічної лексики в мові сучасної української художньої прози (семантична і стилістична характеристика)». Керує її дослідженням відомий український мовознавець Арнольд Панасович Грищенко. Через багато років із нагоди ювілею свого наукового керівника Н. І. Бойко напише: «Я безмежно вдячна Богові і долі, що золотої осені в стінах Київського педінституту зустріла свого дорогого, мудрого і доброго Вчителя – наукового керівника, консультанта, порадника, творчу індивідуальність і прекрасну Людину» (цит. за [Пінчук 2009]).

Досліджуючи освоєння професійно-термінологічної лексики загальновживаною мовою, лінгвістка простежує процес детермінологізації лексики, образно-переносного вживання спеціальних слів у художньому стилі; фіксує розширення сполучуваності термінів із лексемами різних стилістичних пластів і семантичних полів; засвідчує розвиток на базі професійно-термінологічних виразів нових фразеологічних одиниць; активне утворення неологізмів-композитів із термінологічним компонентами тощо.

Упродовж 1983 – 1997 років Надія Іванівна працює асистентом, старшим викладачем, доцентом, завідувачем (від 1987 р.) кафедри української мови Ніжинського вишу. Завдяки її науковому досвіду, організаторському хисту, працелюбності й вимогливості на кафедрі вдалося згуртувати креативний колектив професіоналів. Доброзичлива творча атмосфера також сприяла науковому зростанню мовознавців (докладніше див. [Самойленко 2011]). У полі зору Н. І. Бойко – лінгвостилістика, проблеми лексичної семантики, фонологічна система української мови, експресивізація текстового простору, антропоцентризм семантики експресивних лексичних одиниць, вербалізація світу емоцій та ін.

Як докторант (1997 – 2001) кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Надія Іванівна об’єктом свого наукового дослідження обирає експресивну лексику української літературної мови, репрезентовану трьома основними лексико-граматичними класами (експресивними іменниками, прикметниками та дієсловами). Теоретичні напрацювання щодо статусу лексичних або семантичних експресивів у лексичній системі української мови професор Н. І. Бойко спроектувала у практичний вимір, підготувавши навчальний посібник для студентів-філологів «Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні» (2002).

Результати ретельного й ґрунтовного дослідження семантичних і функціональних особливостей експресивної лексики української літературної мови, інтерпретації емо-тивно-оцінних відтінків значення лексем у словнику та шляхів їх реалізації в художній мові підсумувала монографія

авторки «Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти» (2005).

Захист дисертації на здобуття ступеня доктора філологічних наук відбувся 2006 року. Цю наукову перемогу Надія Іванівна також пов’язує з іменем свого вчителя – Арнольда Панасовича Грищенка.

У новаторському дослідженні Н. І. Бойко обґрунтовано теоретичні засади витлумачення основних категорій, пов’язаних з експресивністю; визначено основні критерії виділення експресивної лексики, виокремлено п’ять семантичних типів лексичної експресивності; здійснено семантико-типологічну класифікацію експресивів української літературної мови. Дослідниця простежила лексико-семантичні закономірності функціонування експресивних слів у художній мові та наголосила на чинниках, що забезпечують актуалізацію експресивної семантики, зумовлюють процеси внутрішньої та зовнішньої експресивізації узуально нейтральних лексичних одиниць.

Професор Н. І. Бойко успішно керує науковою роботою аспірантів, серед її учнів – п’ять кандидатів наук. Свідченням продовження плідної творчої співпраці і після захисту дисертацій стали монографії і навчальні посібники у співавторстві, що вийшли друком у ближче десятиліття. Зокрема в монографії «Міфологеми в українському романтичному просторі» (співавтор – А. М. Кайдаш, 2010) на багатому фактичному матеріалі з творів українських письменників-романтиків обґрунтовано теоретичні засади розуміння основних категорій міфологем, схарактеризовано й кваліфіковано міфологічні номінації як умовно словникові та текстоцентричні одиниці, враховано особливості їхньої семантики та функціонування в художньому тексті. До речі, зі своєю ученицею Аллою Миколаївною Кайдаш Надії Іванівні вдалося реалізувати ще один успішний освітній проект – збірник диктантів для студентів-філологів «Сам собі вчитель». Оригінальна за компонуванням матеріалу книга вже витримала апробацію в навчальному процесі й три видання.

У науковій праці «Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники» (у співавторстві

з Т. Л. Хомич, 2011) йдеться про теоретичні засади вивчення інтенсивного й параметричного компонентів у сучасній лінгвістичній парадигмі, про інтенсивний та параметричний складники в семантичній структурі конотованого слова і про їх взаємодію з іншими складниками семантики конотованих лексичних одиниць. Автори аналізують основні семантичні різновиди інтенсивно-параметричного складника, розмежовують функціонально-семантичні типи конотатів з інтенсивно-параметричним компонентом у їхній семантичній структурі.

Дослідники мовотворчості Володимира Винниченка схвально зустріли монографію «Експресивний потенціал ідіолекту Володимира Винниченка: лексичні та фразеологічні складники» (2017) Н. І. Бойко, Л. І. Коткової. Це нове осягнення лінгвокреативної постаті Володимира Винниченка, яке стимулюватиме дослідження ідіостилів українських письменників, зіставне вивчення індивідуально-авторських картин світу. Експресивний потенціал ідіолекту В. Винниченка показано через аналіз лексико-фразеологічних засобів вербалізації концептосфери письменника, у якій ці засоби виконують художньообразні функції епітетів, порівнянь, метафор, синекдох. В основі методології аналізу — розуміння концепту як ментальної сутності, яку репрезентують мовні одиниці, елементи інформаційної структури свідомості, елементи, що їх оцінює, переживає індивідуум і в яких діалектично взаємодіють особистісний і колективний мовнокультурний досвід.

Наукові досягнення Н. І. Бойко та багаторічна сумлінна праця на освітянській ниві не лишились поза увагою держави, її відзначено нагрудним знаком МОН України «Відмінник освіти України» (1995), нагрудним знаком МОН України «Петро Могила» (2009), грамотою Верховної Ради України (2010), медаллю НАПН України «Ушинський К. Д.» (2016).

Залюбленій у свою справу Надії Іванівні вдається зберігати невичерпне творче натхнення й вишукану експресію в чітко регламентованому й водночас непередбачуваному навчальному повсякденні. А отже, є всі підстави сподіватися, що незабаром наукова скарбниця української лінгвістики

поповниться новою оригінальною розвідкою видатної представниці Ніжинської вищої школи – професора Надії Іванівни Бойко. З нетерпінням чекаємо!

Єрмоленко С. Я. Бойко Надія Іванівна // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 56.

Пінчук Т. Д. Бойко Надія Іванівна: У промінні рідного слова // *Пінчук Т. Д.* Зірки залишають слід… Книга 3. – Ніжин: Вид-во Ніжинського ун-ту, 2009. – С. 9–15.

Самойленко Г. В. Розвиток українського мовознавства у Ніжинській вищій школі // Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – 2011. – Кн. 1. – С. 24–30.

Мовознавча Ніжинщина: довідник / Упоряд. Н. І. Бойко, С. В. Зінченко, А. М. Кайдаш. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. – 161 с.

REFERENCES

Yermolenko, S. Ya. (2007). Boiko Nadiia Ivanivna. In *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediia* (p. 56). Kyiv: Vyd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana (in Ukr.)

Pinchuk, T. D. (2009). Boiko Nadiia Ivanivna: In the rays of the native word. In *Zirky zalyshayut` slid…* Book 3 (p. 9–15). Nizhyn: Vyd-vo Nizhynskogo un-tu (in Ukr.)

Samoilenko, H. V. (2011). The development of Ukrainian linguistics in Nizhyn high school. In *Naukovi zapysky NDU imeni Mykoly Gogolia. Seriia «Filolohichni nauky»*, book 1, 24–30 (in Ukr.)

Boiko, N. I., Zinchenko, S. V., Kaidash, A. M. (Ed.) (2017). Linguistic Nizhyn region. Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Gogolia (in Ukr.)

Anhelina Ganzha, Svitlana Bybyk

EXPRESSION OF LINGUAL CENTRISM (TO THE ANNIVERSARY OF N. BOIKO)

Scientific fate of Nadiia Ivanivna Boiko is associated with Nizhyn State University named after Mykola Gogol, where she now heads the Ukrainian language department. Among the scientific interests of the researcher are linguistic stylistics, problems of lexical semantics, phonological system of the Ukrainian language, expressiveness of the text space, etc.

Author summed up the results of the study of the semantic and functional peculiarities of the expresctive vocabulary of the Ukrainian literary language, the interpretation of the emotional and appraised shades, the significance of the lexem in the dictionary and the ways of their implementation in the artistic language in the monograph "Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects" (2005).

In the monograph "Mythologems in the Ukrainian Romantic Space" (co-author – A. M. Kaidash, 2010) the theoretical principles of understanding the main categories of mythologems are substantiated on the rich factual material from the works of Ukrainian romantic writers. Mythological nominations as conditional vocabulary and text-centric units are characterized and qualified, the peculiarities of their semantics and functioning in the artistic text are taken into account.

In the scientific work "Conotative lexical semantics: intensive and parametric components" (co-authored with T. L. Khomich, 2011), we discuss the theoretical foundations of studying the intensive and parametric components in the modern linguistic paradigm, the intensive and parametric components in the semantic structure of the connotated word, and about their interaction with other components of the semantics of the connotated lexical units.

Monograph "Expressive potential of idiollect of Volodymyr Vynnychenko: lexical and phraseological components" (2017) by N. I. Boiko, L. I. Kotkova is a new comprehension of the linguistic and creative personality of Volodymyr Vynnychenko, which will stimulate the study of idiostyles of Ukrainian writers, comparative study of individually-authored pictures of the world.

РЕЦЕНЗІЇ

Тетяна Сивокозова

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ОБ'ЄКТ ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ

(Рец. на: Пепа В. Майстер-клас з імператором / Вадим Пепа. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2017. – 322 с.)

У статті проаналізовано особливості відтворення історії української мови в художньо-науковій книзі В.І. Пепи «Майстер-клас з імператором». Визначено джерела, якими оперує письменник для утвердження погляду на походження українського етносу від сотворіння світу та його зв'язок із трипільською культурою. Представлено погляди українських мовознавців на головні особливості розвитку української мови з найдавніших часів.

***Ключові слова**: глотогенез, давньоруськоукраїнська (давньокиївська, давньоруська) мова, староукраїнська мова, українська мова, старослов'янська (церковнослов'янська) мова.*

The article defines the main peculiarities of reproduction of the history of the Ukrainian language in the artistic-scientific book «Master Class with the Emperor» by V. Pepa. The sources used by the writer to establish the theory of the origin of the Ukrainian ethnos from the creation of the world and its connection with the Trypillian culture are determined. The views of Ukrainian linguists on the main features of

the development of the Ukrainian language from the earliest times are given.

***Key words**: glotogenesis (language origin), the Old Ukrainian language, the Old (Ruthenian) Ukrainian language, the Ukrainian language, the Church Slavonic language.*

Теми українського націєтворення, мовотворення є, були й будуть актуальними, бо саме мова консолідує народ, кристалізує в ньому національну ідею. Особливо важливою умовою вкорінення та зміцнення українського слова є його популяризування. Тому до мовного питання сьогодні звертаються лінгвісти, передусім історики мови, діалектологи, соціолінгвісти, а також політологи, історики, археологи, громадські діячі, журналісти, письменники… За останні кільканадцять років з'явилося чимало праць авторів, відомих в Україні та за її межами, які досить послідовно й аргументовано висвітлюють питання етно- та глотогенезу українців (Ю. В. Шевельов, Г. П. Півторак, В. В. Німчук, О. Б. Ткаченко та ін.). Полиці вітчизняних книгарень також поповнюються зразками художньої та публіцистичної літератури, адресованої пересічному українському читачеві, який намагається віднайти істину та зрозуміти нарешті, звідки бере початок український народ і українська мова. Нещодавно арсенал таких добірок поповнився художньо-науковою книгою «Майстер-клас з імператором» В. І. Пепи (Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2016. – 322 с.).

Безумовно, «Майстер-клас з імператором» може зацікавити читача вже з перших сторінок, на яких Вадим Іванович невтомно карбує прадавню історію української нації та мови. Це важка й потрібна місія, адже український народ і українська мова є давніми й самобутніми. Автор інтригує читача незвичністю трактувань давно відомих і усталених історичних фактів, несподіваними висновками. Доволі оригінальна й водночас проста для прочитання мова, насичена (а для когось, може, навіть перенасичена) епітетами, метафорами… Однак ця книга також зацікавлює і науковців, адже заявлена автором після назви підтема – «Український погляд на пережите рідним народом. Українська пам'ять про вікопомні події» – породжує також і багато запитань.

В. І. Пепа переосмислює історію заселення сучасної території України з давніх часів, переселення племен, що мали вплив на еволюцію українського етносу, а також аналізує питання походження й розвитку української мови: *В інтересах українського народу, заради розбудови незалежної Української Держави украй необхідне загальне переосмислення як доісторичного, так само й історичного минулого української землі. Головне ж – вказувати саме на предків українського народу. Вони завжди були – від «сотворіння світу» і за всіх наступних тисячоліть – на своїй одвічно рідній землі* (Пепа 2016: 48). Факти, пов’язані з розвитком і становленням української нації, держави та мови, автор добирає з великої кількості історичних, науково-популярних джерел і пам’яток. Особливої ваги письменник надає «Літопису руському» у перекладі з давньоруської мови Л. Є. Махновця (1989), а також використовує дані з інших джерел: М. Стрийковський «Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси» (2011); «Історія Русів» (1991); М. С. Грушевський «Історія України-Руси» (Т. 1, 1991); «Колядки і щедрівки», які зібрав Володимир Гнатюк (з «Етнографічного збірника», 1914); І. Нечуй-Левицький «Світогляд українського народу. Ескіз української міфології» (1922); Геродот «Історії в дев’яти книгах» (1993); «Хрестоматия по истории СССР» (1939); «Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия» (2003) та інші. Звертається В. І. Пепа також до статей із періодичних видань, зокрема газет «День», «Літературна Україна», «Правда» тощо.

«Лѣтописець руский» («Літопис руський»), що є назвою рукопису літописного списку, який знаходився колись в Іпатському монастирі поблизу міста Костроми та відомий також під назвою Іпатський, або Іпатіївський, складається із «Повісті минулих літ» (відомої також як «Повість временних літ», «Повість врем’яних літ»), започаткованої ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором близько 1113 р., Київського та Галицько-Волинського літописів, у яких описано події до 1292 р. Ця пам’ятка, перекладена в 1989 р. сучасною українською мовою [Літопис руський 1989], належить до тих давніх рукописних свідчень, що проливають

світло на походження й переселення слов'янських народів, від яких бере початок і український. Проте факти з «Літопису руського» про історію та переселення давніх племен варто застосовувати з обережністю, адже на час створення літопису більшість із них залишилося в далекому минулому, а згадки про них – лише в переказах. На сьогодні, за переконанням Ю. В. Шевельова, ми не можемо реконструювати племінні мови, навіть якщо вони існували [Шевельов 2008: 385]. Однак такі застереження не зупиняють В. І. Пепу, який неодноразово на сторінках своєї книги, згадуючи давні племена та їхні переміщення, сміливо акцентує увагу читача на ролі трипільської культури, яку, за його словами, успадкували українці: *Українська народна поезія подавала, як і досі подає, голос із глибин тисячоліть Трипільської цивілізації* (Пепа 2016: 37).

З таких міркувань письменник наголошує на необхідності докладного вивчення науковцями етногенезу українців: *Теперішній стан справ у гуманітарній сфері вимагає від археологів, істориків, народознавців простежити за розвитком українського етносу принаймні від Мезинської археологічної культури і через Трипільську цивілізацію до віків історичних* (Пепа 2016: 74). Але ж такі розвідки вже давно відомі широкому загалу! Згадаймо статті про постання української мови Ю. В. Шевельова «Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії», що побачили світ у Нью-Йорку 1993 р., В. В. Німчука «Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови» (1997, 1998), «Літературні мови Київської Русі» (2001), «Християнство й українська мова» (2001), праці Г. П. Півторака «Українці: звідки ми і наша мова: дослідження, факти, документи» (1993, 2014), «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі "спільної колиски"» (2001, 2004), «Історико-лінгвістична славістика» (2015), О. Б. Ткаченка «Українська мова: сьогодення й історична перспектива» (2014) та інші. Усі ці розвідки мають міждисциплінарний характер, оскільки, окрім лінгвістичних фактів, автори також ураховують дані археологічні й історичні. Відповідаючи на

питання про виникнення мови, необхідно звертати увагу не на певний набір етномовних ознак, що мають давню історію, а на неперервність етнокультурного розвитку етносу [Півторак 2014: 55]. Тому твердження В. І. Пепи, що українська мова бере свій розвиток іще з мови трипільців, не має наукового підтвердження, адже трипільці, як зауважує Г. П. Півторак, не були безпосередніми предками ні слов'ян, ні тим більше українців, проте досить значна частина їхньої матеріальної й духовної культури була успадкована слов'янськими племенами [Півторак 2014: 25]. Неперервність історико-культурного розвитку народу на найдавніших східнослов'янських територіях, зокрема на Наддніпрянщині, Поліссі, Галичині, Прикарпатті, тобто українських землях, науково доведена та підтверджена археологічними матеріалами лише з VI ст. Це період виокремлення й оформлення з праслов'янської (спільнослов'янської) мови окремих мовнотериторіальних одиниць. З цього часу постали і протоукраїнські говірки, з яких склалася українська мова, і проторосійські та протобілоруські, які з XI – XII ст. були уже виразно здиференційовані, що засвідчують писемні пам'ятки з різних територій [Німчук 1998: 3; Півторак 2014: 55 – 58; Шевельов 2008: 388 – 399; Ткаченко 2014: 45]. Самостійна історія українців розпочалася синхронно із зародженням і формуванням інших європейських етносів [Півторак 2014: 58].

Першою зафіксованою писемною мовою у східних слов'ян є старослов'янська мова, створена Кирилом і Мефодієм на базі одного з праслов'янських діалектів – солунського [Русанівський 2007: 663 – 664]. Ця мова стала сакральною, мовою богослужінь і релігійних книг, а також одним із могутніх чинників розвитку культури, освіти [Німчук 2001, 1: 905; Німчук 2001: 11 – 30]. Із середини XII – кінця XIII ст. у Київській державі функціонував український різновид східнослов'янської редакції старослов'янської мови [Німчук 1992: 29]. Хоч утвердження на Русі старослов'янської мови і стало причиною двомовності, проте літературна мова на народній основі – давньоруськоукраїнська (або давньокиївська, давньоруська) мова – продовжила функціонувати в численних документах, літописах,

інтермедіях тощо. Народну мову XIV – XVIII ст. на території сучасних меж України, частково Білорусії прийнято називати староукраїнською літературною мовою, або прóстою мовою, що функціонувала паралельно із церковнослов'янською.

Сторінки рецензованої праці густо всіяні іменами фундаторів українського слова, а також назвами художніх та історичних творів, які відіграли значну, а подекуди й вирішальну роль у розвитку нашої мови. Г. Граб'янка, С. Величко, Г. С. Сковорода, І. П. Котляревський, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко… Наприклад, автор «Майстер-класу з імператором» згадує козацькі літописи: *А безіменний Самовидець та високої освіти козацькі літописці – Григорій Граб'янка, Самійло Величко й насамкінець автор «Історії Русів» не мали змоги вирватися з полону мудрощів церковнослов'янського письма. Як наслідок, їхні значущі твори лише в XX – XXI століттях перекладено зрозумілою для аборигенів питомою українською мовою* (Пепа 2016: 40). На жаль, читач без ґрунтовної гуманітарної освіти навряд чи замислиться, про які «мудрощі церковнослов'янського письма» (Пепа 2016: 40) йдеться на сторінках книги. Але не забуваймо, що козацькі літописи написані українською, староукраїнською літературною мовою, зрозумілою на той час усім верствам населення, однак сучасникам вони складні для прочитання, як і будь-які рукописні твори, тим більше давні.

Як бачимо, українська мова витворювалася тисячоліттями: спочатку як один із діалектів у складі праслов'янської мови, потім – як давньоруськоукраїнська (давньокиївська, давньоруська) мова періоду Київської Русі, як староукраїнська літературна мова XIV – XVIII ст., як нова українська мова, умовним початком літочислення якої є поява «Енеїди» І. П. Котляревського в 1798 р. У результаті «шліфування», унормування з нової української мови маємо сьогодні звичну для нас, зрозумілу на всій мовній території сучасну українську літературну мову, відображену в словниках, правописах і граматиках.

З огляду на такі особливості розвитку української мови, хотілося б, щоб наукова публіцистика й художня література, присвячені складним і болючим питанням походження

українців та української мови, мали своїм опертям перевірені наукові джерела, аби такі праці популяризували лише науково вивірені факти. Тільки за такої умови українську наукову думку, а так само народ, буде гідно сприймати світова спільнота.

Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI + 591 с.

Німчук В. В. Літературні мови Київської Русі / В. В. Німчук // Історія української культури. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1. – С. 905.

Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1997. – №6. – С. 3–14; 1998. – №1. – С. 3–12.

Німчук В. Українська мова – священна мова / В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – № 11 – 12. – С. 28 – 32.

Німчук В. Християнство й українська мова / В. Німчук // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 11 – 30.

Пепа В. Майстер-клас з імператором / В. Пепа. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2016. – 322 с.

Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика : вибрані праці : До 80-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності / Г. Півторак. – К. : Наукова думка, 2015. – 512 с.

Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова : дослідження, факти, документи / Г. П. Півторак. – К. : ПАТ «Віпол», 2014. – 280 с.

Русанівський В. М. Старослов’янська мова / В. М. Русанівський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – [вид. 3-те, зі змін. і доп.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 663 – 664.

Ткаченко О. Б. Українська мова : сьогодення й історична перспектива / О. Б. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 2014. – 512 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов’янської глотогонії // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / Ю. Шевельов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. І. Мовознавство / упоряд. Л. Масенко. – С. 382 – 411.

REFERENCES

Mahnovets, L.Ye., Myshanych, O.V. (Ed.) Litopys rus’kyi (1989). Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

Nimchuk, V. (1992). The Ukrainian language is the sacred language. *L’udyna i svit (Man and world),11 – 12*, 28 – 32 (in Ukr.)

Nimchuk, V. (2001). Christianity and the Ukrainian language. *The Ukrainian language, 1,* 11 – 30 (in Ukr.)

Nimchuk, V. V. (1997). Periodization as a direction of the study of the genesis and history of the Ukrainian language. *Movoznavstvo (Linguistics), 6*, 3 – 14 (in Ukr.)

Nimchuk, V. V. (1998). Periodization as a direction of the study of the genesis and history of the Ukrainian language. *Movoznavstvo (Linguistics), 1,* 3 – 12 (in Ukr.)

Nimchuk, V.V. (2001). Standart languages of Kyiv Rus'. *The history of Ukrainian culture.* (Vol.1, p. 905). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Pepa, V. (2016). Master-class with emperor. Vinnytsia: Edelveis i K (in Ukr.)

Pivtorak, H. (2014). Ukrainians: Where are we and our language from: Research, Facts and Documents. Kyiv: Vipol (in Ukr.)

Pivtorak, H. (2015). Historical-linguistical slavic studies: selected works. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Rusanivskyi, V. M. (2007). Staroslovians'ka mova. In *Ukrainian language. Encyclopedia*. (3th ed., p. 663 – 664). Kyiv: Vydavnytstvo Ukrayins'ka ensyklopediia (in Ukr.)

Sheveliov, Yu. (2008). Why is the general Russian language, and not the Vibchorus'ka mova (language)? From the problems of East Slavic *hlotohoniia* (origin of language). *Shevelov, Yu. Selected Works.* In 2 books. Kyiv: Kyievo-Mogylians'ka akademiia (Book 1. Movoznavstvo (Linguistics), 382 – 411) (in Ukr.)

Tkachenko, O. B. (2014). The Ukrainian language: The Present and Historical Perspective. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Статтю отримано 04.12.2017

Tetiana Syvokozova

HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS THE OBJECT OF ARTISTIC INTERPRETATION

(review to the book: Pepa, V. Master class with emperor. – Vinnytsia: Edelveis i K, 2016. – 322 p.)

The article is devoted to the analysis of the artistic scientific book «Master class with the Emperor» by V. Pepa. The main attention is focused on the problem of the history of the Ukrainian language and the peculiarities of reproduction of this question in the book.

The sources used by the writer to establish a view on the origin of the Ukrainian ethnos from the creation of the world and its connection with the Trypillian culture are determined.

The writer connects the development of the Ukrainians and the Ukrainian language with the Trypillian culture and represents the origin of our people and language from the day of worlds creation. We focus our attention on the study of outstanding scientific achievements of Ukrainian linguists, such as Yu. Sheveliov, H. Pivtorak, V. Nimchuk, O. Tkachenko and etc., which analyze the place of Ukrainian language in the global context and its variants according to the periods of development.

The Ukrainian language was formed for millennia: initially as one of the dialects in the Proto-Slavonic language, then as the old Ukrainian language of the period of *Kyiv Rus'*, as the old Ukrainian standard language of the *14th – 18th* centuries, as a new Ukrainian language, well understood in the whole lingual territory, reflected in dictionaries and grammar books.

The scientific journalism and fiction, devoted to the question of origin of the Ukrainians and the Ukrainian language, are the perspective trend, which popularize scientifically verified facts.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК РУБРИК «КУЛЬТУРИ СЛОВА» (1967 – 2017)[1]

[1] У дужках зазначено номер випуску збірника.

Укладач А. Ю. Ганжа

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЕЦЕНКО Тетяна Петрівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

БИБИК Світлана Павлівна, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ВОЗНЮК Юлія Олександрівна, аспірантка відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України

ГАНЖА Ангеліна Юріївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ГОЛІКОВА Наталія Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ДЯДЧЕНКО Ганна Вікторівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки

іноземних громадян Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ЗАРІНОВА Марія Валентинівна, аспірант відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

МАЗУР Наталія Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та класичних мов Національного університету біоресурсів і природокористування України

МАЦЬКО Любов Іванівна, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

МЕХ Наталія Олександрівна, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

МОЙСІЄНКО Анатолій Кирилович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НАЗАРЕНКО Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАНЧЕНКО Тетяна Сергіївна, аспірантка кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ПРИЛИПКО Федір Євгенович, аспірант відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

СИВОКОЗОВА Тетяна Василівна, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України

СИНИЦЯ Анастасія Сергіївна, аспірантка відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

СОКОЛОВА Світлана Олегівна, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

СЮТА Галина Мирославівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ТОДОР Олена Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ЧЕРЕМСЬКА Ольга Степанівна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної

підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ШЛЯХОВА Валентина Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання, стилістики і культури української мови Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України

INFORMATION ABOUT AUTHORS

BETSENKO Tetiana Petrivna, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Ukrainian Language of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

BYBYK Svitlana Pavlivna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Researcher in the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

CHEREMS'KA Olha Stepanivna, Candidate of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies and Language Preparation of Foreign Citizens of the Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics

DIADCHENKO Hanna Viktorivna, Candidate of Philological Sciences, senior lecturer of the Department of Language Training for Foreign Citizens of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

GANZHA Anhelina Yuriivna, Candidate of Philological Sciences, senior researcher in the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

HOLIKOVA Nataliia Serhiivna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language of Oles Honchar Dnipro National University

KOTS Tetiana Anatoliivna, Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher of Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

MATS'KO Liubov Ivanivna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogic Sciences of Ukraine, Head of the Department of Stylistics of the Ukrainian Language of the National Pedagogical Drahomanov University

MAZUR Nataliia Vasylivna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Classical Languages of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MEKH Nataliia Oleksandrivna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Researcher in the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

MOISIIENKO Anatolii Kyrylovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Contemporary Ukrainian Language Department of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

NAZARENKO Oksana Mykolaiivna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics of National University «Odessa Law Academy»

PANCHENKO Tetiana Serhiivna, postgraduate student of the Department of Documentary studies of SHEI «Pereiaslav–Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»

PRYLYPKO Fedir Yevhenovych, postgraduate student of the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of the Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

SHLIAKHOVA Valentyna Volodymyrivna, Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of the Department of teaching methods, stylistics and culture of the Ukrainian language of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

SOKOLOVA Svitlana Olehivna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Researcher of the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Science of Ukraine

SYNYTSIA Anastasiya Serhiivna, postgraduate student of the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of the Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

SYVOKOZOVA Tetiana Vasylivna, Candidate of Philological Sciences, Junior Researcher of the Department of history of Ukrainian language and onomastics of Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine

SIUTA Halyna Myroslavivna, Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher of the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

TODOR Olena Hryhorivna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language of the National University of “Kyiv-Mohyla Academy”

VOZNIUK Yuliia Oleksandrivna, postgraduate student of the Department of lexicology, lexicography and structural and mathematical linguistics of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

YATSENKO Nina Oleksandrivna, Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher of the Department of grammar and scientific terminology of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

YERMOLENKO Svitlana Yakivna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

ZARYNOVA Mariia Valentynivna, postgraduate student of the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics of the Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ
у фаховому виданні України «Культура слова»

Файл має бути названий за прізвищем автора статті (наприклад, petrenko.doc).

У першому рядку ліворуч – шифр УДК (шрифт напівжирний), праворуч – ім’я і прізвище автора (шрифт напівжирний).

У другому рядку – назва статті (вирівняна по лівому краю, великими літерами, шрифт напівжирний). Через рядок – резюме (орієнтовно 700 знаків, шрифт курсив) українською мовою.

У наступному рядку з абзацу – ключові слова українською мовою (6–8, шрифт курсив).

Через рядок – резюме англійською мовою (орієнтовно 700 знаків, шрифт курсив).

У наступному рядку з абзацу – ключові слова англійською мовою (6-8, шрифт курсив).

Через рядок після резюме – основний текст статті: 14 кегль, шрифт Times New Roman, міжрядковий інтервал – 1,5. Всі поля – 2,5 см.

Абзац (відступ 1,25) позначати тільки за допомогою клавіші Enter, переноси та посторінкові знесення не передбачені, сторінки не нумерувати.

Ілюстративний матеріал подавати курсивом, важливе для виділення – напівжирним курсивом. Підкреслення не передбачені.

Максимальний обсяг тексту – 20 000 знаків (разом з анотаціями, списком використаних джерел та літератури, references та рефератом).

Покликання на наукову літературу оформляти у квадратних дужках, зазначаючи прізвище автора праці, рік видання та після двокрапки сторінку цитування: [Степаненко 1999: 21]. Для розрізнення багатотомових видань одного автора, що вийшли в різні роки, застосовувати покликанння за таким зразком: [Франко 1980, 31: 115].

Покликання на джерела ілюстративного матеріалу, зокрема словники, подавати в круглих дужках відповідно до умовних позначень у списку використаних джерел. На багатотомові видання покликатися так: (СУМ X: 31).

Список літератури (слово «література» не друкувати!) подавати через два рядки після основного тексту. Оформлювати в алфавітному порядку, без нумерації, з дотриманням чинних стандартів ДАК МОН України.

Після наведення списку літератури в кожній публікації наводити блок REFERENCES – список використаної літератури, оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом **APA** [http://library.nmu.edu/guides/userguides/style_apa.htm], [http://guides.lib.monash.edu/citing-referencing/apa]. Назви періодичних україно- та російськомовних видань (журналів, збірників та ін.) подають транслітерацією (див. правила української транслітерації: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF), а в дужках – англійською мовою. Назви джерел (не більше як 10) у списку літератури розміщують за абеткою.

Через рядок після REFERENCES вказати автора (авторів), подати назву статті та реферат англійською мовою (орієнтовно до 2000 знаків).

Окремим файлом надіслати відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь, контактний телефон та електронна адреса) українською та англійською мовою.

Матеріали просимо надсилати в електронному форматі на адресу kultura-slova@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наукове видання

КУЛЬТУРА СЛОВА

Випуск 87

Друкується за ухвалою
вченої ради Інституту української мови
НАН України

Головний редактор *С. Я. Єрмоленко*
Випусковий редактор *А. Ю. Ганжа*

Комп'ютерна верстка *О. Л. Мумінової*

Підписано до друку 11.07.2018 р.
Формат 60 x 84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Обл.-вид. арк. 12,65. Ум.-друк. арк. 21,77.
Наклад 500 прим. Зам. № 1752.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41